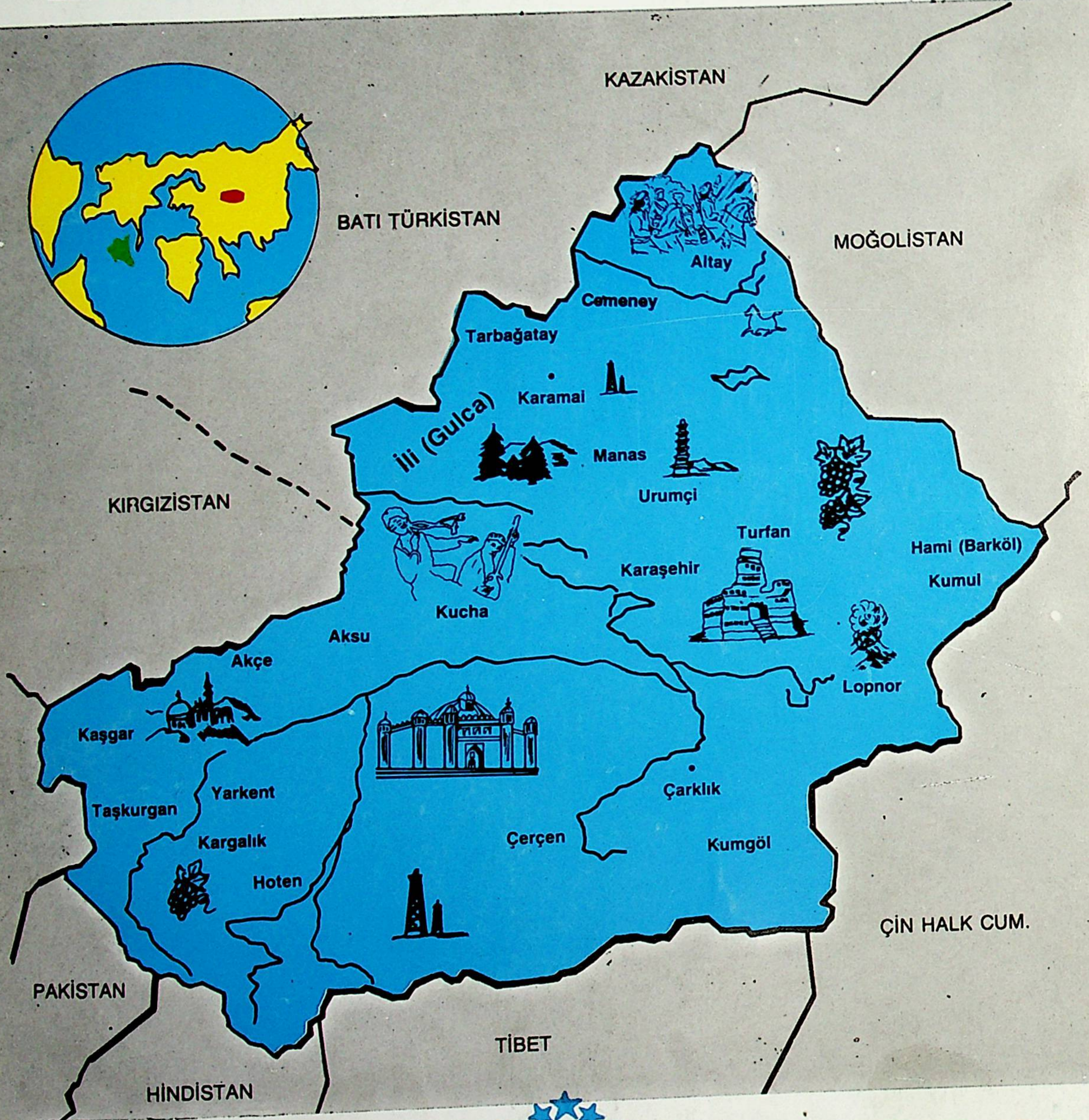


# DOĞU TÜRKİSTAN'IN

ŞARKİ TÜRKİSTAN  
A V A Z I

# SESİ

شەرقىي تۈركىستان ئاھالىسى

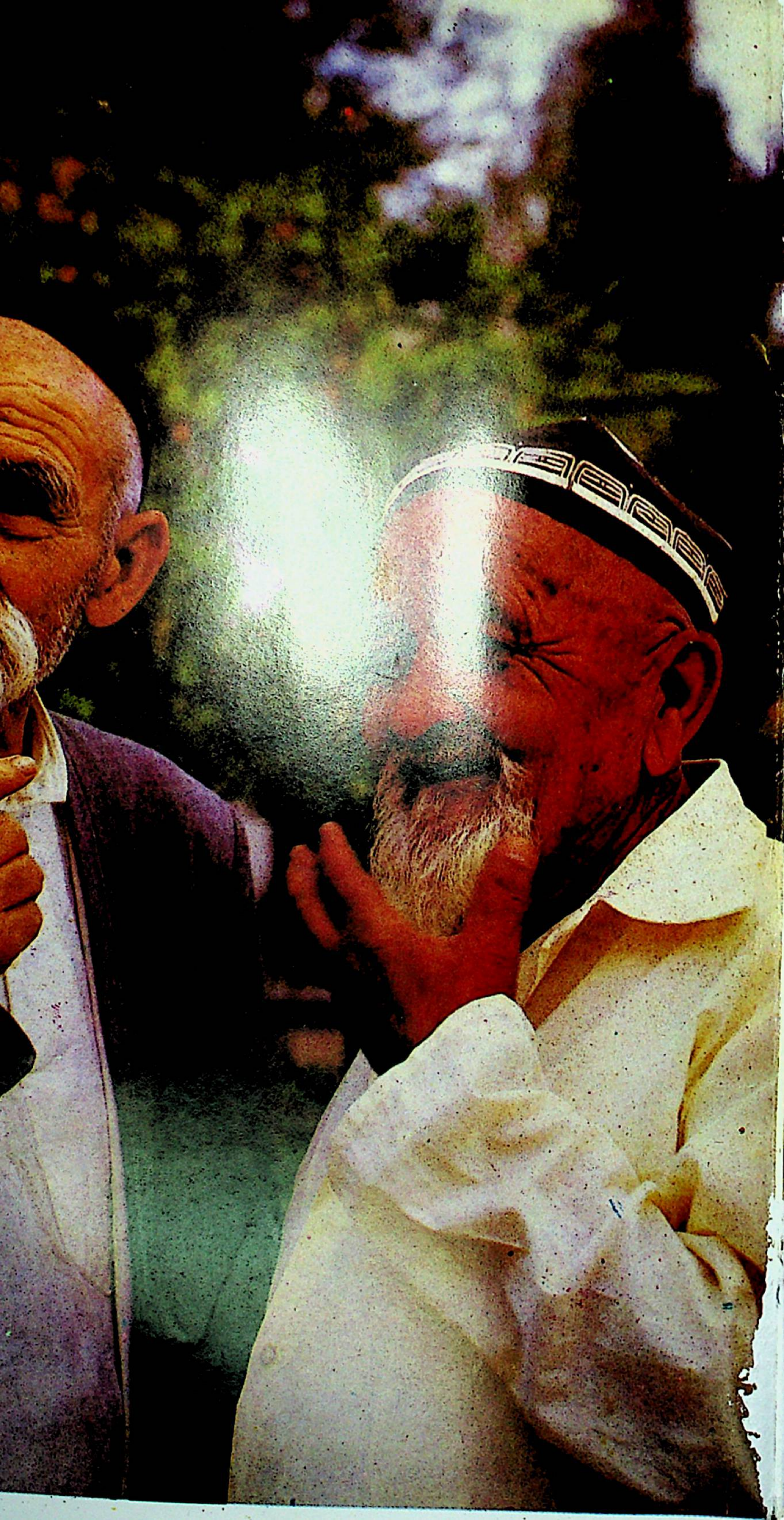


DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI YAYINI  
3 AYLIK İLMÎ VE KÜLTÜREL  
DERGİ



YIL: 9 SAYI: 34-35







Sayı: 34 - 35 (2.3) Yıl : 9

**KURUCUSU/KURGUÇISI**  
İSA YUSUF ALPTEKİN

\*\*\*

**SAHİBİ/İGİSİ**

MEHMET RIZA BEKİN  
Doğu Türkistan Vakfı Bşk.

\*\*\*

**GENEL YAYIN MÜDÜRÜ**  
**UMUMİ NEŞRİYAT MÜDÜRİ**  
ZEYNEP ENGİN

\*\*\*

**YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ**  
**MESUL TEHRİR MÜDÜRİ**  
Nejat TAŞHANGİL

\*\*\*

**DIZGİ/TÜZGÜÇİ**  
Doğu Türkistan Vakfı

\*\*\*

**ABONE/MÜŞTERİ**  
Mehmet KAŞGARLI

\*\*\*

**OFSET HAZIRLIK**  
**NEŞİR KILGUÇI**  
**CİLT-BASKI/BASKUÇI**  
KASNAK Basın Yayın Teşkilatı A.Ş.

\*\*\*

**ABONE ŞARTLARI**  
**MÜŞTERİ BOLUŞ ŞARTI**

Yurt içi: 40.000 TL.

Yurt dışı: 20 Dolar

Fiyatı/Bahası: 10.000 TL.

AKBANK Yusufpaşa Şubesi  
464526 (832-6)

\*\*\*

**İDARE YERİ**

Millet Cad. Küçüksaray Ap. 26/3  
Aksaray - İSTANBUL

Tel: 534 80 67

Fax: 534 80 67

\*\*\*

Bu dergiye katkıda bulunan yazarların görüşleri Doğu Türkistan Vakfı'nı ve Doğu Türkistan Araştırma Merkezi'ni ilzam etmez. Yazılar kaynak belirtilerek kullanılabilir.

HAZİRAN - EYLÜL - 1992

## İÇİNDEKİLER

Dış Ülkelerde Yaşayan Doğu Türkistanlı ve Türkiye'deki Aziz Soydaşlarımıza.....	3
Doğu Türkistan Umumi Uygur Avazı	
Devlet Erkânına Sunulan Muhtıra.....	6
Geçmişten Günümüze Hoten.....	8
Yrd.Doç.Dr. Ahmet TAŞAĞIL	
Kanayan Karabağ'ın Düşündürdükleri.....	15
Kâzım GÜLTEPE	
Kızıl Çin Esaretindeki Türk Yurdu	
Doğu Türkistan.....	17
Doç.Dr.S.Mahmut KAŞGARLI	
Türkiye-Azerbaycan-İran İlişkilerinin Geleceği Hakkında Bazı Düşünceler.....	25
Dr.Yavuz AKPINAR	
Tatarca'nın Türk Alfabesi ile Yazılması.....	33
Kâzım MİRŞAN	
Türk'ün Toyu.....	43
Polat KAYA	
Değişen Dengeler ve Doğu Türkistan.....	48
Zeynep ENGİN	
19.yüzyıl Sonlarında Türkistan'ın Nüfus Yapısı.....	50
Ufuk TAVKUL	
İnsanlar ve İktidarlar.....	54
Türklerde Ekonomik-Siyasi	
Uyanıklık Üzerine.....	57
Faik ÇALTILI	
Uyguristan Üzerine.....	62
Abdülhamit AVŞAR	
Doğu Türkistan'da	
Bir Facia Yaşanıyor.....	64
Nefise BİBİ	
İsmail Cengiz'le Bir Ropörtaj	
Bugünkü Türk Cumhuriyetleri Üzerine Bir Değerlendirme.....	66
Doğu Türkistan'ın Sesi	
Vefatlar.....	70
HABERLER.....	72
Uygurça.....	97



KAZAK TÜRKÇESİ (ÇİN) ALFABESİ

ARAP	LÂTİN	LÂTİN (Çin)	KIRIL
ا	A a	A a	А а
آ	E e (A a)	Ә ә	Э э
ب	B b	B b	Ь ь
ۋ	V v	V v	В в
ج	G g	G g	Г г
چ	Ğ ğ	Q q	Ғ ғ
د	D d	D d	Д д
ه	E e	Ê ê	Е е (Э э)
س	C c	J j	Ж ж
ز	Z z	Z z	З з
ي	Y y iy (i, iy)	Y y iy (i, ey)	Й й и и
ك	K k	K k	К к
ك	K k	K k	Қ қ
ل	L l	L l	Л л
م	M m	M m	М м
ن	N n	N n	Н н
	n ng		ң ң
و	O o	O o	О о
ۋ	Ö ö	Ө ө	О о
ر	R r	R r	Р р
س	S s	S s	С с
ت	T t	T t	Т т
ۋ	U u	U u	У у
ۋ	Ü ü	Ü ü	У у
ۋ	V v (uv, üv)	W w (ew)	У у
ف	F f	F f	Ф ф
ه	H h	H h	Х х
ه	H h	Ц ц	Һ һ
چ	Ç ç	Q q	Ч ч
ش	Ş ş	X x	Ш ш
ي	I i	E e	Ы ы
ي	I i	I i	І і



## Dış Ülkelerde Yaşayan

## Doğu Türkistanlı ve

## Türkiye'deki Aziz Soydaşlarımıza

Doğu Türkistan  
Umumi Uygur Avazı

✓ *Çin işgal idaresinin bugün Doğu Türkistan'da uygulamakta olduğu milli eşitsizlik, her türlü zulüm siyaseti bizim bağımsız ve hür yaşamak, demokratik haklarımızı ele almak ve Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurmak arzumuzu güçlendirmektedir.*

**D**ini ve İnsani haklara sahip muhterem kardeşlerimiz,

Allah (C.C)'ın selam ve rahmeti üzerinize olsun.

Bizler Doğu Türkistan'da faaliyet gösteren Hürriyetperver Teşkilatlar olarak sizlere en derin saygılarımızı sunarız.

Bizler, Doğu Türkistan'daki Hürriyetperver Teşkilatlar öz anayurdunu unutmayan her türlü insani haklara sahip siz aziz kardeşlerimizden şunu rica ediyoruz.

Bugün insanlar için Milli bağımsızlık, dini hürriyet, insan hak ve hukuku için hiçbir engel bulunmamaktadır. Ama bütün bu hak ve hukuktan mahrum olan Doğu Türkistanlı Türk halkı Çinli komünistlerin esareti altında köleler gibi bir hayat sürmektedir.

Günümüzde Çin Komünist Partisi, Doğu Türkistan'da açık bir şekilde siyasi katillik icra etmektedir. Müslüman Türk evlatları katli-

am edilmektedir. Dini ibadet işleri çok sıkı şekilde takip edilmektedir. Adet, gelenek ve görenekler ayaklar altına alınmaktadır. Dini öğretim ve eğitim kesin şekilde yasaklanmaktadır, bu sahada okuyan ve okutanlar hapsedilmektedir. Müslüman Türkler haksız yere tutuklanarak çalışma kamplarında ağır işlerde çalıştırılmakta ve siyasi baskıya tabi tutulmaktadır. Dini öğretim görenler şüpheli unsur diye karalanarak serbest çalışma ve normal yaşama hakkından mahrum edilmektedir.

Bugünlerde hükümet bir bildiri yayınlayarak bir yaşından 100 yaşına kadar herkese dini eğitimin yasak olduğunu bildirmiş, buna uymayanların çok sert şekilde cezalandırılacaklarını ilan etmiştir.

Çin işgal idaresinin bu insanlık dışı uygulamalarına karşı koymak için kurulan gizli teşkilatlar ağır siyasi ve ekonomik baskılarla karşı karşıyadır.

Cenab-ı Allah Kur'an-ı Kerim'de "Bütün



müminler kardeştir. Hepsi bir evlattır. Öyle olduğunuza göre birbirlerinizi himaye ediniz. Birbirinize yardım ediniz. Birbirlerinize kardeşçe davranınız. Gerçek ve ebedi hayata erişirsiniz" diye emretti, yine Allah (C.C.) sûresinde şöyle buyurdu: "Sizler için (hangi engel yüzünden) aciz, küçük, muhtaç kardeşleriniz için cihada hazırlanmıyorsunuz? Onlar öz diyarında düşmanlarının zulüm ve hakaretlerinden kurtulmak için sizlerden yardım talep etmektedir. Sizler eğer gerçek mümin iseniz onlara yardım edin. Çünkü sizler kesin olarak galip olursunuz, zalimler ise kesinlikle mağlûp olmaya mahkûmdur." DOĞU TÜRKİSTAN'daki kardeşleriniz öz müstakilliği, dini, milli bağımsızlığı ve İnsan haklarını elde etmek için önce Cenab-ı Hakk'ın yardımına, sonra onun yukarıdaki çağrısına binâen büyük ümit ile sizleri siyasi ve iktisadi yardıma çağırır.

*Doğu Türkistan'da faaliyet göstermekte olan dini ve milli hakları koruyucu hürriyetperver teşkilatlar.*

### DOĞU TÜRKİSTAN'DA İŞGALCI ÇİNLİLERCE TATBİK EDİLMEKTE OLAN ZULÜMLERDEN ÖRNEKLER

İslam nuru ile şereflenmesine bin yıldan fazla olan Doğu Türkistan'daki Müslüman Türkler, işgalci Çinli komünistlerin mutlak hakimiyeti ve sömürgeciliği, Allah'sızlık akidesi, milli eşitsizlik, iktisadi zülüm, sosyal baskı ve başka sahalardaki tekelci politikacılar sonucu, dini yasaklar, siyasi katılık, milli kölelik, milli eşitsizlik, iktisadi zulüm ve her türlü baskılara maruz kalmaktadır.

Doğu Türkistan Türkleri toplanma, gösteri yapma, hükümetten talepte bulunma, basın özgürlüğü gibi temel insan hak ve özgürlüklerinden mahrum bulunmaktadır. İşgalci Çinli komünistlerin günümüzde Doğu Türkistan halkına karşı yürütmekte olduğu zulüm ve baskılarına ait açık delilleri bilgilerinize sunmak istiyoruz.

*İsmi bizde saklı olan bir ilçede 1990-1991 yıllarında uygulanan zulümleri aşağıda açık-*

*lamak istiyoruz:*

### Siyasi Katillik ve Bürokratik

Çin işgal idaresi siyasi konularda Türkleri takip etmekte, esas siyasi hizmet hukukunu Çinlilere vermek suretiyle bu ülkenin esas sahibi olan Türklerin siyasi hak ve hukukunu çiğnemektedir. Yasama organlarında Türklerle hiç yer verilmemektedir.

Çin işgal idaresi 1990 ve 1991 yıllarında siyasi katillik uygulamalarına başlayarak Müslüman Türklerin neslini yok etmeye başladıkları 200 bin nüfuslu bir ilçede evlenme yaşındaki genç kızların sayısı 34 binden fazla olup, bu ilçenin yerel Komünist Partisi plânlı doğum uygulaması cereyanında 25 binden fazla genç kıza türlü zorba usulleri kullanmak suretiyle 960 genç kızın annelik kabiliyetini yok etmişlerdir. 953 hamile hanımın karnı üzerinden iğne yapmak suretiyle karnındaki bebekleri öldürülmüştür. 1078'den fazla genç kız cerrahi müdahale yapılarak anne olmak hakkından mahrum edilmişlerdir. Ayrıca bunların büyük bölümünün sakat kalmasına sebep olunmuştur. Bu işlemler sonucu gelinlik yaşındaki genç kızların % 30'dan fazlası hayatını kaybetmiştir. Çin işgal idaresi bu ilçede 1994 yılına kadar nüfusun 4000'den fazla artmaması yönünde kesin emir vermiştir. Bu hesaplama göre doğum yaşındaki 35 hanımdan birine doğum yapma hakkı verilmiştir. Diğerlerinden hamile kalanlar kürtaj olmaya ya da hiç doğum yapmamaya mahkûm edilmiştir. Devletçe öngörülen sayıdan fazla çocuk yapan Türk devlet memurları özerk bölge hükümetinin 1988/56 ve 1989/71 sayılı genelgeler uyarınca derhal işten atılır. AKSU vilayetine bağlı Üst Turfan kazasında 65 yaşındaki bir Türk, Çinli işgalcilerin bu uygulamalarına karşı tepkisini şöyle dile getirmiştir:

**"Biz Türklerin nüfusu azdır, doğumu yasaklama uygulaması nüfusun hızla çoğaldığı Çinlilerin yaşadığı bölgelerde uygulanmalıdır. Halbuki her gün binlerce Çinli, Doğu Türkistan'a getirilip yerleştirilmekte ve nüfusun yarısından fazlasını teşkil etmektedir."**

65 yaşındaki bu yaşlı Türk'ün bu sözü siyasi cinayet kabul edilerek derhal hapsedilmiştir. İsmi bizde saklı bir ilçede 34 Türk devlet memuru plândan fazla çocuk sahibi ol-



duğu suçlamasıyla cezalandırılmıştır. Bunlara ayrıca plândan fazla çocuk yaptığı için 500 yuen (Çin para birimi)'den fazla para cezası verilmiştir. Bir memurun yıllık maaşı 150 yuen olup, bir memur bu cezayı 46 aylık maaşı ile ödemek zorundadır.

Doğu Türkistan, Çinlilerin atom deneme üssü haline getirilmiştir. Bu ise Türk halkının sağlığının devamlı suretle tehdit edilmesine sebep olmaktadır. Kanser türü hastalıkların ve sarılık hastalığının artarak dağılmasına, Türklerin ölüm nispetinin kat kat artmasına sebep olmaktadır.

Malûm bir kasabanın burada nüfusu 10.000 civarındadır. Onun doğum yaşındaki genç kızlarının sayısı 2000 civarında olup, 1991 yılında doğan bebek sayısı 237'dir. Bunların içinde devletin vatandaş olarak kabul edip nüfus cüzdanı verilenlerin sayısı 100 kişidir. Kalanlar ise plânlı doğuma aykırı olarak dünyaya geldiği suçlaması ile nüfusa kayıt edilmediği gibi 35.000 yuen para cezası kesilmiştir.

### Milli Kölelik ve Milli Eşitsizlik

Çin Halk Cumhuriyeti'nin Anayasası'nda "Milli sınırlara sahip özerk bölgelerde devletin yasalarının uygulanması hakkı özerk bölge hükümetine aittir" ibaresi yer almaktadır. Gerçekte ise Doğu Türkistan Türk halkı bu hakkı kullanamamaktadır. Doğu Türkistan halkı öz milli sınırları içerisinde iktisadi egemenliğini kendisi için kullanma hakkından mahrumdur. Bilâkis bu haktan Çin milleti faydalanmaktadır. Dünya petrol rezervlerinin 1/7'sine sahip Doğu Türkistan'da petrol fiyatları çok pahalıdır. Çıkarılan petrolün büyük bir kısmı Çin'e taşınmakta ve bu ülke insanlarının refahı için kullanılmaktadır.

### Milli Eşitsizlik

İşgalci Çin komünist idaresi, muhtar bölgede yaşayan bütün milletlerin eşitliği, birlik ve beraberliği, dayanışması, ortak gelişmesi fikirlerini içeren sloganları her zaman tekrarlamaktadır. Uygulamada ise bunların hiçbiri gerçek değildir. Büyük Çin milliyetçiliği her uygulamada, her sahada icra edilmektedir. Muhtar hükümet memurlarının % 90'ından fazlası Çinlilerden teşekkül ettirilmiştir. Bu yüzden eğitim, sağlık, iskan, istihkam gibi devlete ait altyapı hizmetlerinden Çinliler is-

tifade ettirmektedir. Türkler, seyahat, spor karşılaşmaları, kültürel faaliyetlerde bulunma hakkından yoksun bırakılmıştır.

Bu uygulamalara nasıl eşitlik ve beraberlik denilebilir. Kişilik hukuku meselesi Doğu Türkistan'da hükümet dairelerinin sıkı takibi altında tutulan bir meseledir. Bunun tipik örneği 1989 yılında Pekin'deki TIANANMEN olaylarında görülmüştür. Milli bağımsızlık meselesi Çin Anayasası'nın 36'ncı maddesinde mevcut olup, devletin teminatı altında bulunduğu ifade edilmiştir. Ancak 18 yaşından küçüklerin dini eğitim görmeleri yasaklanmıştır. Edebiyat ve sanat işlerinde Doğu Türkistan Türkleri reel hayatı aksettirecek edebi eserleri yazma imkanına sahip değildir. Her türlü eserde de Çinli komünistlerin uygulamalarına uymaya ve övmeye mecburdurlar.

Türkler kendi tarihlerini, kendi geçmişlerini ifade etmek hakkından mahrumdur. Doğu Türkistan Türkleri gösteri yaparak kendi düşüncelerini ifade etme hakkından yoksundur. Türklerin spor karşılaşması yapmaları bölücülük ile suçlanmakta ve siyasi cinayet olarak kabul edilmektedir.

Yukarıda kısaca izah ettiğimiz gibi Çin işgal idaresinin bugün Doğu Türkistan'da uygulamakta olduğu milli eşitsizlik, her türlü zulüm siyaseti bizim bağımsız ve hür yaşamak, demokratik haklarımızı ele almak ve Bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyeti'ni kurmak arzumuzu güçlendirmektedir.

Sizlerden;

**1- Çinli işgalcilerin Doğu Türkistan'da uygulamakta oldukları bu insanlık dışı siyasetinin dünya kamuoyuna duyurulmasına yardımcı olmanızı ve Doğu Türkistan Türklerinin bağımsızlık mücadelesine destek olmanızı,**

**2-Bu ülkeyi (DOĞU TÜRKİSTAN) öz ve tarihi adı olan Doğu Türkistan diye anmanızı;**

**3-Bu durumun dünya basın ve yayın organlarında duyurulmasına yardımcı olmanızı,**

**4-Doğu Türkistan'ın tarihten beri yaşayan bir ülke olduğunu kamuoyuna duyurulmasına,**

yardımcı olmanızı istirham ederiz.



# BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞU VE TÜRKİYE

Şükrü ELEKDAĞ

Çöken Sovyetler Birliği'nin mirasını ve uluslararası yükümlülüklerini paylaşırmanın yanında, cumhuriyetler arasındaki ilişkileri ve işbirliğini düzenlemek amacıyla kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT), temel ilkelerinin oluşturulduğu Alma Ata ve Minsk toplantılarının üzerinden daha bir ay geçmeden çatlama tehlikesiyle karşılaştı. Ukrayna'nın, Karadeniz'deki eski Sovyetler Birliği donanmasına el koymak ve ülkesindeki Kızılordu birliklerini ulusal komuta altına almak istemesi, BDT'nin en güçlü üyeleri olan Ukrayna ile Rusya Federasyonu ilişkilerini tehlikeli şekilde gerginleştirdi.

## YELTSİN'İN "EMPERYALİST" TUTUMU

Ancak, BDT'nin karşılaştığı en çetin ve belki de geleceğini belirleyecek sorunun, Rusya Federasyonu Başkanı Yeltsin'in, fiyatları serbest bırakmak hususundaki kararını, diğer cumhuriyetlere danışmadan ve bu girişimin onlar üzerindeki etkilerini hiç hesaba katmadan almış olmasından kaynaklandığı bir gerçektir. *The Wall Street Journal*'ın, Yeltsin'in cumhuriyetlere karşı bu "bencil" ve "ne halleri varsa görsünler" anlamındaki davranışını "emperyalist bir tutum" olarak değerlendirmesi ilginçtir.

Ukrayna'nın, Rusya Federasyonu'nun bastığı rublelerden yeterli miktarı kendisine vermediğini ileri sürerek, ülkesindeki ücret ve maaşların bir bölümünü kuponlar ile ödemeye yönelmesi, Beyaz Rusya ile Türkmenistan'a örnek olmuş, onlar da aynı uygulamaya başlamışlardır. Diğer

cumhuriyetlerin de gıda stoklarını korumak için başvuracakları önlemlerin, etki-tepki süreciyle tırmanarak bir ticaret savaşına dönüşmesi halinde, BDT'nin esasasen pek zayıf olan temellerinin çökmesi kaçınılmaz olacaktır. Türkiye açısından hiç de arzu edilmeyecek nitelikteki böyle bir gelişmenin, Yeltsin'in itibarına ve siyasi konumuna da ağır bir darbe indereceği açıktır.

## ÇOK SANCILI BİR TOPLULUK

BDT, ne bir devlet yapısına, ne de daimi bir örgüte sahiptir. BDT, bugünkü haliyle, ancak, eski Sovyetler Birliği'nin onbir cumhuriyetinin belirli alanlarda işbirliğinde bulunmak amacıyla ortaya çıkardıkları bir tür ittifak olarak tanımlanabilir. Fakat, bu ittifakın sancılı doğduğu ve üyelerinin birbirlerine karşı çok kuşkulu oldukları da gözden kaçmıyor. Nitekim, cumhuriyetlerin çoğunluğu, Rusya Federasyonu'nun ezici ağırlığıyla topluluk kurumları üzerinde hâkimiyet kuracağı endişesiyle, daimi nitelikte bir örgüt kurulmasına karşı çıkmışlardır. Bu kaygılar nedeniyle, onbirler, aralarındaki işbirliğinin ve eşgüdümün yılda birkaç defa toplanacak Başkanlar Konseyi ve Başbakanlar Konseyi vasıtasıyla yürütülmesini öngörmüşlerdir.

Batı ülkelerinden ve özellikle ABD'den gelen baskıların yanında bu ülkelerden yardım beklentisi, BDT üyelerinin, stratejik nükleer silahların kontrolüne ilişkin ilkeleri kısa zamanda saptamalarına yol açmıştır. Nükleer tetikte Rus-



ya Federasyonu Başkanı'nun parmağı bulunacak, ancak Başkan kullanma kararını, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın mutabakatlarını sağlayarak ve diğer cumhuriyetlerle danışarak alabilecektir. Eski Sovyetler Birliği topraklarının üçte ikisine, milli hasılasının yüzde 60'ına ve nüfusunun yarısına sahip bulunan Rusya Federasyonu'nun, BM Güvenlik Konseyi'nde daimi üye olmasının yanısıra parmağının da nükleer tetikte bulunmasının, onu, BDT'nin en nüfuzlu üyesi haline getirdiği kuşkusuzdur.

Bu durumunu, Kızılordu'nun büyük bölümünü komutası altına alarak daha da güçlendirmek isteyen Rusya Federasyonu, amacına ulaşmak için, Minsk toplantısında ortak askeri kuvvetler ve ortak komutanlık kavramlarının kabulünü sağlamış, sonra da kendi Savunma Bakanı Mareşal Saposnikov'u Ortak Askeri Kuvvetler Başkomutanlığı'na getirmiştir.

Ancak, Ukrayna, Moldavya, Azerbaycan, Türkmenistan, Özbekistan ve Beyaz Rusya'nın kendi ulusal ordularını kurmaya karar vermeleri ve bu kuvvetleri ulusal komuta altında tutacaklarını açıklamaları, Rusya Federasyonu'nun hesaplarını bozmuştur. bu bağlamda, Ukrayna'nın ülkesindeki 1,3 milyon mevcutlu Kızılordu birliklerini millileştirmek ve Karadeniz donanmasına el koymak istemesi, Rusya'nın kuvvetli tepkilerine yol açmıştır. Rusya'nın, Karadeniz sahil sınırlarını savunmasız bırakacak bir sonuca razı olması beklenemeyeceği gibi, Ukrayna'nın da bu dev fiyonun masraflarını tek başına yüklenebileceğini düşünmek zordur. Bu bakımdan, söz konusu donanmanın paylaşılmasının her iki taraf için de akılcı bir çözüm yolu olacağı açıktır.

### BDT'NİN TÜRKİYE AÇISINDAN ÖNEMİ

BDT'nin, üyeleri arasında eşitlik ve egemenlik hakları ile karşılıklı çıkarlara saygı ilkelere dayanan bir kuruluş niteliğini kazanarak varlığını sürdürmesinde, Türkiye açısından önemli yararlar vardır. Bu durumda, BDT, Türkiye'nin kuzeyindeki bölgede barış ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunabilecektir. Özellikle cumhuriyetler arasındaki sınırların değişmezliği ilkesinin gözetimi ve anlaşmazlıklara barışçı çözümler bulunması açılarından, BDT uygun bir

"forum" teşkil edecektir. Türkiye açısından büyük önem taşıyan Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması'nın yeni ortama uyarlanması ve cumhuriyetlerde bulunan binlerce taktik nükleer silahın sorumsuz ellere düşme tehlikesinin engellenmesine ilişkin önlemlerin alınmasında da, BDT'ye önemli görevler düşmektedir.

### SLAV MİLLİYETÇİLİĞİ

BDT'nin kurucuları ve en güçlü üyeleri olan Karadeniz'deki komşularımız Rusya Federasyonu ve Ukrayna'nın Slav olmaları, son zamanlarda Slav milliyetçiliğinin Türkiye için potansiyel bir tehdit oluşturduğu yolunda yorumlar yapılmasına yol açmıştır.

Bu değerlendirmeleri yapanlara şu noktaları hatırlatmakta yarar vardır: Rusya ile Ukrayna'nın liderleri de, Gorbaçov'un daha önce karşılaştığı vazgeçilmez nitelikteki şu iki tür ihtiyaç ile karşılaşacaklardır. Birincisi, Batı ülkelerinden geniş mali kaynaklar ile ileri teknolojiler sağlama zorunluluğudur. İkincisi de, askeri harcamalarda yapılacak indirimler yoluyla tasarruf edilecek kaynakların üretken yatırımlara yönlendirilebilmesi için, Batılı devletler ve çevre ülkeleri ile barış ve işbirliğine dayanan ilişkilerin sürdürülmesidir. Bu durum, Gorbaçov'un uygulamaya çalıştığı demokratikleşmeyi ve piyasa ekonomisine yönelmeyi hedef alan reformların ve barışçı dış politika yaklaşımlarının, Rusya Federasyonu ile Ukrayna için de geriye dönülemeyecek nitelikte olduğunu ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, ülkemizin, eski Sovyetler Birliği ile son yıllarda yakın ve karşılıklı güvене dayanan ilişkiler ile son derece verimli bir ekonomik ve ticari işbirliğini geliştirmiş olduğu dikkate alınırsa, aynı ortamın Türkiye ve Slav komşuları arasında da devam ettirilmesine herhangi bir engelin olmadığı ortaya çıkar.

Her iki kuzey komşumuzun da katılmayı arzu ettikleri Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesi Projesi'nin gerçekleşmesi de, Karadeniz havzasındaki bütün ülkeler arasındaki ekonomik bağları kuvvetlendirerek, AT örneğinde olduğu gibi, zamanla bölgede barışın, politik istikrarın ve güven ortamının temel faktörü olacaktır.



# Geçmişten Günümüze Hoten

Yrd.Doç.Dr.  
Ahmet Taşagıl\*

**D**oğu Türkistan'da Türk kültürünün en zengin hazinelerini taşıyan şehirler bulunmaktadır. Bu şehirler, tarihin en eski çağlarından günümüze ulaşan birer köprü durumundadırlar. Orta Asya Türk tarihinin günümüze yansımalarını Doğu Türkistan'ın müstesna beldelerinde bulabiliyoruz. Eski Türklerin yerleşik kültürlerde de dünya çapında verdiği örnekleri görmekteyiz. Aslında Çin'in batıya açılan kapısı Tun-huang'dan başlayarak, Hazar Denizi'ne, hatta Karadeniz'e kadar uzanan sahada birçok eski Türk kültür merkezi tesis edilmişti. Bu şehirlerin daha önce Türkleşenleri Doğu Türkistan'da kurulanlar idi. Bir bakıma Doğu Türkistan yerleşik Türklüğün en eski yurdu sayılır.

Hami (Barköl, Kumul), Turfan (Beşbalık, Koço, Kao-Ch'ang), Karaşar (Karaşehir), Kuca, Aksu, Kaşgar, Hoten ve Çerçen çevreleriyle birlikte milattan önceki çağlardan itibaren günümüze varlığını sürdüren şehirlerdir. Bunlar zaman zaman şehir devletleri haline geldiler. Dolayısıyla Orta Asya tarihinde söz sahibi oldular.

Biz burada Hoten şehrinin tarihini en eski çağlardan modern zamanlara kadar olan tarihini incelemeye çalışacağız. Araştırmamızı yaparken, Hoten hakkında en orijinal bilgilere sahip Çin kaynaklarına başvurduk. Milattan önceki Han hanedanından Ming haneda-

nına kadar bütün yıllıklarda Hoten'e ait müstakil bölümler vardır. Bu bir bakıma Hoten'e Çinlilerin çağlar boyu verdiği önemi göstermektedir. Bu yıllıklarda kaydedilmiş Hoten'e ait bölümlerin listesini metnimizin sonunda verdik. Bunun yanında faydalanılan araştırma eserlerinin de listesi koyulmuştur.

Tarihi ipek yolunun üzerinde olmasının büyük önem kazandırdığı Hoten şehri, Orta Asya'da bir Budizm merkezi olma hüviyetiyle şöhret bulmuştu. Bu özelliği Hoten'den günümüze çok sayıda arkeolojik ve yazma eser kalmasına sebep olmuştur. Hoten kurulduğu şehirle birlikte bulunduğu vahaya da ad olmuştur. Topraklarında ve nehirlerinde Asya'nın en güzel yeşim taşının çıkması, Hoten'i meşhur eden bir başka sebep idi. Ancak öncelikle belirtmek gerekir ki; yüzyılımızın başlarında Doğu Türkistan'ın tarihi zenginliklerine göz diken batılı araştırmacılar, Hoten'i de yağma ettiler. Sandıklar dolusu yazmalar ve diğer tarihi eserler Avrupa müzelerine taşındı.

Pamir-Altın Dağları silsilesinin kuzeyinde bulunan Hoten vahası 1300-1500 m. yüksekliğindedir. Tarım ırmağının bir kolu olan Hoten-Derya'nın orta bölümünde 1600 km'lik bir alanı işgal etmektedir. Nüfusu hakkında kesin rakam vermek mümkün olmayan Hoten'i, 1964 yılına göre şehir insan sayısı 50 bin idi. Genel nüfusu çevresiyle birlikte tahminen

\* Mimar Sinan Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Böl. Öğretim Üyesi



**300 binden fazladır.** 1984 yılı itibariyle Hoten'de doğum hızı binde 29.28, ölüm hızı binde 8.95, nüfus artış hızı binde 20.33'tür. Hoten vahasında km'ye 100-110 kişi düşmektedir.

Hoten-Derya ırmağından açılmış olan kanallar sayesinde toprak sulanmakta ve verimlilik artırılmaktadır. Neticede eski çağlardan beri meyvacılık, bağcılık ve pamukçuluk gelişmiştir. Bunun yanında hayvancılık ve ipekçilik halkın uğraşları arasındadır. Etraftaki bozkırlarda beslenen koyunlar ve bunların ince yünü meşhurdur. Ekili sahaların nispeti Hotan vahasında yüzde 40'tır.

Hoten'in ilk ismi Yotkan'dır. Aslında bu mevki Hoten'in 11 km batısında bir köydür. Bu isimden dolayı Çin kaynaklarına Yüt'ien şeklinde geçmiştir. Ayrıca Ch'ü-sa-tan-na (Hintçe Kustanaka-Yerin göğsü), Huan-na, Ch'ü-tan, Yü-tun ve He-tan gibi isimlerle de zikredilmiştir (Hsin T'ang Shu 221A, s. 6235). İslam kaynaklarında Hoten, Hotan (Khotan) gibi isimlerle kaydedilmiştir. Milattan önceki çağlardan itibaren Hoten şehri Budist ve Tibet kültürlerini Orta Asya'ya bağlayan en önemli merkez olarak gelişti. Orta Asya'da ve hatta **Batı Çin'de yeşim taşı sadece Hoten'de çıkardı.** Şehrin 11 km doğusundaki Sarı nehir adıyla bilinen **Shu-chih** ırmağı, 8 km batısında **Ta-li** ırmağı vardı. Bu ırmak isimlerinin Hoten dilinde anlamları; doğusundaki Beyaz Yeşim Taşı, batısındaki Yeşil Yeşim Taşı idi. Sonbaharlarda kururlardı. Bu sebepten Çinliler tarih boyunca Hoten'e büyük ehemmiyet vermişler ve yeşim taşı elde etmek için onlarla iyi geçinmeye çalışmışlardı. Diğer taraftan Hindistan ve Tibet'e yakın olması şehre bir bakıma Orta Asya'nın merkezliğini yapmak fırsatını kazandırmıştır.

Bu yüzyılın başlarında Hoten vahasında, Macar asıllı İngiliz Aurel Stein tarafından yapılan kazılarda birçok arkeolojik kalıntı ve ağaç levhalar üzerine yazılmış el yazması ele geçmiştir. A.Stein, ele geçirdiği yüzlerce san-

dık el yazmalarını İngiltere'ye taşımıştır. Bulunan metinlerin bir kısmı Budizm diniyle ilgili olanları Sanskritçedir. Mektupların dili ise Praktiçe (Hintçe'nin bir diyalekti) idi. Aslında ilk yazılı vesikalar Hintçe'nin bir diyalekti ile yazılmış iken sonraları İran etkili Arî dili görülmektedir. Söz konusu harabeler bugünkü Hoten'in 8.5 km batısındadır. Harabeler arasında yüzden fazla manastır vardı. Bulunan en eski abide M.S. 269 yılına aittir. Yapılan kazılar neticesinde yer altından manastırların yanında keşiş hücreleri de çıkmıştı. **Burada bulunan eserler dini sanatın her unsurunu ve Hint, Çin, Greko-Budist sanatının özelliklerini taşımaktadır.** Ravak bölgesinde yapılan kazılarda meydana çıkan eserlerde elbise kıvrımlarının Yunanlı şekilleri göze çarpmaktadır. Yotkan ve Niya harabelerinde bilhassa elinde şimşek ve kalkanla Pallas Athene ile Eros, Herakles ve Zeus görünmektedirler. Apollo başlı budalar da vardır. Meydana çıkan ağaca yazılı eserler, dış biçimleri bakımından mektup veya resmi vesika olmaktan başka bir şeye elverişli değildir. Bunların çoğu resmi talimatname, diğer önemli bir kısmı resmi muhaberat, idare ve emniyet işleriyle ilgili raporlar, celp kağıtları, şikayetler, tevkif müzekkereleri, muhasebe evrakı, amele defterleri ve hesap pusulalarıdır. Bu çağlarda bunlara benzer evrak Hindistan'da dahi ele geçmediği için Hoten'de bulunan adı geçen levhalar çok değerlidir.

Hoten'de bulunan tasvirlerde kıvrımlı manastır elbiseleri yuvarlak sırtlı, boyunda yuvarlak genişleyen, belden itibaren dalgalanarak aşağı inen şekildedir. T'ang hanedanlığı (M.S. 618-907) zamanında Po-chih-na ve oğlu Wei-ch'ih i-seng gibi iki büyük ressam çok meşhur idiler. 630 yılında Hoten Kralı tarafından Çin başkenti Ch'ang-an'a gönderildiler ve bu alanda temayüz ettiler. Çin'de bu Hotenli sanatçıların sayesinde **Batı Türkistan etkisi başladı.** Çin başkentine en iyi atlar Fergana ve Hoten'den getiriliyordu.

Hint panteonları, Hoten hayvan heykellerinde en çok görülendir. Heykeller alçıdan



mamuldür. Türkistan'da özellikle dini duvar resimleri Hoten'de bulunmuştur. Bir Mahayana (Buda mezheplerinden biri) merkezinde mistik ve yere uzanmış sihirli çizgilerle suretler tasvir edilmiştir. Hoten sanatında Sramanas ruhu yaygındır.

Milattan önce 138-126 yılları arasında Çin, batı alemini tanımaya başlamasıyla birlikte bu yöne doğru gelişen istilaları neticesinde Çin hakimiyeti Hoten'e kadar ulaşmıştı. Bu arada binlerce yıl uzak batı alemiyle münasebeti kuracak olan ipek yolu açıldı. Çin'in batısındaki Tun-huang'dan itibaren iki hattın batıya doğru uzanan ipek yollarından biri Hoten'den geçiyordu. Diğerisi ise Tanrı Dağlarından geçmekte idi. Ancak, bundan çok daha önceleri Türk kavimleri, bu bölgeleri ellerine geçirmişlerdi. Budist ve Budist-Grek sanatı Türk hakimiyetinde gelişti.

Hun hakimiyeti Orta Asya'yı kapladığında Hoten de bu devlete bağlanmıştı. Milattan sonra 46 yılından sonra Hoten gibi ticaret şehirlerinin iç işlerine karışmamaya başlayan Hunlar, daha sonra Yarkendlilerin Hoten'i baskı altına alması üzerine, Hoten'i destekleyip, Yarkendlilerin mağlup olmalarını sağladılar. 61 yılı dolaylarında kuvvetlenen Hoten, Yarkend Krallığını hakimiyeti altına aldı. Bu arada onların otuz bin askere ulaşmaları Hunların dikkatini çekmişti. Neticede Hunlar, Hoten'in üzerine yürüdüler, çok miktarda halı ve ipekli hediye gönderilmesi ve teslim olunması karşılığında barış yaptılar. M.S. 74 yılını takiben Çinliler, Doğu Türkistan'a doğru yönelince Hoten onların hakimiyetine girdi. M.S. 114'ü takip eden yıllarda Kaşgar Krallığı'nın kuvvetlenmesi üzerine, artık Hoten daha az önem kazanmaya başladı. Ancak, yine de Hoten ve Kuça, Kaşgar'ın karşısında durabilen küçük devletçikler idi. Hoten devletçisi Tabgaç Devleti döneminde (M.S. 424) de onlara bağlılığını sürdürdü. Gök-Türk hakimiyeti Orta Asya'da tesis edildiğinde (552) Hoten, Batı Gök-Türklerine yıllık vergi veriyordu. 630 yılında I. Gök-Türk devleti yıkıldığında Hoten, Çin'deki T'ang hane-

danlığına itaat etti. Bu dönemde Hoten şehrinde Türk adetlerinin çok yerleştiğini gören Çinliler, halk yadırgamasın diye tayin ettikleri valiye Türk unvanı vermişlerdi. Bundan az sonra Hoten'den geçen ünlü Budist rahibi Hsüan Tsang, şehri çok beğenmiş ve eserinde (Ta T'ang Hsi-yü-chi, Büyük T'ang'ın Batı Bölgeleri Hatıraları) överek, ahalisinin temiz ahlaklı olup, ilmi işlerle meşgul olduklarından ve sanatta mahir olduklarından bahsetmektedir. Bunun yanında zengin olup eğlenmesini bildiklerini, musiki, şarkı ve rakstan hoşlandıklarını, yün ve deri elbise ile beraber ipek vesair beyaz çuha giyindiklerini, yazılarının çok az değişiklikle Hintçe olduğunu, Budizmde çok mutaassıp, rahiplerin beş bin, yüz kadar manastır olduğunu bildirmiştir.

744 yılında kurulan Uygur devleti sınırlarına dahil olan Hoten, bundan sonra tamamen Türkleşti. 840 yılında Büyük Uygur Kağanlığı, Kırgızlar tarafından yıkılması neticesinde, Beşbalık, Turfan, Kuça ve Aksu tarafına gelen büyük bir Uygur grubunun yanında bir başka kütle Yedi-Su, Kaşgar, Yarkent ve Hoten tarafına yerleşti. Bu bölgede sanat, edebiyat, ticaret alanlarında kendilerini geliştiren Uygur Türkleri, X. yüzyılın sonlarına doğru, bu vahaya ulaşan Karahanlı Devleti'ne bağlandılar. Dolayısıyla bu devlet sayesinde İslamiyet Hoten'e ulaşmış oldu. İslamiyeti Hoten'e sokan hükümdar Karahanlılardan Yusuf Kadir Han idi (1013-14'ten sonra, h. 404). 938 yılında Hoten'e gönderilen Çinli elçi Kao Chü-huei'in raporuna göre Hoten halkı üzüm-den şarap yapar; bundan başka mavi ve turuncu renkte içkileri vardır. Bu içkilerin hangi maddelerden yapıldığını elçi bilmiyor. Ballı pilav ve kremalı pirzola gözde ikramlardır. Birçok batıl itikatları olmalarına rağmen çok iyi budisttirler. Hükümdarın sarayında menekşe renkli elbise giyen elli rahip hizmetinde bulunmakta idi.

İslam kaynakları içinde Hoten hakkında en teferruatlı tasvirlerde bulunan eser Hudud'ül Alem'dir: "Hoten iki nehir arasında kurulmuştur. Hudutlarında insan yiyen vahşi



insanlar yaşar. Buranın sakinleri genellikle ham ipek ticareti yaparlar. Hoten hükümdarının büyük bir maiyeti vardır. Kendini Türklerin ve Tibetlilerin beyi olarak tanıtır. Çin ve Tibet sınırında oturur. Bu Hoten beyinin büyük nahiyelerinden sorumlu beyleri vardır. Buradan yedi bin muharip çıkar. Hoten nehri-nden yeşim taşı elde edilir (terc. Minorsky, s. 85)." Bu devirde Tibet yolu Hoten'den İlşân'a çıkıyordu. Hoten dağları çok verimli idi. öküz, koyun, kaçgâv (Tibet öküzü) gibi dört ayaklı hayvanlardan vardır. Bir dağdan bir dağa köprü vardır. Söylendiğine göre köprü-yü Hotenliler inşa etmiştir. El-Birunî'nin verdiği bilgiye göre yeşim taşı Hoten mıntıkasındaki iki vadiden çıkarılırdı. Bu vadilerden birine Kâş, diğerine Karâkâş denirdi. Rivayete göre bu taşın cinsine "galebe taşı" adı verilirdi. Bundan dolayı Türkler kılıçlarını ve kemerlerini, atlarının eğerlerini savaşlarda galibiyete ulaşmak için bu taşla süslerler. Sonra başka milletler de buna uydular. Firuzeden daha sert olan bu taş süt rengini andırır. Bu taşı, seller dağlardan Türk ülkesindeki Su denen vadiye getirirler (R.Şeşen, İslam Coğrafyacılara Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, s. 198). Divân-ı Lugât-it Türk'te Tibetlilerin ve Hotenlilerin ayrı dilleri olduğu ve Türkçeyi iyi bilmedikleri kaydedilmiştir.

Hoten vesikalarında Kara Tatarlar, Şato ve Çumul aşiretleri ile birlikte Lob-Nor ve Kansu arasında yaşayan kabilelerden bahsedilmektedir. Ali Şir Nevaî ise Ferhad ü Şirin adlı romanını Harezmi ve Hoten Türkleri ile Çinlilerin hayatından alınan roman şekline sokmuştur. Karahanlılar zamanında Doğu Türkistan'da Humar Hatun isminde birisinin, oğlunun düğünü dolayısıyla döktürdüğü üzerinde yazılar olan yedi küp dolu külçe(balış)ler XV. asrın sonlarında Hoten'de bulunmuş ve eritilmiştir. Selçuklulardan Rükneddin Kılıçarslan IV, 1256'da Karakurum'da Moğol kağanının huzuruna gittikten sonra dönüşünde 28 Kasım tarihiyle İzzeddin Keykavus'a gönderdiği mektubunda Hoten'den geçtiğini bildirmiştir. İlhanlılar döneminde Hotenli maliye memurları Diyarbekir bölgesi-

ne getirtilmiştir. Diğer taraftan Kaşgarlı ve Hotenlilerin, Kayseri, Konya ve Niğde taraflarına yerleştirildikleri bilinmektedir.

Naymanların istilası sırasında hanları Küçlük, İmam Alaaddin Hotenî'yi medresesinin kapısına çiviletti. Karahanlılardan sonra Hoten, Kara-Hıtayların idaresine girdi. Bölgeye ilk hücumlarını 1128 yılında yapan Kara-Hıtaylar, Hoten ile birlikte, İmil, Balasagun, Kaşgar'a da hücum etmişlerdi. Bu ilk akın Arslan Han Ahmed Bin Hasan tarafından büyük bir başarı ile önlendi. Ancak, iki yıl sonra (1130) başlayan çok kuvvetli Kara-Hıtay hücumu İmil, Balasagun, Kaşgar ve Hoten'e doğru genişlemişti. Daha sonra Naymanların hanı Küçlük ve Harezmsah Muhammed arasında Kara-Hıtay Gürhan'ı kim önce yenerse Türkistan'a onun sahip olması konusunda anlaşma yapıldı. Kazanan Hoten'e kadar uzanan bölgelere sahip olacaktı. Ancak, daha sonra Küçlük, Muhammed'i mağlup edince Kara-Hıtay zulmü altındaki Kaşgar ve Hoten'deki Müslümanlara yardım edilemedi.

Moğol kağanı Mönğke Han'ın zamanında Vassalı Mes'ud Beg'in vilayetleri arasında Hoten de bulunuyordu. Beşbalık, Kara-Hoço, Almalık, Kaşgar diğer vilayetlerdi. Kubilay döneminde Muhammed oğlu Satılmış, Habaş ve Ramazan adlı Hotenli Türkler Çin'e gidip Yüan imparatorluğunda çeşitli memuriyetlerde bulundular. Arkasından Kubilay ile Barak arasındaki mücadeleler sırasında Hoten, Çağataylı Barak tarafından yağmalandı. Ünlü seyyah Marco Polo ise Yarkend'le birlikte Hoten'in Çağatay Hanı Kaydu'ya değil Çin'deki Kubilay'a bağlı olduklarını bildirmiştir.

1419 yılında Timur'un oğlu Şahrüh tarafından Çin'e gönderilen elçi Gıyaseddin Nakkaş, dönüşünde eşkıyalardan korktuğu için çölden geçmeyi tercih etmiş, 1422 Mayıs'ının 18'inde Hoten'e, 13 Haziran'da Kaşgar'a ulaşmıştı.

XV. asrın sonları ile XVI. asrın başlarında



Doğu Türkistan, Çağatay hanları ile birlikte Timur oğullarının taht mücadelelerine sahne oldu. Çağatay hanları mağlup olup, ortadan kaldırılınca Sultan Ebu Bekir Duğlat, Kaşgar, Yeni Hisar, Yarkend, Hoten ve Kuca gibi şehirleri içine alan Altışehrin Hükümdarı sıfatıyla kendi bağımsızlığını ilan etti. Ancak daha sonra Doğu Türkistan'da hocalar devri başladı. Cungarlara karşı 1754'lü yıllarda Kaşgarlılar isyan edince, Hotenliler de buna iştirak ettiler. Fakat, çok geçmeden Çinliler, Hoten de dahil olmak üzere bütün bölgeyi istila ettiler. Bu dönemde Hoten civarında İlci, Karakaş, Keria, Yurungaş, Cira gibi kasabalar vardı.

1826 yılında Cihangir, Kaşgar'dan Çinlileri kovunca Hoten, Yeni Hisar ve Yarkend halkı da isyan ederek, Çinlileri defetmişlerdi. Sonra Cihangir'i hükümdar olarak tanıdılar. 1828'de Cihangir yakalanarak Çin'e götürülüp idam edilince Hoten ve diğer şehirler tekrar esaret altına düştü. Hokand hanlarından Muhammed Ali Han 40 bin askerle Kaşgar'a yürümüş, komutanları Hak Kuli ve Mat Yusuf Hoca, Kaşgar'ı Çinlilerden kurtardıktan sonra Yarkend, Hoten ve Aksu'yu da fethetmişti. Ancak, Buhara Hanlığı bu sırada Hokand Hanlığını tehdit ettiği için, adı geçen ordunun geri dönmesi üzerine burası tekrar Çinlilere bırakıldı (1831). 1846 yılında Muhammed Emin (Katta Tora) idaresindeki "Bin Yiğit" in (bin kişi) isyanı neticesinde Hoten, Çin hakimiyetinden kurtulma imkanı buldu ise de kısa bir süre sonra 1848'de tekrar Çinlilerin eline düştü. 1861 ayaklanmasından sonra 1864'te teşekkül eden Doğu Türkistan'daki beş küçük devlet içinde Hoten de vardı. 1866-67'de Yakub bey, gücünü artırdıktan sonra Hoten'de de hakimiyetini tesis etti. 1877'de Yakub Bey'in ölümü üzerine Hoten Valisi Niyaz beg, Çinlilerin hakimiyetine girmek istemedi. Bu arada Yakub Bey'in oğlu Beg Kuli Beg, Niyaz Beg'i Hoten'de yenince Niyaz Beg, Çinlilere sığındı. Daha sonra Beg Kuli Beg, Hoten'den geri çekilince Niyaz Beg, Hoten'in bağımsızlığını ilan etti. 18 Ekim 1877'de Beg Kuli Beg yeniden Hoten'i

ele geçirdi. 16 Aralık 1877'de bütün Doğu Türkistan yeniden Çin idaresine girdi.

Çin idaresi, Doğu Türkistan'ın tamamında olduğu gibi Hoten'de baskıcı bir sömürü düzeni şeklinde 1931 yılına kadar devam etti. Hoten'in bütün tabii kaynakları ve zenginlikleri Çin tarafından sömürüldü. Buna dayanamayan Doğu Türkistan Türkleri, 1931'de Kumul (Hami)'da bir isyan başlattılar. Mehmed Emin Buğra ile Sabit Damullah liderliğinde başarıya ulaşan bu hareketin neticesinde Doğu Türkistan Türk İslâm Cumhuriyeti kuruldu (Kasım 1933). Rusların ve Çinlilerin ortak hücumlarına, Müslüman Çinlilerin (Dungan) saldırıları da eklenince birçok katliam yapıldı. Yine de Doğu Türkistan'ın istiklâl mücadelesi 1949'daki komünist işgaline kadar sürdü. Bu tarihten sonra komünist Çin idaresine giren Hoten günümüzde de bu durumunu devam ettirmektedir. Bu arada, 1955'te kurulan Hsin-chiang Uygur Muhtar Cumhuriyeti'ne bağlanmıştır.

Yeni Çin idaresine karşı Hoten'de bazı ayaklanmalar yapılmıştır. Fetheddin Mahsum ve Karakaşlı Abdulhamid Damollam önderliğinde 15 Kasım 1955'te Hoten'e bağlı Atçüy kasabasında bir ayaklanma yapıldı. Fakat, onların tarafında görünerek ihanet eden bir Çinli albayın sayesinde ayaklanma kısa zamanda başarısızlığa dönüştü. Daha sonra ayaklanmaların liderleri yakalanarak şehid edildi. Bu isyandan sonra Hoten'e yapılacak yatırımlar on yıllık bir süre için durduruldu. Hoten'den yüksek okula alınan öğrenci sayısı azaltıldı. Ayrıca Hoten'den diğer şehirlere gidiş-gelişler kısıtlandı. Bütün bu tedbirlere rağmen Hoten'in Honarık yöresinde Hadiçe Han isimli bir bayanın idaresinde, Tevekkül yöresinde ise Baki Damolla ve Semet Damolla öncülüğünde çiftçiler ayaklandı ise de herhangi bir başarıya ulaşamadı. Nisan 1962'de Karakaş kazasında Tursun Hafız tarafından kurulan Şarkî Türkistan Partizanları isimli teşkilatın üyeleri faaliyete geçmeden yakalandılar.



# BİBLİYOGRAFYA

## Çin Yıllıkları

- ★ Han Shu 96A, Hoten bölümü, s. 3881.
- ★ Hou Han Shu 88, Hoten bölümü, s. 2915.
- ★ Wei Shu 102, Hoten bölümü, s. 2262-2263.
- ★ Chou Shu 50, Hoten bölümü, s. 917.
- ★ Pei Shih 99, Hoten bölümü, s. 3209.
- ★ Chiou T'ang Shu 198, Hoten bölümü, s. 5305.
- ★ Hsin T'ang Shu 221A, Hoten bölümü, s. 6235.
- ★ Ming Shih 332, Hoten bölümü, s. 8613.
- ★ Divan-ı Lugat-it Türk (Haz. B.Atalay) I, Ankara, 1985, s. 29.
- ★ Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihân Güşâ (İng. terc. J.A. Boyle), Manchester 1958, C.I., s. 70-74.
- ★ Abel Remusat, L'Histoire de la Ville de Khotan, Paris 1827, s. 76-77.
- ★ Eugene schuyler, Turkestan, London 1876, s. 196, 198.
- ★ Demetrius C. Boulger, Central Asian Questions, London 1885, s. 169, 218, 230, 383.
- ★ E. Bretschneider, Mediawal Researches, London 1888 (2. baskı 1967), II, s. 47 vd., 246 vd.
- ★ Henry Landsell, Chinese Central Asia, A ride to little Tibet, London 1893, II, 83-85, 165-166, 177, 189, 191, 193, 195, 206, 211.
- ★ A. Stein, Ancient Khotan, I-II, Oxford 1907.
- ★ E.Chavannes, Documents Sur le Tou-kioüe Occidentaux, Petersburg 1903 (2. baskı Paris 1941), s. 125.
- ★ E. Chavannes-P. Pelliot, Un traite Manichean retrouve en Chine, Journal Asiatique, Paris 1913, s. 99-394.
- ★ E. ve P. Sykes, Trough Deserts and Oasis of Central Asia, London 1920, s. 246.
- ★ Kornilow, Kaşgariya, Taşkend 1903, s. 275.
- ★ O. Olufsen, Trough the unknown Pamirs, London 1904.
- ★ M. Hartmann, Chinesisch-Turkestan, Halle, 1905, s. 93 vd.
- ★ M. Hartmann, der Islamische Orient, Berlin, 1905, I, s. 195 vd.
- ★ H. Yule-Cordier, Marco Polo, I, s. 188 vd.
- ★ A. Stein, Ruins of Desert Cathay, London 1912, I, s. 290 vd.-396 vd.
- ★ A. Stein, Sand-buried Ruins of Khotan, 1903, s. 402.
- ★ A. V. Le Coq, Buried Treasures of Chinese Turkestan, London 1928, s. 23, 35.
- ★ A. Stein, Innermost Asia, Oxford 1928, s. 91, 98, 99, 109.
- ★ W. Minorsky, Hudud'ül-Alem (Region of the World), London, 1937, s. 85.
- ★ Douglas Carruthers, Beyond The Caspian, London 1949, s. 95.
- ★ H. W. Bailey, Indo-scythian Studies beign Khotanese Texts, I-II, Cambridge 1954, (London 1951).
- ★ H. W. Bailey, A Khotanese text Concerning the turks in Kantsou, Asia Major, I, 1949, s. 28-52.
- ★ Owen Lattimore, Inner Asian Frontiers of China, New York 1951, s. 185.
- ★ Mehmed Emin Buğra, Doğu Türkistan, Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu, İstanbul 1952, s. 28-31.
- ★ H. W. Bailey, Khotanese Texts, IV, London, 1955.
- ★ Hambis, kotanasi Centri, Enciclopedia Universale dell Arta, Vol. VIII, Roma 1963, col. 472-480.
- ★ B. Ögel, Sino-turcica, Tai-pei 1964, s. 168-169, 170, 171.
- ★ E. Esin, antecedents and devolopment of Buddist and manichean Turkish Art in Eastern Turkestan and kan-su, İstanbul



- 1967, s. 37, 47, 48.
- ★ G. Çandarlıoğlu, Sarı Uygurlar ve Kansu Bölgesi Kabileleri, Tai-pei 1967, s. 17 vd., 23 vd., 123 vd.
- ★ Z. V. Togan, Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul 1981, s. 39, 69, 123, 249, 272 c.
- ★ Z. V. Togan, Türkistan, Bugünkü Türk-ili ve Onun Yakın Tarihi, İstanbul 1981, s. 57, 71, 77, 87, 94, 107, 108, 921, 218, 341.
- ★ B. H. Salmanova-L. N. Kolosova, Malii Atlas Mira, Moskva 1972, s. 81, 82.
- ★ Edgar Knobloch, Beyond The Oxus, London 1972, s. 220, 223, 224, 231, 232.
- ★ Yusuf Dönmez, Türk Dünyasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası, İstanbul 1973, s. 27, 30, 65.
- ★ Bay Mirza Hayıt, Türkistan Rusya ile Çin Arasında, Ankara 1975, s. 14, 18, 19, 36, 139, 140, 142, 145, 147, 310.
- ★ Liou i-t'ang, Wei-wu-er Yen-chio, Tai-pei 1975, s. 155 vd., 203 vd.
- ★ Mario Bussagli, La Peinture de L'Asie Centrale de L'Afganistan au Sinkiang, Geneve 1978, s. 13, 15, 53, 58, 61, 63, 66, 67, 94, 111, 119, 121, 122.
- ★ E. Esin, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş, İstanbul 1978, II/114, IV/16, 34, II/10, 15.
- ★ Erkin Alptekin, Uygur Türkleri, İstanbul 1978, s. 24-30, 124.
- ★ W. Barthold, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, (terc. H. D. Yıldız), İstanbul 1981, s. 344, 353, 442, 455, 587, 630.
- ★ R. Grousset, Bozkır İmparatorluğu (terc. R. Uzmen), İstanbul 1980, s. 167, 457, 458.
- ★ Teng T'ien-feng, Hsi-yü Yen-chio, Tai-pei 1980, s. 21-26.
- ★ B. Ögel, Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi, Ankara 1981, I, s. 176, II, s. 381 vd., 355 vd., 370 vd., 391 vd., 434, 435, 454, 470.
- ★ Laurence Sickman-Alexander Soper, The Pelikan History of Art, Tennessee 1981, s. 52, 87, 160, 164, 180.
- ★ A. Rıza Bekin, İpek Yolu, Ankara 1981, 25, 36, 41, 42.
- ★ Faruk Sümer, Eski Türklerde Şehircilik, İstanbul 1984, s. 86, 90.
- ★ M. Saray, Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875), İstanbul 1984, s. 86, 90.
- ★ İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul 1984, s. 65, 83, 94, 103.
- ★ Sadettin Buluç, On a Few Turkish Books of Travel About Far Esat, Proceedings of the International Conference on China Border Area Studies, Tai-pei 1985, s. 1000.
- ★ G. Çandarlıoğlu, Kao Chü-huei Seyahatnamesi, İ.Ü. Ed. Fak. Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul 23-28 Eylül 1985 (bas. 1986), I, s. 187-190.
- ★ Lin En-hsien, Ch'ing Ch'ao tsai Hsin-chiang te Han huei Chü-chu-ke-li Cheng-tse Yen-chio, National Cheng-chih University, Proceeding of the International Conference on China Border Area Studies, Tai-pei 1985, s. 922.
- ★ L. Ligeti, Bilinmeyen İç Asya (çev. S. Karatay), Ankara 1986, s. 213 vd., 228-244.
- ★ Ö. İzgi, Uygurların Hukuki ve Kültürel Tarihi, Ankara 1987?
- ★ R. Şeşen, İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri, Ankara 1987, s. 21, 25, 60, 78, 80, 198, 200.
- ★ B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul 1988, s. 152.
- ★ B. Ögel, Türk Mitolojisi, Ankara 1989, s. 82 vd.
- ★ N. Devlet, Çağdaş Türk Dünyası, İstanbul 1989, s. 265-268.
- ★ Ö. İzgi, Wang Yen-te Seyahatnamesi, Ankara 1989, s. 28.
- ★ Andrew D. W. Forbes, Doğu Türkistan Harp Beyleri (çev. Enver Can), Ankara 1991, s. 62-98, 112-158, 229-284.
- ★ Yüan Qign-li, Doğu Türkistan'ın 1949-1984 Arasındaki Nüfus Değişimi (terc. Dilşat Uyguroğlu), Doğu Türkistan'ın Sesi dergisi, C. IV, no. 2 (30), İstanbul 1991, s. 8-21.
- ★ M. Kutlu, Şehid Fetheddin ve Hoten Atçüy Ayaklanması, Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisi, c. IV, no. 1 (29), 3-6.
- ★ O Pritsak, Karahanlılar mad. İA.
- ★ W. Barthold, Kara-Hıtay mad. İA.
- ★ W. Barthold, Hoten mad. İA., s. 565-567.
- ★ W. Barthold, Khotan mad. Eİ, s. 969, 970 (Fr. s. 1026-1027, Alm. s. 1041-1042).



# Kanayan Karabağ'ın Düşündürdükleri

Kâzım Gültepe

✦ *Vatan denen nazlı gelin erde  
şan ister.*

*Büyük devlet kurmak için büyük  
kan ister.*

**E**y Türk oğlu!

Ne bitmez, ne tükenmez çilen varmış. Asırlardır Moskof katliâm yapmış, Yunan yapmış, Bulgar yapmış. Irak yapmış, İran yapmış, zalim ve hilekâr Çinli yapmış. Ermeniler yapmış, Erzurum, Kars, Oltu, Merzifon, Van, Sarıkamış, Trab-

zon, Bitlis, Sivas'ta yapmış. Hem bu katliâmlar öyle olmuştur ki, bunu dil ve yazı ile anlatmak mümkün değildir. Sayısız konsoloslarımız şehit edilmiş, daha dün İstanbul'un göbeğinde PKK bayrakları açılmış. Ermeniyeye ve Ruma selâm salınmış. Oniki milyonluk Türk şehrinden ses sedâ çıkmamış. Barbar Ermeniler altıbin yıllık Türk yurdu Karabağ'a saldırmış. Kadın, çocuk, kız, ihtiyar katledilmiş. Karabağ kan gölüne döndürülmüştür. Karabağ bugün dil-töre bakımından Anadolu Türküne en yakın Türk bölgesidir. Aynı zamanda Türkiye'yi Azerbaycan'a, oradan da Orta Asya Türk dünyasına bağlayan tek geçit, tek yol, tek bağıdır.



Bugün Türkiye Arap yayırlmacılığıyla da karşı karşıyadır. Bölgede sadece Irak değil, Suriye de büyük bir tehlikedir. Suriye Hatay'ı kendi topraklarında gösterir. Suudi Arabistan da hacca gitmek isteyen-



lerden Hatay doğumlu olanlara vize vermemektedir.

Büyük devletlerin hepsinin kançılar-yasında bir Ermeni dosyası mevcuttur. Zaman zaman kendileri bakımından bir istifade söz konusu olunca devletler hep bu dosyayı açmıştır. O dönem bitince ikinci bir dönem için kapatılıp tekrar rafa kaldırmışlardır. Soykırım olmadığını onlar da biliyor, işlerine öyle geldiği için destekliyorlar. Tarihçi Salzburger'e göre ise Çin'de yaşayan bir Doğu Türkistanlı Edirne ahalisiyle pekâlâ anlaşılabilir. Böyle bir bütünlük arz eden Türk dünyası dünyanın istikbali için tehlikelidir!

Moskova'da 3 mart 1988'de Vagonkovskoye mezarlığında toplanan Ermeniler ilk defa Türk birliği tehlikesinden söz etmiştiler. ve Karabağ'ın bir an önce Ermenistan'a bağlanması görüşünde birleşmişlerdi. Bugün Tarih tekerrür etmiş soykırımı kimin yaptığı gözler önündedir ama, AIDS'li batı bunu görmezlikten geliyor. Türkmençay Antlaşması'na göre gerek İran, gerekse Rus topraklarında yaşayan halklar için istedikleri yere göç etme hakkı tanınmıştı ve Rusya, İran tarafındaki Ermenileri göçe teşvik etmek amacıyla bu Ermenileri 20 yıl vergiden muaf tuttu. Bunun sonucu İran'dan Rusya'ya göç ettirilen Ermeniler tahminen 70.000 kişi Karabağ olmak üzere Nahçıvan ve Erivan'a yerleştirildi. Stalin'in emri ile de Azerbaycan topraklarından Ermenilere toprak verilmiştir. Ya Türkiye Azerbaycan ile uzun vâdede fiili olarak birleşirse! Ya öteki Türk cumhuriyetleri de bu birliğe katılırsa! Madem ki böyle bir potansiyel tehlike var, o halde önlemleri şimdiden almak lazım. Türkiye'nin başında bir Güneydoğu sorunu var. Ordu

bu soruna önemli ölçüde angaje olmuş durumda, dahası Kıbrıs'ta da Türkler yıllarca Rum saldırısına hedef olduktan sonra müdahale edilebildi. Demek ki biz şimdi elimizdeki fırsatı değerlendirip Azerbaycan'ın tepesine binersek Ankara hemen müdahale kararı alamaz. Bazı düşman başkentlerde yapılan hesap bu olsa gerek. Kıbrıs'ta Türkler katledilirken, Karabağ'da Azeri Türkleri katledilirken, kafatasları parçalanırken, kuzu postuna bürünen batının, Türk ordusunun kızıl teröristlere müdahalesini, "**Yetişin Türkler Kürtleri öldürüyor**" diye PKK borazancılığı yapan batı basınının tutumu. Millet olarak iyi düşünmeliyiz. Acaba bunlar ilk defa mı oluyor? Türk topluluklarından söz ederken ikide bir amma bu turancılık değil diye vurgulanmasına gerek de yoktur. Turancılık asla utanılacak bir şey de değildir. Türkiye'nin hiç vakit geçirmeden Azerbaycan'ın parçalanmasına göz yummayacağını, gerekirse askeri müdahaleden kaçınmayacağını gösteren inandırıcı tedbirler almalıdır.

Bir asırdır batı afyonu ile uyutulan kamuoyu bu gaflet uykusundan uyanmalıdır artık. Artık kendimize sahip çıkmalıyız, Türklüğün elinden tutmalıyız, Türk dünyasına uzanan kanlı elleri teşhir etmeliyiz. Ancak bu suretle Türk yurtları gerçek sahiplerinin olacaktır. Ama bunun da elbet bir bedeli vardır, **ölümden korkmak**.

Şairin dediği gibi,

Vatan denen nazlı gelin erde şan ister.

Büyük devlet kurmak için büyük kan ister.



# Kızıl Çin Esaretindeki Türk Yurdu DOĞU TÜRKİSTAN

Doç.Dr. S. Mahmut Kaşgarlı

*👉 Dünyadaki müstemlekecilğin son kalelerinden biri olan Kızıl Çin İmparatorluğu'nda, 30 milyon Türk insanca yaşamak istiyor*

**20'**nci yüzyılın son 10 yılının başlama-sıyla dünyada büyük değişiklikler meydana geldi. Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde komünizm çöktü. Komünizm "halklara eşitlik, refah ve gelişme" getirmek vaadleriyle başta Rusya olmak üzere birkaç ülkede siyasi iktidara geldi. Ama 70 senelik gerçek komünizm vaadlerinin tersine gelişti. Komünizm, insanlara eşitlik vaatmişse de eşitlik yerine eşitsizlik yeni boyutlara ulaştı. Çeşitli kademelerdeki komünist yöneticiler imtiyaza sahip olmak suretiyle başkaları üstünde hakim mutlaklık yapmaya başladı.

Komünizm insanlara refah getirmek vaadleriyle ortaya çıkmış ise de insanlara refah değil; fakirlik, felaket, yoksulluk, işkence, azap-ukubet getirdi.

Komünizm topluma gelişme getirmek vaadleriyle ortaya çıkmış ise de (Askeri sanayi haric) kendi rejimini uygulayan toplumu, dünyanın elde ettiği teknolojik gelişmelerin gerisinde bıraktı.

İnsanların hür teşebbüs gücünü yok etti. İnsanları mekanik makinelerle eşit tuttu, neticede tembellik, sahtekarlık toplumun bünyesine yerleşti. Hür teşebbüs ve hür rekabet olmayan totaliter rejim sayesinde bu ülkeler hayat gücünü yavaş yavaş kaybederek yoksulluk, açlık ve ekonomik perişanlıklarıyla can çekişmeye başladı. Böyle bir acı durumu önceden bilen eski sovyetler'in Devlet Başkanı Gorbaçov, Sovyetler Birliği'ni bu felaketten kurtarabilmek için "glasnost", "perestroika" siyasetini ortaya koydu. Bu siyasetler sayesinde Sovyetler Birliği'nde demokratik yeni gelişmeler boy gösterdi. Totaliter diktatör rejimin baskısı altında patlama noktasına gelen halk ve memleket, kendi hak ve hürriyetlerini talep etmeye başladı. Ağustos 1991 tarihinde vukubulan başarısız darbeden sonra Sovyetler Birliği'ndeki eski rejim-komünizm taraftarları ağır darbe yedi. Sovyet komünist Partisi Merkez Komitesi kapatıldı.

Eski Sovyetler Birliği'ne bağlı üç Baltık cumhuriyeti; Estonya, Letonya ve Litvanya



birlikten ayrılarak tam bağımsızlığa kavuştu. Bu durum karşısında Rusya Federasyonu, Beyaz Rusya, Ukrayna cumhuriyetleri, Slav Birliği esasındaki Bağımsız Devletler Topluluğu teşkil etti. Sonraları bu topluluğa Orta Asya Türk cumhuriyetleri ve Azerbaycan, Ermenistan, Moldavya da katıldı. Bağımsız Devletler Topluluğu'na katılan cumhuriyetler ile birlikte Orta Asya Türk cumhuriyetlerinden Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan gibi bağımsız cumhuriyetler, Birleşmiş Milletler Teşkilâtı başta olmak üzere birçok milletlerarası ve bölgesel teşkilatlara üye olup girdiler.

### ÇİN'DE YAŞANAN KORKULAR

Yugoslavya'da meydana gelen etnik çatışmalar neticesinde Yugoslavya da parçalandı. Hırvatistan, Slovenya, Bosna Hersek ve Makedonya cumhuriyetleri bağımsızlığını ilan etti. Bu bağımsız devletleri Türkiye Cumhuriyeti'nin de içinde bulunduğu birçok devlet tanıma kararı aldı. Eski Sovyetler birliği ve dünyadaki bu yeni gelişmeler şimdiki dünyada müstemlekecilik son kalelerinden biri olan Kızıl Çin İmparatorluğu'nu fevkâlâde endişelendirmeye başladı. Mayıs-Haziran 1989 tarihinde Çin'de meydana gelen demokrasi ve özgürlük hareketi kanlı bir şekilde bastırıldı. Komünist Çin yönetimi bir taraftan Çin'deki komünizmin çökmesinden, totaliter diktatör rejimin yerine demokratik hür rejimin yerleşmesinden korkuyor, ikinci bir taraftan Kızıl Çin'de komünizmin çökmesiyle Çin sömürgesi olarak çok zulüm ve insanlık dışı işkence gören Doğu Türkistan, Tibet, İç Moğolistan gibi eskiden müstakil devlet olan, sonraları Çin-Mançu imparatorlukları tarafından işgal edilerek acımasızca sömürülen ülkelerin müstemleke zincirlerini kırarak bağımsızlığına erişmelerinden ürkemektedir.

Bu sebeplerden dolayı Çin komünist yöneticileri, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde cereyan eden demokratikleşme ve özgürlük hareketini "kapitalizmin barış içinde, değiştirme harekâtı" diye karalamaktadır. Gorbaçov'u Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'ndeki değişikliklerin önderliğini yapan, dünya barışına büyük katkıda

bulunan tarihi bir lider sayarak bütün dünya takdir etmişse de, Çin komünist yöneticileri onu "komünizmin en büyük haini" diye suçlamaktadır. Kendilerinin komünizmin son kalesi olduğunu, komünizmi sonuna kadar savunacaklarını tekrarlamaktadır. Çin Halk Cumhuriyeti'nin ise dört ana ilkeyi devam ettirmek: 1-Marksizm-Leninizm ve Maoizm ideolojisini devam ettirmek. 2-Proletarya diktatörlüğünü devam ettirmek. 3-Sosyalizm yolunu devam ettirmek. 4-Komünist Parti'nin mutlak tekeliğini devam ettirmekten yana olduğunu ileri sürmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki halk ve milletler, insan haklarından mahrum bir şekilde zulüm ve baskı altında ezilmektedir.

### 30 MİLYON TÜRK

Çin esareti altındaki Doğu Türkistan'a gelince, durum daha feci bir şekilde devam etmektedir. Bilindiği gibi Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlanan Doğu Türkistan, (Çinlilerin deyimiyle Şincan Uygur otonom bölgesi), 1 milyon 828 bin km<sup>2</sup>'lik geniş bir alana sahip olup Asya'nın merkezi kısmında yer almaktadır. Doğu Türkistan'ın doğusunda Çin'in Gensu, Çinhay eyaletleriyle, batısında Bağımsız Devletler Topluluğu'nda yer alan Orta asya Türk cumhuriyetlerinden Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ile kuzeyinde Moğolistan Cumhuriyeti, güneyinde Tibet, Hindistan ve Pakistan İslam cumhuriyetleriyle sınırlı bulunmaktadır. Doğu Türkistan'da yaşamakta olan Türklerin sayısı (Uygur Türkleri çoğunlukta olmak üzere Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar) yaklaşık 30 milyon civarındadır. Bunların içinde Uygur Türkleri'nin sayısı 20 milyona yakındır. Tarihten beri Uygur Türkleri kardeş Türk boyları ile beraber Orta asya ve Doğu Türkistan'da büyük devletler kurmuşlardır. Bunun ilki M.S. 745-840 yılları arasında devam eden başşehri Balasagun olan büyük Uygur devleti, 870-1225 senesine kadar devam eden Kensu (Bugünkü Çin'in Gensu eyaletinde) Uygur devleti, 850-1275 yılları arasında devam eden başşehri Ordubalık (Cimisar) ve Beşbalık olan Doğu Türkistan'ın Kumul, Turfan, Urumçi, Karaşehir, Kuçar, Aksu vilayetlerini içine alan Edikut Uygur devleti, 870-1213



yılları arasında devam eden Uygur ve Karluk Türkleri tarafından kurulan başkenti Kaşgar (Ordukent) ve Balasagun olan Karahanlılar devleti, 1514-1675 yılları arasında devam eden, başkenti Yarkent olan Saidiye devleti ve ondan sonra kurulan Uygur hanlıkları, 1759 yılındaki Mançu-Çin istikansından sonra Doğu Türkistan Türklerinin Mançu-Çin istilasından sonra Doğu Türkistan Türklerinin Mançu-Çin zulümüne karşı ayaklanması neticesinde kurduğu Bedevlet Yakup Bey'in Kaşgariya devleti (1863-1877) bunun açık delilleridir. 1877 yılındaki 2. Mançu-Çin istilasından sonra Doğu Türkistan'ın adı 18.11.1884 tarihinde istilacı Mançu-Çin ordusunun komutanı Zo Zung Tang tarafından istilâ edilen toprak manasındaki Çince "Şinjang", yeni toprak adı ile mecburi değiştirilmiştir.

### İKİ DEFA KURULAN DEVLET

20'nci yüzyılda ise Doğu Türkistan'da iki defa Türk devleti kurulmuştur. Bunlardan ilki Doğu Türkistan Türklerinin Çin mezalimine karşı silahlı mücadelesi neticesinde 12.11.1933 tarihinde Kaşgar'da kurulan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti'dir. Bu cumhuriyet Rus-Çin işbirliği neticesinde Ekim 1934 tarihinde yıkılmıştır. İkincisi ise Çin'in müstemlekecilik ve zulüm siyasetine karşı Doğu Türkistan'ın kuzey bölgesindeki İli, Çevçek ve Altay vilayetlerinde cereyan eden ayaklanmalar neticesinde zafer kazanarak 12.11.1944 senesinde Fulca şehrinde büyük merasimle kurulan "Doğu Türkistan Cumhuriyeti"dir. Ay-Yıldızlı bayrağına ve milli ordusuna sahip olan Doğu Türkistan Türklerinin bu müstakil devleti 1949 senesinin sonuna kadar devam etmişse de Stalin ile Mao'nun gizli anlaşması neticesinde Kızıl Çin ordusunun işgali ile son bulmuştur.

Kızıl Çin yönetimi dünyada cereyan etmekte olan demokrasi, özgürlük ve bağımsızlık hareketlerinin Doğu Türkistan'a sıçraması için elinden gelen bütün çarelere müracaat etmektedir. Çin yönetiminin bu çareleri şunlardır.

1- Doğu Türkistan'da olağanüstü güvenlik tedbirleri almaktadır. Bilindiği gibi, Doğu Türkistan, Tibet ve İç Moğolistan'da uzun yıl-

lardan beri Çin esaretine karşı her zaman ayaklanmalar olmakta, bunun için de yönetim tarafından istikrarsız bölgeler sayılmaktadır.

Bugün dünyada cereyan etmekte olan hadiseler karşısında komünist Çin yönetimi de bu bölgelerden, hususen Doğu Türkistan'dan daha çok endişelenmektedir. Hönkün'de yayınlanmakta olan "HUWAÇAVRIBAV" gazetesinin 5.9.1991 tarihli sayısında çıkan habere göre, Çin Komünist Partisi Merkez Komitesi ile Çin Halk Cumhuriyeti hükümeti, 1991 yılı Ağustos'unun son haftasında Çin kurtuluş ordusuna komutanlık ederek, 1949 yılında Doğu Türkistan'ı işgal eden Çin 6'ncı kolordusu'nun komutanı, şimdiki Çin Halk Cumhuriyeti Devlet Başkanı Yardımcısı Wang Jeng'i Doğu Türkistan'a göndermiştir. Wang Jeng bu konuda, Çin Haber Ajansı'na şunları bildirmiştir:

"Benim bu defa Sing Jang (Doğu Türkistan'a) yolculuğum, Çin komünist Partisi Genel Sekreteri Jang Zemin ile Devlet Başkanı Yang Şangkong, Başbakan Lefing'in direktifleri ile incelemeler yapmak, oradaki ordu ve halkı görmek, hal hatır sormak içindir."

Aslında Wang Jeng, eski Sovyetler birliği'nde başarısızlıkla sonuçlanan Ağustos darbesinden sonra meydana gelen gelişmelerin Doğu Türkistan'a etki yapmasını önlemek maksadıyla olağanüstü güvenlik tedbirleri almak için emir ile Doğu Türkistan'a gönderilmiştir. Wang Jeng, Doğu Türkistan'ın Kaşgar, Hoten, Gulca gibi vilayetlerine de giderek, halka tehdit karakterli nutuklar çekerek, "Kımıldarsanız helak olacaksınız, ordumuz kuvvetlidir, hemen bastıracaktır" diye gözdağı vermeye çalışmıştır.

Çin yönetimi, Doğu Türkistan'da herhangi bir olay vuku bulduğu zaman olayı bastırmak ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki gelişmelerin Doğu Türkistan'a etki yapmasını önlemek için, Çin'in içeri bölgelerinden çok sayıda askeri birlik takviye ederek, Doğu Türkistan'ın, Kazakistan ve Kırgızistan ile olan bölgelerine yerleştirmiştir.



### TUTUKLAMALAR, KATLIAMLAR

Doğu Türkistan Türklerinin, insan hakları, demokrasi ve özgürlük için devam ettirmekte olduğu mücadelesini sindirmek için Çin yönetimi devlet terörü yapmaktadır. Çin baskısı ve zulmüne karşı insanca yaşama hakkı, demokrasi ve özgürlük isteğinde bulunan Doğu Türkistanlılara erkek-kadın demeden, ihtiyar veya genç çocuklar evlerinden alınarak hapis-hanelere atılmaktadır. Birçok Doğu Türkistanlı gençler "ayrılıkçı", "pantürkist, panislamist" denilerek, mahkeme yapılmaksızın ölüm cezasına çarptırılmaktadırlar.

Çin diktatörleri yürütmekte oldukları acımasız vahşetleriyle ve basın-yayın vasıtasıyla, yapmakta olduğu ölüm tehditleriyle Doğu Türkistan Türklerini korkutmaktadır. 1989 yılının Mayıs ayında Doğu Türkistan'ın birçok vilayet ve şehirlerinde Çin mezalimine karşı gösteriler tertiplenmiş idi. Çin yönetimi, elinde iğne kadar bir şey olmayan bu göstericileri askeri kuvvet ile bastırıp, 13 bin kişiyi tutuklamışlardır. 1990 yılı mübarek Ramazan ayında kendi hak ve hürriyeti ile ibadet özgürlüğünü isteyen Kaşgar vilayeti, Aktu ilçesi Barın köyü halkını, Çin yöneticileri askeri kuşatma ile katletmişlerdir. Bu katliamda binlerce Doğu Türkistanlı öldürülmüş, onbinden fazla kişi tutuklanmış, 200'den fazla İslami dini okul kapatılmış, yüzlerce Müslüman hoca takip altına alınmıştır. Şimdi Doğu Türkistan'da Çin yönetimi tarafından yapılan 90'dan fazla hapisane ve beyin yıkama kampları mevcut olup, buralarda 100 binden fazla Doğu Türkistanlı işkence görmektedir.

Doğu Türkistan'daki Çin yönetimi, istihbarat teşkilatları ve casusluk örgütlerini kuvvetlendirerek Doğu Türkistan Türkleri üzerindeki takip, denetim ve nezareti sıkı bir şekilde yürütmektedir. Doğu Türkistan'da Çin yönetimi tarafından kurulan emniyet nezaretinden başka güvenlik nezareti mevcut olup, bu teşkilat Doğu Türkistan Türklerinin söz, hareket ve fikirlerini takip etmek, tehlikeli kişileri tutuklayıp cezalandırmaktan ibaret görev üstlenmektedir. Bu teşkilata onbinlerce casus bağlanmış olup, Doğu Türkistan'ın şehir ve köylerinde gizlice hareket yürütülmektedir. Hırsızlık, dolandırıcılık, soygunculuk

ve cinayetlerden tutuklanan ve beyin yıkama kamplarında "terbiyeden geçirilen" bazı kişileri casusluk görevini üzerine almak şartıyla salıverip, casusluk kadrosunu genişletmektedir. Ondan başka işsizlikten geçim sıkıntısına maruz kalan bazı zavallı gençleri de maaşa bağlamak suretiyle kandırarak, casus ordusuna ilave güç olarak eklenmektedir. Sivil idareler, okullar ve cemiyet kurumlarında çalışanlardan Çin yönetimine sadık bazı şahısları güvenlik teşkilatına üye yaparak ve onlara ek maaşlar bağlayarak halk üzerindeki kontrolü sıklaştırmaktadır. Doğu Türkistan'daki Çin yönetimi, Doğu Türkistan çiftçilerini daha iyi kontrol etmek, onlar arasındaki şüpheli şahısları cezalandırmak için "sosyalizmlik terbiye harekâtı" yürütmek bahanesiyle Aralık 1990 yılından beri 24 bin kadar komünist ve hükümet idarelerindeki komünistleri köylere hizmet grubu olarak yerleştirdi.

### AYDINLAR ÜZERİNDEKİ BASKILAR

4-Çin yöneticileri, Doğu Türkistan'da yeniden "öğrenme hareketi" adı altında milli aydınları temizleme hareketi başlatmışlardır. Doğu Türkistan'da 1950 yılından 1980 yılına kadar bu gibi temizleme hareketi 19 defa yürütülüp, bu hareketler neticesinde Doğu Türkistan'daki Türk milli aydın ve memurlarından yüzbinden fazla kişi "pantürkist", "panislamist", "yerli milletçi" denilerek hapsedilmiş, öldürülmüş ve cezalandırılmıştır. Şimdi yirmincisi yürütülmekte olan bu öğrenme hareketinde Doğu Türkistanlı münevver aydınların Doğu Türkistan Türklerinin tarihi ve kültürü hakkında yazdığı eserlere karşı şovenist Çin yazarlarının makalelerini yayınlayarak şanlı tarihimiz ve kültür miraslarımıza şiddetli şekilde hücum kılmaktadır. Doğu Türkistan Türklerinin Türk tarihi ve insanîyet tarihine yaptığı katkılarını inkar etmektedir. Çin şovenizminin propagandasını yapan bazı Çinli tarihçiler, Orta asya'nın siyasi, iktisadi ve kültür tarihinde mühim yeri olan, tarihte büyük devletler ve imparatorluklar kuran büyük Türk milleti, Moğolları, Tibetlileri, Çin'e bağ-



lı milletler, Çin milletleri diye tanıtmaya çalışmaktadır. Tarihten beri Türklere anavatan olan toprakları ezelden Çin toprakları idi görüşleri ileri sürmektedirler.

Bu görüşlere göre Ötüken, Türkistan (Doğu Türkistan da onun içinde) eskiden Çin toprakları sayılacaktı. Doğu Türkistan'ın 20'nci yüzyıldaki büyük mücahid liderlerinden biri olan alim,tarihçi **Muhammet Emin Buğra'nın** 1939-1945 yılları arasında yazdığı "**Şarkî Türkistan Tarihi**" ile vatanperver şair, alim ve tarihçi **Turgun Almas'ın** 1989 yılında yayınladığı "**Uygurlar**" isimli tarihi kitabı, 1990 yılı Temmuz ayından beri Çin yönetimi tarafından televizyon, radyo ve gazetelerde şiddetli şekilde tenkit edilmeye başlanmıştır ve günümüzde de devam etmektedir. Bu kitaplara karşı yazılmış Çin yazarlarının makale ve broşürleri, Doğu Türkistan'daki milli aydın ve memurlara mecburi okutulup "**Şarkî Türkistan Tarihi**" ile "**Uygurlar**" kitabına karşı şovenist Çinli yazar **Çiyen Boçiven'in** Urumçi'de yayınlanmakta olan Çin Komünist Partisi yayın organı olan "**Şın Jang**" gazetesinin 23-24.8.1991 tarihli sayılarında, "**Şarkî Türkistan Tarihine Reddiye**" başlıklı makalede, tarihi gerçekler altüst edilmiş, Çin şovenizmi açık bir şekilde göklere çıkarılmış, tecavüz ve işgalcilik methedilmiştir. O, bu makalesinde **Turgun Almas'ın "Uygurlar"** adlı kitabı hakkında şöyle demektedir:

"Turgun Almas, Muhammet Emin'in metodunu kullanarak, Sak, Hun, Aysun, Yavcı, Sıyanpı, Curcan, Kankıl (büyük tekerlekler), Türk gibi Çin'in eski milletlerinin hepsini Uygurlar saymışlar. Bu milletlerin tarihi 'Uygurların tarihi', bu milletler, yaşayan zeminleri Uygur devletinin zemini gibi göstermişler. Turgun Almas, 'Uygurlar' kitabında büyük Çin'in hududunu Çin Seddi diyerek eski tarihi gerçeklere saygı duymadan Çin Seddi'nin haricindeki Çin'in eski milletleri kurmuş olan yerli hakimiyetlerin hepsini 'bağımsız devlet' diye tanımlayan ve hatta onları 'Çin' ile karşı karşıya getirmiştir."

Bundan açıkça görülüyor ki, **Çiyen Boçiven**, büyük Türk milletinin herhangi boyları-

nı ayrı millet sayarak, "böl, parçala, idare et" kaidesine uyum sağlamaya gayret etmiş ve Orta Asya'da tarihten beri yaşayagelmiş Türkleri Çin milletleri sayarak büyük Çin şovenizmini çekinmeden teşvik etmişlerdir.

Çinli idareciler, Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme hareketinin esas sebebi olarak, Doğu Türkistan'ın yeraltı-yerüstü zenginliklerini açmak için işgücü eksikliğini halletmek, Doğu Türkistan'ı geliştirmek içindir gibi lafları ileri sürmektedir. Bu gerçek dışı bir yalancılıktır. Doğu Türkistan Türkleri içinde işsizlik yüksek boyutlara ulaşmıştır. Doğu Türkistan'ın kanuni ve esas sahipleri olan Uygur Türkleri başta olmak üzere bütün Türk boyları içindeki işsizliği çözmek, Çin yöneticilerinin umrunda değildir. Çinli yöneticilerin Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme hareketi devam ederken Doğu Türkistan Türklerine nüfus kontrolü siyaseti uygulanmaktadır. Şimdi Doğu Türkistan Türklerine ikiden fazla çocuk sahibi olmamak hakkında kanunlar çıkararak buna uymayanları cezalandırmak tehdidinde bulunmaktadır. İkiiden fazla çocuk sahibi olanları para cezası başta olmak üzere insanlık dışı cezalara da çarptırmaktadır. Üçüncü çocuk sahibi olanların çocukları için nüfus kaydı yapılmamaktadır.

### ZENGİN KAYNAKLAR

Çin yöneticileri, Çinli göçmenleri Doğu Türkistan'ın en verimli, zengin bölgelerine yerleştirmektedir. Geçen sene (1991'de) Doğu Türkistan'ın Turfan eyaletinde zengin petrol yatağı tespit edilmiş, bunun üzerine Çin'in iç bölgelerinden 50 bin Çinli arka arkaya bu bölgeye sevk edilmiştir. Eski Sovyetler Birliği'nin devrilmesi, Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığına kavuşması Çin yöneticilerinin Doğu Türkistan meselesindeki endişelerini arttırmış ve Çinli göçmen yerleştirme hareketini daha da hızlandırmıştır. Emperyalist Çin yöneticileri bu tedbirleriyle Doğu Türkistanlıları kendi anavatanlarında daha da azınlık durumuna düşürerek, onların Çin sömürgesine karşı demokratik özgürlük ve bağımsızlığını engellemek istemektedir.



6-Dünyadaki yeni gelişmelerden endişelenen Çin yöneticileri, Doğu Türkistan'ın zengin yeraltı-yerüstü zenginliklerini sömürme hareketini daha da kuvvetlendirmiştir. Bilindiği gibi Doğu Türkistan her bakımdan çok zengin bir ülkedir. Bu ülkede petrol zenginliği başta olmak üzere altın, gümüş, uranyum, bakır ve kömür gibi birçok kıymetli madenler bulunmaktadır.

Japon jeologların araştırmalarına göre Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki Karamay, Türpan petrol yatakları haricinde Doğu Türkistan'ın güneyindeki tarım havzasında mevcut petrol rezervlerinin miktarı 18 milyar tondur. Batının bazı jeologları ile Çin jeologlarının araştırmaları ile tarım havzasındaki petrol rezervlerinin miktarı 60 milyar ton civarında tahmin edilmektedir. Çinliler 1989 yılının ilk 3 ayında Doğu Türkistan'dan Çin'e 8 milyon varil hampetrol, 906 bin ton kömür ve 4 bin 444 ton tuz taşımışlardır. Çin yöneticileri önümüzdeki yıllarda yıllık petrol miktarını 15 milyon tona çıkaracaklarını bildirmektedir.

Araştırmalara göre Doğu Türkistan'ın kömür rezervi 1 trilyon 50 milyar ton olup Çinliler 1949-1989 yılları arasında bunun sadece 250 milyon tonunu çıkarabilmiştir. Doğu Türkistan'da 66 adet altın yatağı mevcut olup, bu altınların kalitesi çok yüksektir. Bundan başka Doğu Türkistan'ın ziraatçılık, meyve-sebzecilik potansiyeli çok üstün olmakla beraber hayvancılıktaki zenginlik de dikkate değerdir. Doğu Türkistan'da toplam hayvan sayısı (Koyun, sığır, keçi, at) 41 milyondan fazladır. Toprakları böyle bir zenginliğe sahip olan Doğu Türkistan Türkleri, fakirlik ve sefalet içinde yaşamaktadır. Bu zenginliklerden hiçbir pay alamamaktadır. Yukarıda saydığımız bu zenginlikler Çin yönetimi tarafından Çin'e götürülüp yabancı ülkelere satılmak suretiyle Çinlilerin yararı için kullanılmaktadır.

7-Çin yönetimi yeniden bağımsızlığına kavuşan Orta Asya Türk cumhuriyetlerini çeşitli vasıtalarla kendi tarafına çekerek Doğu Türkistan Türklerini devamlı baskı altında tutmak ve sömürmek niyetinde bulunmaktadır. Çin, dünyadaki gelişmelerin zorlaması neticesinde eski Sovyetler Birliği'ndeki

cumhuriyetler ile birlikte Orta asya Türk cumhuriyetlerini tanımak mecburiteyinde kaldı. Bu cumhuriyetlerdeki gelişmelerin Doğu Türkistan'a etki yapmasını önlemek, Orta Asya Türk cumhuriyetlerindeki soydaşlarımızın Doğu Türkistan Türklerinin demokrasi ve özgürlük hareketlerini desteklemesini engellemek için bu cumhuriyetleri tanıyıp tanımay heyetler göndererek ekonomik ve kültürel anlaşmalar imzaladılar. Çin Halk Cumhuriyeti Dış Ekonomi İrtibat ve Dış Ticaret Bakanı Li Lancin başkanlığındaki heyeti 7.1.1992 tarihinde Kazakistan'ın başkenti Alma Ata'ya giderek resmi temaslarda bulundu. Heyet içinde Çin'in Dışişleri Bakanı Tençigin'de vardı. bu heyet Kazakistan'la ticari, ekonomi, teknolojik işbirliği anlaşmaları imzaladı. Kazakistan Başbakanı Sergi Tereş Çenkov, Çin Halk Cumhuriyeti'nin davetlisi olarak 23.02.1992 tarihinde Pekin'i ziyaret etti. Çinli yetkililer Tereş Çenkov'a Doğu Türkistan'da yaşayan bir milyondan fazla Kazak Türkleri ile ilgili olaak bazı iyileştirme vaadlerinde bulundu.

### ÇİN YÖNETİCİLERİNİN MASALLARI

Çin yöneticileri Tacikistan ile de yakın bir ilişki kurma çabası içindedirler. Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin Çin ile normal diplomatik manasebetlerini sürdürmesine, ticari ilişkiler kurmasına diyecek bir şeyimiz yok ama, bu anlaşmaların Doğu Türkistan Türkleri'nin insanca yaşama hakkı ve siyasi menfaatlerinin zedelenmemesi için duyarlılık göstermesini umuyoruz ve inanıyoruz.

8- Çin emperyalizmi Doğu Türkistan Türklerendi kaderini kendi tayin etmek hakkından ebediyen mahrum bırama, Doğu Türkistan Türkleri'nin özgürlük, bağımsızlık hareketini engellemek için insan mantığına ters düşecek gülünç fikirleri ileri sürmektedir. Çin yöneticileri "Şincan" dedikleri "Doğu Türkistan" için "eskiden Çin toprağıdır, biz bir defa istila ettik mi o bizim toprağıımızdır" demektedirler. Yine Çin yöneticileri, Şincan, "Doğu Türkistan" toprağı geniş nüfusu az, yeraltı yerüstü bakımından çok zengin bir bölgedir. Biz Çinliler'in ise toprağı az, nüfusumuz kalabalıktır. Bu sebepten Şincan "Doğu Türkistan" Çin'den ayrı-



larak bağımsız devlet olamaz!" demektedirler. Yine Çin yöneticileri, "Şincan 'Doğu Türkistan' Çin'in güvenliği için çok mühim stratejik bir bölgedir. Bundan dolayı bu ülkeden ayrılamayız."

Yine Çin yönetimi, "Şincan 'Doğu Türkistan' Batı Asya, Ortadoğu ve Avrupa ile temas kurmamızda köprü başıdır. Bu sebepten Doğu Türkistan'a bağımsızlık veremeyiz" görüşlerini teşvik etmektedir.

Yine Çin yönetimi, "Doğu türkistan, Çin'in nükleer deneme alanıdır. Bu sebepten dolayı Doğu Türkistan'ı elden çıkarma niyetinde değiliz" demektedirler.

Görülüyor ki, bütün bunlar, zorbacılık ve istilacılık mantığıdır. İstiklâl verilmez, mücadeleyle alınır, biz bunu iyi biliriz. Kısacası Çin yöneticileri, Doğu Türkistan Türklerinin insani hak-hukuklarını gaspederek onları kendi topraklarında horlamaktadır ve ikinci sınıf muamelesi yapmaktadır.

Doğu Türkistan Türkleri kendi vatanlarında yabancı gibi yaşamaktadır. Demokrasi ve insan haklarının savunucusu bazı büyük devletler, Çin yönetiminin Doğu Türkistan Türklerine reva gördüğü bu haksızlıkları görmezden gelmektedir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin ikinci maddesi ise "Herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, köken, doğuş, statü... gibi herhangi bir ayırım gözetmeksizin bu bildirmede ileri sürülen bütün hak ve özgürlüklere sahiptir" hükmünü getirmektedir. Keza aynı bildirgenin 16. maddesi "Herkes yasa önünde eşittir, ayırım gözetilmeksizin yasa tarafından eşit korunma hakkı vardır" demektedir. AĞİK bildirgesinde insan hakları meselesi bugünkü devirde bir ülkenin iç işi olmaktan çıkarak, beynelmilel konu haline geldiği vurgulanmaktadır. Doğu Türkistan Türklerinin de bu hak ve hukuklardan yararlanma hakkı vardır. Bugün Orta Asya Türk cumhuriyetleri başta olmak üzere birçok ülkelerde ikamet etmekte olan Doğu Türkistanlılar, çeşitli dernek ve örgütler kurarak Çin baskısı ve esaretine karşı mücadelesini canlı bir şekilde devam ettirmektedirler. Hürriyet ve insan hakları taraftarı olan birçok ülke ve halklar bu müca-

deleyi desteklemektedirler. Doğu Türkistan Türkleri Birleşmiş Milletler'in İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi çerçevesinde başlattığı mücadelesini kendi hak ve hukuklarına sahip olana kadar sürdürmede azimlidir.

Bugünkü devremizde eski-yeni müstemlekeciliğin çökmesi, istila edilen, sömürülen milletlerin özgürlük ve bağımsızlığa kavuşması engellenmesi mümkün olmayan bir tarihi süreç haline geldi.

Dünyanın yeni gelişmeleri şunu işaret etmektedir ki, Çin'de de komünizm muhakkak çökecektir. Çin halkı, demokrasiye ve özgürlüğüne kavuşacaktır. Doğu Türkistan Türkleri de Cenab-ı Allah'ın yardımı ile hür insan aleminin desteğiyle, Doğu Türkistan halkının birlik ve beraberlik esasında yürütmekte olan mücadelesiyle hürriyet, özgürlük ve istiklâlini elde edecektir.

### DOÇ. DR. KAŞGARLI KİMDİR?

Sultan Mahmut Kaşgarlı 1937'de Doğu Türkistan'ın Kaşgar şehrinde doğdu. İlk tahsilini Kaşgar'da, orta ve lise tahsilini Gulca'da yaptı. 1952-1956 yılları arasında Urumçi Üniversitesi Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü'nü bitirdi. Ağustos 1956'dan Ağustos 1982 yılında ailesi ile birlikte Türkiye'ye geldi. Mart 1985 tarihinde Türk vatandaşlığına geçti. 1983 yılından beri İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde "Çağdaş Türk Lehçeleri" dersini vermektedir.

S. Mahmut Kaşgarlı'nın Çin Halk Cumhuriyeti ve Doğu Türkistan'da yayınlanmış biri Çince olmak üzere toplam 5 kitabı bulunmaktadır.

Kaşgarlı'nın dil ve edebiyat konuları başta olmak üzere Doğu Türkistan ve Türkiye'de yayınlanmış 100'den fazla makaleleri mevcuttur. Bu makalelerin bazıları Çince, İngilizce ve Arapça olarak yabancı ülkelerde yayınlanmıştır. Kaşgarlı, halen Doğu Türkistan Vakfı Başkan Yardımcılığı'nı da yürütmektedir.



**TÜRK CUMHURİYETLERİYLE İLGİLENİYORMUSUNUZ ?  
TURİZMLE İLGİLİ SORUNLARINIZ VARMI?  
ÖYLEYSE**

## **BUHARİ TURİZM LTD.ŞTİ'NİN**



**FAALİYET KONULARINA BİR GÖZ ATIN  
ÇÜNKÜ  
BUHARİ LTD. BİR ORTA ASYA UZMANIDIR  
FAALİYET ALANLARIMIZ**

● **UÇAK BİLETİ**

Bütün hava yollarının özellikle Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Tacikistan ve Aeroflot Havayollarının biletlerinin temini.

● **ASYA AVRUPA OTOBÜS BİLETİ**

Asya ve Avrupa ülkelerine, otobüs biletleri temini

● **ARABA KİRALAMA SERVİSİ  
(RENTACAR)**

92 model arabalar ve şoförlü minibüs-midibüsler hizmetinizdedir.

● **HAC VE UMRE**

**ORGANİZASYONU**

Şirketimizin organizasyonu ile Hac ve Umre ziyaretinizi gerçekleştirebilirsiniz.

● **GRUP GEZİLERİ**

Şehir içi ve şehirlerarası grup gezilerimize katılabilirsiniz.

● **TÜRK CUMHURİYETLERİNE  
GRUP GEZİLERİ**

Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan Cumhuriyetlerine düzenlediğimiz grup gezilerimize katılabilirsiniz.

● **SINAVSIZ YÜKSEK  
ÖĞRENİM**

Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan Cumhuriyetlerindeki Üniversitelerin Türkiye temsilciliğini üstlenmiş olan şirketimiz aracılığıyla bu üç cumhuriyetten birinde imtihana tabi tutulmadan istediğiniz üniversiteye girebilirsiniz.

● **REHBERLİK**

Türk Cumhuriyetlerinde şirket ve şahıslara özel rehberlik hizmetleri.

● **TERCÜMANLIK**

Türkiyede'ki şirket ve kuruluşlara Türk lehçelerinde tercümanlık hizmetleri

● **MÜŞAVİRLİK**

Türk Cumhuriyetleriyle ilgili olarak her alanda danışmanlık ve müşavirlik hizmetleri

● **ORGANİZASYON**

Türk Cumhuriyetlerinde gerçekleştirmek istediğiniz her türlü organizasyonun tertibi

● **TİCARİ BAĞLANTILARIN  
SAĞLANMASI**

Türk Cumhuriyetleriyle yapmayı düşündüğünüz ticari bağlantıların sağlanması ve organizasyonu.

**GENİŞ BİLGİ İÇİN LÜTFEN BİZİ ARAYINIZ.**

**Aksaray Cad. Yıldız İş Merkezi No: 6 Kat: 3 34480 Laleli - İSTANBUL**

**Tel: 518 41 91 Fax: 518 61 93 Telex: 30513 ytto.**



# TÜRKİYE - AZERBAYCAN - İRAN İLİŞKİLERİNİN GELECEĞİ HAKKINDA BAZI DÜŞÜNCELER

Dr.Yavuz Akpınar

**K**onuya girmeden önce bazı temel kavramlar üzerinde durmak istiyoruz. Azerbaycan, kuzeyiyle güneyiyle bizim artık "Azerbaycan Türkü" dediğimiz Türk boyundan insanların yaşadığı bir coğrafyadır, fakat bu Türk boyu daha geniş bir coğrafyada yaşamaktadır. Bu açıdan bakıldığında Azerbaycan coğrafyası, en geniş hudutlarıyla düşünülse bile bu Türk boyuna dar gelmektedir.

Önce kuzey tarafa bakalım: Gürcistan ve Kuzey Kafkasya'da yoğun bir halde Azerbaycan Türkleri yaşamaktadır. Bunların nüfusu da (Gürcistan dahil) bir milyondan fazladır. Güneyde, bugün İranlıların "Azerbaycan" adını verdiği "Doğu Azerbaycan" (merkezi Tebriz'dir) ve "Batı Azerbaycan" (merkezi Urmiye'dir) olmak üzere iki "ustan" (vilayet)a ayırdığı idari bölge de Azerbaycan Türklerini içine almada yetersiz kalır.

Bu noktada sözünü ettiğimiz Türk boyu için "Azerbaycan Türkleri" tanımının kullanılmasının da ne derecede doğru ve eksiksiz olduğu tartışılabilir. İran'da bu insanları adlandırmak için kullanılan

"İran Türkleri" tabiri çok daha geniş bir coğrafyada yaşayan insanları ifade eder, İran için yeterli görülebilir, ama bu tabire de Kuzey Azerbaycan ve Kafkasya'daki Azerbaycan Türkleri girmez. Ayrıca İran'da "Türkmen, Halaç gibi diğer Türk topluluklarına mensup insanlar da vardır.

Görüldüğü gibi "Azerbaycan Türkleri", "İran Türkleri" gibi tanımlamalar bir yerde yetersiz kalmaktadır. Biliyoruz ki, Türkiye'nin doğusunda ve güney doğusunda ve aynı zamanda Irak'ta aynı topluluktan insanlar yaşamaktadır. Bu sonuçlara bir takım kimseler tarafından "Türkmen" adı verilmesinde Arapların adlandırmalarının etkisi vardır.

Bu durumda sözünü ettiğimiz kadar geniş bir bölgede yaşayan bu Türk boyunu nasıl tanımlamalıyız? Belki de en doğrusu "Doğu Oğuzlar" demektir, fakat bu tanımın içine Türkmenlerin de gireceğini unutmamak gerekir.

Amacımız bu Türk boyunun etnik teşekkülünü tartışmak değildir. Söylemek istediğimiz "Azerbaycan Türkleri" göm-



leğinin bedene göre çok küçük olduğudur. Çünkü bu Türk boyunun yaşadığı coğrafya açık bir şekilde belirlenemezse, bunların Orta Doğu siyasetinde oynadıkları ve oynayacakları rol de belirlenemez.

Azerbaycan Türklerinin çoğu kere gözden kaçan bu geniş coğrafyasına ve bu alanın Türkiye ile İran arasında, Kafkas sıradağlarından güneyde Irak'a kadar inen ve İran içlerinde Tahran'a doğru uzanan bir bölge olduğuna böylece işaret ettikten sonra konumuza geçebiliriz.

Meseleyi daha iyi açıklayabilmek için bölgenin tarihinin de kısaca gözden geçirilmesi gerekir. Geçmiş değerlendirilmeyip yorumlanmayan bir bölgenin geleceğinden söz etmek şüphesiz yerinde olmaz. Burada dikkat edilirse artık 'Azerbaycan'ın tarihinden söz etmekten kaçındığımız kendiliğinden anlaşılır. Biz, az önce sözünü ettiğimiz Doğu Oğuz Türklerinin yaşamakta olduğu çok daha geniş bir coğrafyadan söz etmek istiyoruz.

Bölge XIX.asrın başlarında Türkiye ile İran arasında paylaşılmış vaziyettedir. Tabii o zamanki İran'ın bir Türk devleti olduğunu da hatırlatmak gerekir.

1828'de kesinleşen Rus istilası Kafkasya'nın kaderini değiştirdiği gibi Türkiye ve İran'ı da derinden etkiledi. Bölgedeki Rus varlığı her zaman Türkiye ve İran'ın aleyhinde olmuştur. 1804'lerden itibaren başlayan tam 188 yıllık Rus varlığının temel siyasetinin de büyük ölçüde etkisiyle, Gürcistan ve Ermenistan devletleri ortaya çıkmış ve aynı şekilde Kuzey Kafkasya, Rus istilasından önceki güçlü ve mütecanis kimliğini kaybetmiştir. Neticede İsrail'den çok daha önce Or-

ta Doğu'da Türk-İslam toplumlarının ortasında hıristiyan varlığı etkin bir şekilde kendisini hissettirmeye başlamıştır.

XX. asrın başlarından artık petrolün stratejik öneminin belli olması, Azerbaycan, Irak ve İran'ın petrol bulunan bölgelerinin keşfedilmesi, emperyalist devletlerin bölge üzerindeki politikalarını da şekillendirdi. Hatta bu açıdan bakıldığında İsrail'in ortaya çıkışının da petrole ilgisi daha iyi anlaşılabilir.

XX. asrın başlarından günümüze Türkiye'de olup bitenleri söz konusu etmeğe lüzum görmüyoruz. Bunlar iyice biliniyor. Sadece Osmanlının çöküşünden sonra Arap ülkelerinde halka dayanmayan kukla hükümetlerin kurulmuş olduğunu hatırlatmak istiyoruz. Bunların hiç birinin ırkî, dini, siyasi temeli yoktur. Kâğıt üzerinde kurulmuş, tek amacı Arap birliğini parçalamaya, güçlü bir Arap-İslam devletinin petrol bölgelerinde ortaya çıkışını engellemeğe yönelmiş ve bunda da başarılı olmuş emperyalist siyasetin neticesi devletlerdir.

İran'a gelince. Bu devlet Türklerin bölgedeki etkin varlığından itibaren hiç bir zaman "Fars" devleti olmamıştır. 1925'e kadar da fiilen Türk hanedanlar tarafından yönetilmiştir.

İran'da Farslarla Türkler arasındaki ilişkiler bir çok bakımdan değerlendirilebilir. Değişik görüşler ileri sürülebilir. Biz burada yeni bir değerlendirme yapmaktansa, 1912'de İstanbul'da Mehmet Emin Resulzade'nin bu konuda yazdıklarının genel bir değerlendirmesini yapmak ve onun görüşlerini hatırlatmak istiyoruz. Herşeyden önce Resulzade Azerbaycan Türklüğüne yön veren bir düşünür olarak,



uygulayıcı bir siyaset adamı olarak bu sahada daima hatırlanması ve hesaba katılması gereken etkili bir kişiliğe sahiptir.

Resulzade, 1911 yılının sonbaharında İran'dan ayrılmak zorunda kalınca İstanbul'a gelir ve burada **Türk Yurdu** dergisinde sonra da **Sebilürreşad** dergilerinde İran Türkleri adlı seri yazılarını neşreder. Bizim burada sözünü edeceğimiz, işte bu dergilerdeki görüşleri, yorumlarıdır.

Resulzade'ye göre "İran'da Türkler ne Rusya'da olduğu gibi mahkûm ve ne de Türkiye'de olduğu gibi hâkim bir millet değildir. İran Türkleri, asıl İranlı olan Farslarla hukukta müsavi vatandaş halinde bulunuyorlar, aynı hakları, aynı imtiyazları haizdirler, ögeylik çekmezler.

Beş yüz seneden beri İran'da hükümdar olan padişahlar hep Türk ırkından geldiler; bugün icra-yı saltanat eden Kaçar sülalesi de Türkmen kabilelerinden bir kabileye mensuptur. Fakat, İran hükümdarlarının Türk olması Türklere hususi bir imtiyaz bahşetmediği gibi, Fars milletinin tazyikine de sebep olmamıştır.

Hükümdarların Türklüğüne rağmen memleketin lisan-ı resmisi Farsî kalmış ve merasim ve teşrifatta hep Farsî an'anâtı muhafaza olunmuştur. İran'da Farslar, Türklerin kuvvetli bazılarına, cengaverlik seciyelerine dayanmışlar, Türkler de ve Fars medeniyetinin ma'neviyetine istinad eylemişler ve bu suretle teşrik-i mesai ederek İran hükümet-i hazırasını vücuda getirmişlerdir.

Farslar Türk hükümdarlarını kendi milliyetlerine mu'arız bulmadıklarından onları milli İran padişahları gibi takdis etmişler, Türkler de Fars medeniyetini ve Fars lisanını milli bir lisan-ı edebi gibi

kabul eylemişlerdir. Bu suretle beş yüz seneden beri şahlık tahtında bir Türk hanı oturuyorsa da gerek bu hanlar, gerekse Türk ahali İranlılaşmış, yani Farslar tarafından temsil olunmuştur. Cüz'i miktarda Türkmenlerden başka Türkler, ya'ni Azerbaycanlılar ve Kaşkaîler İran'ın mezheb-i resmisi olan Şiiliğe tabi'dirler. Şii-lik İran Türklerini o kadar Farslaştırmıştır ki, şimdi onlar kendilerini Türkleşmiş Fars, ya'ni aslen İranlı telakki ederler!..." (Türk Yurdu, 1912, Sayı: 6/18, s. 552)

Resulzade yazısında ayrıca İran'da Türklerin her zaman en iyi arazilere sahip olduklarını, ordunun büyük bir kısmını oluşturduklarını, ordu komutanının ekseriya Türklerden olduğunu, İran ticaretinin büyük bir kısmını Azerbaycanlıların ellerinde tuttuklarını, Azerbaycan'da hiç bir Farsın toprak sahibi olmadığını da ilave ediyor.

Tabii şimdi aradan bir hayli zaman geçti ve İran artık Resulzade'nin bize anlattığı İran olmaktan çıktı.

Günümüzde İran'da Türklerle Farsların ilişkilerine geçmeden önce XIX.asrın sonlarında İran'daki yenileşme hareketleri üzerinde kısaca duralım.

İran ticaretinde önemli rol oynayan Azerbaycan Türkleri bir yandan Kafkasyo (O zaman Rus çarlığı), diğer yandan da Türkiye ile ilişki içinde idiler. Ayrıca İran'da bir çok kimse ticaret veya tahsil için İstanbul'a geliyordu. Günümüzde de bu durum, şartların değişmesine rağmen fazla değişmemiştir ve İstanbul'da İranlıların - tabii çoğunlukla Azerbaycan Türklerinin- küçümsemeyecek varlıklarından söz edilebilir. Galatasaray'dan yetişmiş bir çok İranlı vardır, günümüzde de Üni-



versitelerimiz İranlı öğrencilerle doludur. Bunlara şimdi siyasi mültecileri de ilave etmek gerekir.

İstanbul her zaman İran'daki yenileşme hareketlerine, demokratik düşüncenin gelişmesine etki etmiştir. Mesela 1876-1896 yılları arasında İstanbul'da Tebrizli bir Türk olan Mehmed Tahir Bey'in Farsça olarak çıkardığı **Ahter** gazetesi İran'ın modernleşmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bu gazetede yazılan çıkan İranlı aydınların bir çoğu da o yıllarda İstanbul'da yaşıyorlardı. Mirza Ağa Kırmâni, Şeyh Ahmed Ruhî Mirza, Mehdi Ahter vs. gibi. Aynı yıllarda bütün İslam ülkelerinde etkili olmuş Cemalettin Afganî İstanbul'da idi (1892-1897) ve bütün bu şahsiyetler onun çevresinde bulunuyorlardı. Ayrıca eserleriyle batı düşüncesinin İran'a girmesinde yaygınlaşmasında önemli rol oynamış bulunan Abdürrahim Talibov, Hacı Zeynelabidin Meragai de İstanbul'da faaliyet gösteriyorlardı. Hatta A.Talibov 1888'de arkadaşlarıyla birlikte bu şehirde Şahseven adlı gizli bir mizahi dergi de neşretmişti.

Özellikle belirtmek istediğimiz, İstanbul dolayısıyla Türkiye kültür muhitinin İran üzerindeki tesirleridir. Nasıl ki Türk aydınları Abdülaziz ve Abdulhamid dönemlerinde yurt dışında faaliyet göstermişlerse İranlı aydınlar da İstanbul'da ve Kafkasya'da inkılapçı, demokratik bir mücadele vermişlerdir. İran'da siyasi baskı sebebiyle basılamayan fikri ve edebi eserler İstanbul'da rahatça basılıp İran'a sokuluyordu. İşin tuhaf tarafı aynı konulardan söz eden Türklerin yazdığı inkılapçı kitapların İstanbul'da basılamamasıydı! Osmanlı hükümeti anlaşılın İranlılara müsamaha gösteriyordu.

İstanbul muhitiyle bu yakınlıkları sebebiyle İranlı aydınların "Yeni Osmanlılar"ın etkisinde kaldığını biliyoruz. Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi ve daha sonra Abdülhak Hamid, Şemseddin Sami, Tefik Fikret İran muhitini derinden etkilemişlerdi. Meşrutiyet yıllarında da Mithat paşa'nın idealleri ile etkili olduğu bilinmektedir.

Sözü edilen İranlı aydınlar arasında İslamcı düşüncelerin de etkisiyle Mirza Ağa Han gibi bazı kimseler doğrudan doğruya İranla Türkiyenin birleşmelerini, tek bir idare altında bulunmalarını istiyorlardı. (A.Ağaoğlu, İran ve inkılabı, Ankara, 1941, s. 92)

İran hükümeti de siyasi suçluları yurt dışına sürgüne gönderirken genellikle Türkiye'yi tercih ediyordu.

Türkiye ile İran arasındaki yakın ilişkiler 1905'te Çarlık Rusyasında, 1906-1911 yıllarında İran meşrutiyet hareketlerinde ve 1908'de de Türkiye'deki meşrutiyet hareketleri sebebiyle iyice gelişti, işbirliğine dönüştü. Aynı yıllarda Kafkasya muhitinin de İran üzerinde çok tesirli olduğu bilinmektedir. 1903 yılından itibaren İranlı aydınların gizli beyannameleri, gazeteleri Bakû'da veya Tiflis'te basılıp İran'a sokuluyordu. O dönemde Tebriz İran'ın siyasi ve iktisadi hayatının merkezi idi. 1905-1912 yılları arasında Kafkasya, İran ve Türkiye'de cereyan eden siyasi hadiseler bu üç bölgenin birbirine bağlı olduğunu açığa çıkardı. Bunda her üç bölgede yaşayan insanların büyük bir kısmını Türklerin teşkil etmesinin de büyük rolü vardır.

I. ve II. Dünya Savaşlarında bu bölge yine benzer kaderleri paylaşmak zorunda



kaldı. I. Dünya Savaşından pek etkilenmeyen İran'ın kaderine II. Dünya Savaşı düştü.

I. Dünya savaşıdan sonra Azerbaycan ve Ermenistan devletleriyle birlikte Gürcistan ortaya çıktı. Bu iki hıristiyan devletin kurulması Kafkasya'da çok şeyi değiştirdi. Çok geçmeden Sovyetlerin ortaya çıkması, Rusların yeniden bölgeye hâkim olması, Kafkasya'nın hürriyetini 70 yıl daha geciktirdiği gibi Türkiye ve İran için de yeni bir tehdit oluşturdu.

İran II. Dünya Savaşında buhranlı günler yaşadı. 1941'de Kuzeyden Rusların ve Güneyden de İngilizlerin istilasına uğradı. Ruslar İran'da buldukları zaman içerisinde Azerbaycan Türklerinin faaliyetlerine Rus-Sovyet siyasetinin çerçevesinde ve ancak bu siyasete yararlı olduğu ölçüde izin verdiler. Öyle ki, Seyit Cafer Pişeveri ve Azerbaycan demokratları ancak 1945'ten sonra rahat bir çalışma imkanı bulabildiler. 1946-1947 arasındaki Azerbaycan'ın ikinci muhtariyet teşebbüsü de neticesiz kaldı. Komünistlerle aynı görüşleri paylaşmayan Pişeveri bir tertiple öldürüldü. Ruslar tebriz'in üç isyanını da bastırmada İran'a yardım ettiler.; 1906-11 yıllarında, 1920'de Hıyabani ayaklanmasında ve son olarak da 1947'de Pişeveri hareketinde.

Baba oğul Pehlevilerin İran'da tam bir Fars şovenizmi uyguladıkları bilinmektedir. 1925'den 1979'a kadar süren bu devre içerisinde İran Türkleri müthiş bir baskı altında tutuldular ve Resulzade'nin 1912'de belirttiği tüm dengeler bozuldu. Ana dillerinde eğitim öğretim, basın yasaklandı, devlet teşkilatında, orduda Türkler büyük makamlara getirilmediler, hariciye kadrosundan ayıklandılar. Sade-

ce din adamı olma hakları ellerinden alınmadı! Yine de İran Türklerinin milli şuuru söndürülemedi. En sıkışık zamanlarda bile Şehriyar sözünü söylemek maharetini gösterdi. **Samed Behrengi, Bulut Karaçorlu Sehend** üzerlerine düşeni fazlasıyla yaptılar.

1979'da Şahın kaçmasıyla neticelenen halk hareketinde Azerbaycan yine başı çekti, Türk din adamları bu ayaklanmada önemli rol oynadılar ve bunda da İran'ın kontrolünü mutaassıp Farslara kaptırdılar!

1979'dan itibaren büyük bir serbesti yaşandı. İran Türkleri başta Tebriz ve Tahran olmak üzere bir çok yerde gazete ve dergiler çıkardılar, kitaplar neşrettiler, cemiyetler kurdular. 1980'de Tebriz'de çıkartılan "**Dede Korkut**" dergisinde (4-5 . sayıda) "18 milyon Türk halkımıza ayda bir mecelle" deniliyordu. Derginin o yıllarda verdiği bu rakam bir çok kimseyi şaşırttı. Günümüzde de 20 milyon civarında İran Türkünün varlığı bir çok kimseyi şaşırtıyor. Bunda şaşacak bir şey yok, tâ 1912'de Resulzade'nin de belirttiği gibi her zaman İran'ın üçte birini Türkler teşkil etmiştir. Üstelik bu insanlar sadece Azerbaycan denilen yörede değil İran'ın birçok şehirlerinde dağınık olarak yaşıyorlar. Hatta Tahran'ın içinde artık üç milyon Türkün olduğu biliniyor. Bu durumda fars şovenistlerinin bu büyük kütleyi susturmakta, tatmin etmekte ne kadar zorluk çektiği kendiliğinden anlaşılır. Artık bu koca toplum "şii fanatizmi" ile tatmin edilemez ve susturulamaz bir hale gelmiştir. Üstelik bu insanlar Farslarla aynı dini inançları paylaştıkları için, çok yakın bir hayat tarzına sahip oldukları için, bir dereceye kadar karışıp kaynaştık-



ları için içlerinden din adamları, askerler, yöneticiler, edebi şahsiyetler ve sanatçılar çıkmakta ve bunların, bir kısmı tıpkı Şehriyar gibi hem kendi öz kültürüne ve diline, halkına hem de bir üyesi oldukları İran toplumuna katkıda bulunuyorlar.

İran'daki son gelişmeler rejimde bir yumuşamanın başlangıcı olarak kabul edilebilir. "İslamî rejim" gittikçe daha demokrat ve Fars şovenizminden arındırılmış bir şekle bürünebilir. Bölgedeki ve dünyadaki şartlar bu yönde baskı yapmaktadır.

Kuzey Azerbaycan'da son yıllarda meydana gelen gelişmeler tam bağımsızlığın, demokratik bir siyasi hayatın yolunu açtı. Diğer yandan Türkiye açık bir toplum olma yolunda hergün yeni bir adım atıyor.

Ayrıca bütün Türk dünyası ile yakın ilişkiler içine girdi. Karabağ ve Nahçıvan hadiseleri Türkiye ile Kuzey Azerbaycan'ı birbirine daha da yaklaştırıyor. Alfabe meselesi, radyo ve televizyon yayınlarındaki gelişmeler, Türkiye'de okumak üzere gönderilecek öğrenciler, müşterek ticari ve sınai yatırımlar ve diğer kültürel ilişkiler Kuzey Azerbaycan'da süratli bir şekilde gelişmeğe başlayan demokratik-milliyetçi hareketin iyice yerleşmesine, bütün toplum tarafından kabul görmesine yardım etmektedir. Üstelik unutmamak lazımdır ki kuzey Azerbaycan'la Türkiye'nin ilişkileri asrımızın başlarından itibaren kesintili de olsa gelişme göstermekte ve belirli bir tecrübeye, güvene dayanmaktadır.

Azerbaycan'da milli cumhuriyetin kurulmasında büyük rol oynamış Musavat partisinin önderi Mehmet Emin Resulza-

de, Türk fikir hayatını, siyasi çevrelerini, Türk edebiyatını çok iyi tanıyordu. 1911-1913 yılları arasında böyle bir muhit içinde yaşamıştı. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Mehmet Akif ve diğer Türk fikir adamlarını hem şahsen hem de eserleriyle idealleriyle tanıyordu. 1913'te Bakû'ya döndükten sonra "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" ülkülerini savundu. Bu ülküler günümüzde de Azerbaycan aydınları tarafından geniş ölçüde benimsenmektedir. Artık hepimiz biliyoruz ki, Azerbaycan Halk Cephesi'nin görüşleri de büyük ölçüde M.E. Resulzade'nin bu görüşlerine dayanmaktadır. Eğer son dakikada bir değişiklik, beklenmeyen bir hareket olmazsa 7 Haziran seçimlerinde Halk Cephesi'nin önderi Ebülfez Elçibey devlet başkanlığına seçilecek ve demokratik bir cumhuriyet için ilk büyük adım kabul edilen Azerbaycan parlamento seçimlerinin yapılması Kuzey Azerbaycan'ı iç karışıklıklardan kurtaracaktır.

Böyle bir durumda Kuzey Azerbaycan'daki gelişmeler beklenen çizgide gerçekleşecek, Türkiye ile daha da yakın işbirliği kurulacaktır. Nahivan kapısının açılması, Ermenilerin dünya kamu oyununda ve beynelmilel kuruluşlarda kınanmasında Türkiye üzerine düşeni yapmağa çalışmıştır.

Azerbaycan cumhuriyetinin tam bağımsızlık yolunda ilerlemesi, milli ideallerini gerçekleştirmek için ona fırsat ve imkan verecektir. Tabii kaynaklarını; petrol, pamuk vs.yi dünya pazarı fiyatlarından satma imkanına kavuşması bu küçük ülkeyi kalkındırarak, kısa sürede çok iyi bir seviyeye getirecektir. Ermenistan'la olan problemlerinin çok daha uzun bir süre içinde halledilmesi beklenilebilir. Bun-



ların ardından Güney Azerbaycan'la ilgilenecektir. Azerbaycan'ın birleştirilmesi artık herhalde yapılacak ilk iş, radyo, televizyon programlarına özen göstermek, milli tarih, dil ve edebiyatı, müşterek medeniyeti geniş ölçüde araştırmak ve elde edilen sonuçları yeniden değerlendirerek geleceğin manevi dünyasını hazırlamak olacaktır.

Kuzeyin bu muhtemel tavrı karşısında Güney Azerbaycanlıların tepkisi ne olabilir? Güney Azerbaycan'daki aydınların en azından 1906 lardaki meşrutiyet hareketlerinden bu yana Kuzey Azerbaycan'a büyük bir sevgi duydukları, oranın her başarısıyla iftihar ettikleri bir sır değildir. Kuzey Azerbaycanlıların, İran meşrutiyet hareketlerine katkıları, bu işte gösterdikleri fedakarlık unutulmuş değildir.

Sovyetler ikiye ayrılmış Azerbaycan'ın birleştirilmesini, komünizmin İran'a sıçraması için bir vasıta olarak kullanmak istediler. Bunun için uzun ve ısrarlı bir tavır takındılar. Bu propaganda için "Azerbaycan milliyetçiliği"nden yararlanmak istediler. Milli tarihle, dille, ve edebiyatla ilgili eserlerin yazılmasına, Azerbaycan'ın vahdetinin dile getirilmesine, şahlık rejiminin zulmünün ifşasına izin verdiler ve hatta bu gibi eserleri desteklediler. Amaç İran Türklerinin milli kimliklerini açığa çıkarmak, onların milli şuurunu uyandırmaktı. Tabii burada esas olan, daha doğrusu esas olması istenen komünist özdü. Ama uygulamada milliyetçilik esas öge, komünistlik onun kılıfı oldu. Çünkü Kuzey Azerbaycanlı aydınlar, sanatkarlar bu fırsatı ve imkanı gayet iyi değerlendirerek gerçekten yüreklerinin derinliklerinde sakladıkları milli duygularını sanatkarane bir şekilde ifade ede-

bilmişlerdi. Şimdi komünist rejim çöktü, ama onun İran'da uyanmasında yarar gördüğü Azerbaycan milliyetçiliği ayakta kaldı.

Rus baskısının kalkmasından sonra Ermeni şovenist isteklerinin su yüzüne çıkması, fiili bir çatışmaya, katliama ve toprak işgaline dönüşmesi, Güney dahil bütün Azerbaycan'ı derinden sarstı ve milli birlik duygularını iyice güçlendirdi. Bu duyguların toplumun bütün kesiminde kısa zamanda yaygınlaşmasına sebep oldu.

Kuzey Azerbaycan'ın maruz kaldığı hücumlar, çektiği acılar Türkiye ve İran'ı da etkiledi. Özellikle İran Türkleri kardeşlerinin acı talihi karşısında irkilerek düşünmeğe başladılar. Şimdi Güney'de milli şuur gittikçe yükseliyor. Şu anda açık siyasi bir isteğe dönüşmüş görünmüyor. Daha çok kültürel haklar çerçevesinde bir faaliyet var. İran hükümeti de şahlık zamanındaki ve 1979 ayaklanmasından sonraki yıllarda olduğu kadar sert değil. İpi gevşetmek mecburiyetinde kaldı. Şimdi İran'da dergiler, gazeteler çıkıyor, radyo, televizyon programlarına izin veriliyor. Bunların özellikle dili farsça kelimelerle, ifadelerle doludur. Ama bunlar yine de baskı altında, devlet denetimi ve gizli bir sansür gözetiminde. Bütün bunlara rağmen edebiyatta söylenmek istenen söyleniyor. Durum aynen Sovyet dönemindeki Kuzey Azerbaycan'ın durumuna benziyor. O zaman şeklen komünist, ruhen milli bir edebiyat vardı. Şimdi de İran'da şeklen "İslamcı-İrancı", ruhen Türk olan bir Azerbaycan edebiyatı vardır.

İran yönetimi sadece baskı uygulamakla kalmıyor, karşı düşünceler geliştir-



meğe çalışıyor. Türklüğü değil "İslamcılığ" tabii Şiilik şeklinde ve aslında İrancılığı ön plana çıkarıyor. Her ikisinin de neticede Fars ırkçılığı ön plana çıkarıyor. Her ikisinin de neticede Fars ırkçılığına hizmet ettiğine hiç şüphe yok.

İran, Azerbaycan'ın birleştirilmesi veya en azından İran içinde Azerbaycan'a muhteriyet verilmesinin önünü alabilmek için tarihi tahrif ediyor. Bunun için de tıpkı Rusların kullandıkları metotları kullanıyor. Türklere "siz İranlısınız, Moğollar geldi sizleri Türkleştirdi, sizi Türkçe konuşmağa mecbur etti!" kabilinden tarihi gerçeği olmayan iddiaları kabul ettirmeğe çalışıyorlar.

Kuzey Azerbaycan hakkında da "Bu bölge İran'ın ayrılmaz parçasıdır, İranla birleştirilmelidir!" diyorlar. Böylece kapalı bir şekilde Kuzey Azerbaycan milliyetçiliğini, komünist ideallerle birlikte kullanıp İran'a sarmak istemeleri gibi, şimdi de İranlılar "şiiiliği" "İranlılık" düşüncelerini öne atıp, İran Türklüğünün insan haklarını, demokratik haklarını tarihi haklarını gölgelemek istiyorlar.

Bu propagandalara uyup eser vermeğe başlayanlar da var. Bunların bir kısmı da tıpkı sovyetlerde komünist görünüp hakikatte milliyetçi düşünceleri ifade edenler gibi, "şii gayretkeşi", "İran milliyetçisi" görünüp, İran Türklerinin milli menfaatlerini kapalı ve dolaylı bir şekilde ifade etme yolunu deniyorlar.

İran'ın sadece Azerbaycan Türkleri ile değil, Türkmenlerle ve diğer etnik unsurlarla da benzer problemleri var. İyi ve akıllıca bir yol izlenmezse İran, geleceğin Yugoslavyası olabilir.

İran yöneticileri ilk yanlış adımların-

dan birini Ermenistan'ı desteklemekle attılar. Bunu bütün gayretlerine rağmen saklayamıyorlar. Nasıl saklasınlar ki, devletin hemen bütün kademesinde İran Türkleri çalışıyor!

Türkiye'nin bir müddetten beri geçmekte olduğu açık toplum, demokratik, çağdaş toplum olma yoluna İran henüz girmedir. Ama dünya siyaseti İran'ı buna mecbur edecek. O zaman İran, Fars kimliğini de artık arka plana çekmeğe mecbur olacak.

İran'ı ileride kargaşaya, anarşiye sürüklenmeden Türkiye kurtarabilir. İlk bakışta bu durum çelişkili görünüyor, ama değil. Türkiye Nahçıvan üzerinden Türk dünyasına açılmaz. Tek ve en kolay yol İran üzerinden Türkistan'a ve daha doğuya uzanmaktadır. Eski İpek Yolu'nun canlandırılması en mantıklı olanıdır. Bu işten İran da karlı çıkar; ticareti gelişir, iç ve dış güvenliği garanti altına alınır. Türkiye ile Türk dünyası arasında köprü olmayı İran kabul ederse varlığını koruyabilir. Aslında İran'ın bundan korkacak bir yanı yok. Sadece ülkesindeki Türk varlığını, Türk gerçeğini kabul edecek, onlara demokratik hür bir ülkenin vermesi gereken haklarını verecek, böylece milli birliğini, toprak bütünlüğünü koruyabilecek.

Böyle bir politika takip edilebilirse Türkiye, İran'la Azerbaycan ve İran'la Türkmenistan'ın arasında hakemlik yapabilir. Ayrıca bu iki ülke Orta Doğu'da yaratılmak istenen Kürt probleminde de müşterek hareket etme şansına sahip olabilirler. Bu açılardan bakıldığında Türkiye ile İran'ın Türkistan ve Kafkasya üzerinde rekabet etmeleri değil, işbirliği imkanları aramaları daha mantıklı görülebilir.



# Tatarca'nın Türk Alfabeti İle Yazılması

**Kâzım MİRŞAN**  
Prototürkçe Alanında  
Araştırmacı

S 1. TATAR ALFABESİ



S 2. TATARCA İÇİN TÜRK ALFABESİNE  
İLAVE OLUNMASI GEREKEN HARFLER



S 3. KÜSÜŞLÜĞ TÜZÜNLER



S 4. TARİHİ GELİŞİM



S 5. YENİ ALFABE



UMUĞLAR (Referanslar)



§1. TATAR ALFABESİ

XIX'uncu yüzyılın sonundan 1928 yılına kadar Tatarlar, Arap alfabesinde reform yaparak, bu alfabeği Türk diline uygulanabilir hale getirmiş bulunuyorlar. 1928 yılında ise, alfabelerini Latin grafiğine, ve 1939 yılında Rus grafiğine göre değiştirmiş bulunmaktalar.

Burda biz ancak Latin grafiğine göre teşkil edilen Tatar alfabesi üzerinde turacağız:

Tatar Alfabeti	Türk Alfabeti	Tatar Alfabeti	Türk Alfabeti	Tatar Alfabeti	Türk Alfabeti
A	A	I	İ	R	R
B	B	J	Y	S	S
C	Ç	K	K	Ş	Ş
Ç	C	Q	K	T	T
D	D	L	L	U	O
E	İ	M	M	V	V
Ə	E	N	N	X	H
F	F	Ŋ	N	Y	Ö
G	G	O	U	Z	Z
Ŋ	Ġ	Ө	Ü	Б	I
H	H	P	P	бJ	IY

§2. TATARCA İÇİN

TÜRK ALFABESİNE İLÂVE OLUNMASI GEREKECEK HARFLER

Tatarca sözkonusu olunca, Türk alfabesine şu 4 harfin ilâvesi kaçınılmaz olacaktır:

İ̇ [öndamak 'i'si]. Bu ses için Türkiye Türkçesinde şu örnekler verilebilir: İKİ [iki], İL [il], İLE [ile], İKEN [iken], İSE [ise], İP [ip], HİÇ [hiç], NİTEKİM [nitekim], YİNE [yine], ABİ [abi] GİBİ [gibi].

Tatar alfabesinde bu ses 'I' ile gösterilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise, Tatar alfabesindeki I ve E harflerinin her ikisi bir tek İ̇ harfi ile gösteriliyor. Buna karşılık bu iki ses (yani, İ̇ ve İ̇) Türkiye Türkçesinde de birer ayrı sesdir.



Bu harf için Fransızcadan şu örnekler gösterilebilir: COÏT (Latine 'coitus'), COÏNCIDENCE, GANOÏDE, HAÏKAÏ, HAÏR.

Q [arkadamak K'sı]. Bu harfin temsil ettiği sese Anadolu Türkçesinden şu söz örnekleri verilebilir: QOL [kol], QARA [kara].

Fransızcadan örnek: RAQUETTE, ÉVOQUER, QUAI, QUART.

Tatarcanın Rus grafiğine göre teşkil edilen alfabesinde (Türk alfabesinde olduğu gibi) Q ile K ayrı bir harf le gösterilmektedir. Buna göre, Türk alfabesi esasına göre teşkil edilecek Tatar alfabesinde de arka ve ördamak K'leri için bir tek K harfinin kullanılması söz konusu olabileceği de, Tatarcada: QERÏNDEŞ [kalem], QELEM [kalem], QERDEŞ [kardeş], QÏMET [kıymet] gibi sözlerin bulunması Q harfinin alfabeğe ayrı bir harf olarak sokulmasının yararlı olacağını göstermektedir.

X [sağır h]. Bu sese Anadolu Türkçelerinde de rastlanmaktadır: YOX [yok], XAN [han] gibi. Tatar alfabesinde de (s.5) bu ses X ile ifade olmaktadır.

Fransızcadan örnekler : JOYEUX, POIX, XYLOPHONE, EXAMEN.

Ñ [burundan söylenen yumşak-damak sesi N]. Bu ses Anadolu Türkçesinde halâ kullanılmaktadır: GELÏYONMU? sözünde olduğu gibi. Fransızca BONJOUR sözündeki N harfi Ñ şeklinde söylemektedir. Literatürde bu ses çok kere NG şeklinde ifade olmaktadır. Bu harf için İspanyolcadan şu söz örneklerini gösterebiliriz: ESPAÑA [İspanya], CAMPANA, ESPAÑOLA [İspanyol]. Tatarcada bu harf Ñ şeklinde gösteriliyor (s.5).

### §3. KÜSÜŞLÜĞ TÜZÜNLER

[Kanun teminatı altındaki akt düzenleri; yani, teminat transformasyonları]

Bir düzenin (meselâ, bir dilin) baki kalabilmesi için, bu düzenin tabii olduğu kanunları teminat altında bulunduran transformasyonların (yani, KÜSÜŞLER'in) tahakkuku gereklidir; ancak bu sayede düzenimiz 'canlı' kalabilecektir, çünkü değişmeyen her şey ölür (terminoloji için Mirşan, 1990, s.304 ve 314'e bakınız!).

İşte, Türk dilinin fıskırdığı kaynağın, Prototürkçenin, KÜSÜŞLÜĞ TÜZÜNLER'ini bugün Türkçenin türlü dil ve ağızları şeklinde görmekteyiz. Bu varuk'u [neticeyi] konumuz olan Tatarca ve Türkiye Türkçesi için, basit olarak, şu tablo ile belirtebiliriz:



## Tatarcanın Türk Alfabeti İle Yazılması

Proto-Türkçe	Tatarca	Türkçe	Proto-Türkçe	Tatarca	Türkçe
AGIR	Avır	Ağır	SÜNİS	Soğış	Savaş
ALTUN	Altın	Altın	SÜY	Süy	Sev
ANÇA	Ança	Anca	TANQA	Tanğa	Danga
BEG	Bik	Bay	TİMİR	Timir	Demir
BİŞ	Biş	Baş	TENRİ	Tenri	Tanrı
EMGEK	İngək	Emek	TİĞİN	Tigin	Değın
İDİ	İdi	İdi	TÖRÜ	Töre	Töre
İS	İs	Es	ULUG	Ulu	Ulu
KEL	Kül	Gal	YAD	Ya	Yad
KİN	Kın	Gen	YADAĞ	Ceyev	Yayan
KÖK	Kök	Gök	YAPIĞAQ	Yafraq	Yapraq
KÜMİS	Kümüş	Gümüş	YASUQ	Yasaq	Yaşaq
KÜN	Kün	Gün	YAŞ	Yeş	Yaş
OĞLI	Olı	Oğlu	YİL	Cil	Yel
OYUBIZ	Oyıbiz	Oyumuz	YİP	Cip	İp
SOĞAN	Soğan	Soğan	YİTİ	Cidi	Yedi

Bu tablo bir Prototürkçe sözdeki bir harfin diğer bir harf halinde KÜSÜŞ'ü hali için örnekler veriyor. Ancak, KÜSÜŞLÜĞ TÜZÜMLER aynı bir harfin ses kalitesinin değişmesi şeklinde de teselli ederler. Türkiye Türkçesi ile Tatarca arasında bu bakımdan en karakteristik farkı O/U ve Ö/Ü seslerinin söylenişinde görmekteyiz. Bunu açıklamadan önce vokallerin söyleniş karakterlerini görelim:

### Cet.1. Türkçe Ünlere [Vokaller]

			Geniş		Dar	
			Kapalı	Açık	Kapalı	Açık
<b>ARKA DAMAK</b>	Dudaklı		O		U	
	Dudaksız	Avurtlu			ı	
		Avurtsuz		A		I
<b>ÖN DAMAK</b>	Dudaklı		Ö		Ü	
	Dudaksız	Avurtlu	ē		ī	
		Avurtsuz		E		İ



Bu cetvelin tarif ettiği çerçeve (meselâ O'nun geniş ve U'nun dar olduğu) Türklerin bütün dil ve ağızları için geçerlidir. Fakat, buna rağmen, Tatarlar O/U ve Ö/Ü seslerini Türkiye Türklerinden daha farklı söylerler, Tatarlarda bu sesler daha 'kısa' söylenir; buna göre de onlar bu sesleri damağın daha ön kısmından çıkartırlar. İşte bu hal Tatar alfabesinin Türk dünyasından ayrı düşmesine sebep olan bir talihsizlik doğmuştur: Tatarlar O'yu U, Ö'yü Ü ve U'yu O, Ü'yü Ö şeklinde yazarlar, ve, buna göre de, onların yazdıklarını diğer Türklerin (Türkiye ve Azerbaycanlıların, Türkmenlerin, Özbeklerin, Qazaqların, Qırğızların, Tuba-Kiji ve Altay-Kijilerin, Yaqutların, Kırım Tatarlarının) anlaması mümkün olamamaktadır.

### §4. TARİHİ GELİŞİM

Bir dil için bir alfabe teşkil edilirken gözönünde bulundurulması gereken en önemli husus bu dilin tarihi gelişimini gözden geçirmektir. Yani, diller için kabul edilecek alfabeler kendi tarihleri ile uyum halinde bulunmalıdır. Zaten KÜŞÜŞLÜĞ TUZUN'lar, dillerde değişiklik yapmak la beraber (s.7!), bu dilleri kendi kanunlarının dışına itmezler, ana kanunlarına OS-UG'da [mekân-zaman içinde] bağımlı kalırlar. Buna göre, Tatar alfabesindeki, yukarıda sözkonusu ettiğimiz, 'çalışki' bertaraf edilmesi gereken bir hatadır.

KÜŞÜŞLÜĞ TUZUNLER (s.6!) kanununa göre U şeklinde yazılması gereken bir harfin Tatar alfabesinde O şeklinde yazılmasının (s.5!) gerekçesi şöyle açıklanıyor (Tatarca-Rusça Sözlük 1966, Meskev; s.815):

"[O] (yani, Türkçe U) - kısa arkadamak dudaklı ürü, Rusça O'ya kıyas la çok daha kapalı; sesin çok daha alçak tonu ve sağır 'timbre'si ['Klangfarbe'si] var. Bu sesin tahmini söylenişini elde etmek için, dil (dudaklar ileriye doğru uzatıldıktan sonra) Rusça U sesi söylenerek şekilde yerleştirilmeli ve burdan sonra (bir 'tek vuruş la) çok kısa olarak Rusça I (yani, Türkçe I!) sesi söylemelidir."

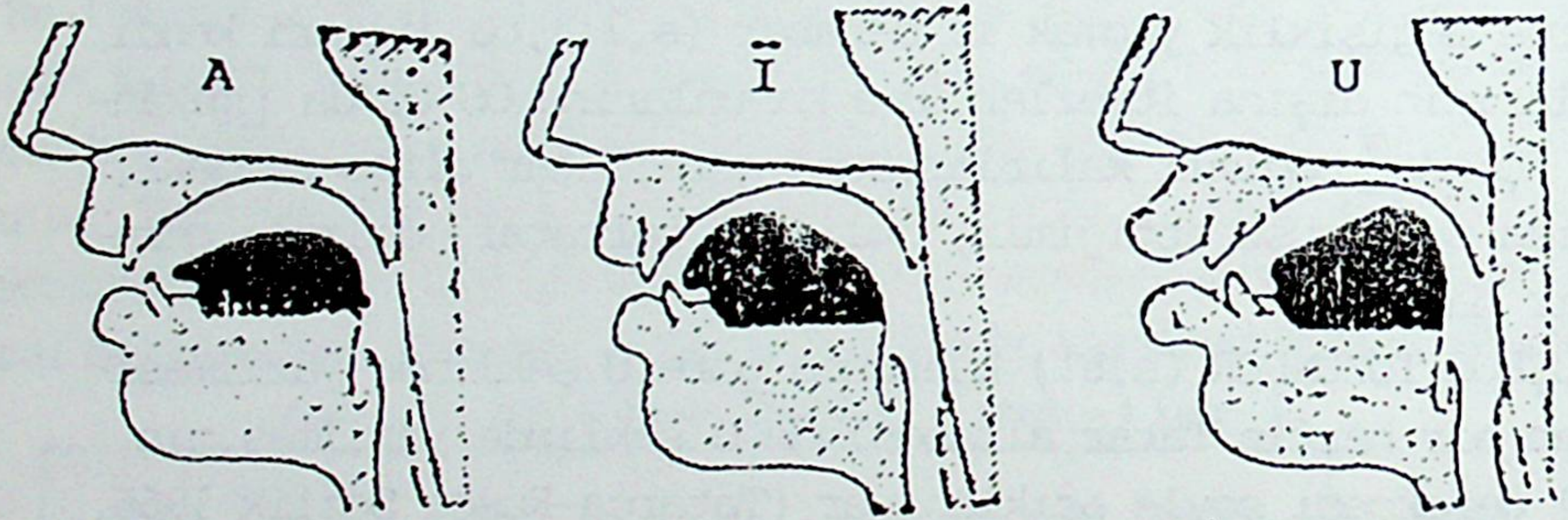
Tatar alfabesindeki O harfinin söyleniş şeklinin bu tarifi 'Tatarca U' sesinin tarifinden ibarettir ve bu tarif bu 'U' sesinin 'O' şeklinde yazılmasını gerektirecek hiçbir açıklama



getinmemektedir. Tersine, burda şöyle deniliyor: "Tatarca U sesi Rusça O sesine benzememekte, Rusça U'ya benzemektedir; ancak bu U Rusça I'ya yakın söylenir." U sesinin I'ya yakın söylenişini ise, yalnız Tatarcada değil, bir çok hallerde Türkiye Türkçesinde de müşahade etmekteyiz. Meselâ, Prototürkçede OĞLI şeklinde olan söz Türkiyede 'oğlu' şeklinde yazılmaktadır ve burdaki 'u' Almanca 'du bist' deyimindeki 'u' gibi değildir, daha 'kısa'dır. Tarifimizde ise, 'Rusça O'ya nispetle çok daha kapalı' deyimini kullanılarak, dikkatler O sesine çekilmek istenmektedir. Halbuki U sesi 'zaten' O'dan çok daha kapalıdır. Kaldı ki, Tatarca U sesi, yalnız Rusça O'dan değil, Rusça U'dan bile çok daha kapalıdır ve bu hal, Tatarca U sesinin O harfi ile yazılması gerektiğinin değil, yazılmaması gerektiğinin göstergicidir.

KÜSÜŞLÜĞ TÜZÜMLER kanununun gereği olarak O şeklinde yazılması gereken; ancak, Tatar alfabesinde U şeklinde yazılan (s.5!) harf için ise şöyle deniliyor:

"[U] (yani, Türkçe O) Rusça U'ya kıyasla çok daha alçak ve sağır tonda ses verir." Aşağıdaki şekillerimizden de anlaşıla-



cağı üzere; elbette O U'ya kıyasla çok daha alçak ve sağır tonda ses vermektedir ve bu hal Tatarca O sesinin Tatar alfabesinde 'u' şeklinde yazılması için bir gerekçe değildir.

Burda Tatar alfabesindeki U harfinin sesi, aynı alfabedeki O harfinin sesi ile kıyaslanmıyor! Ayrıca, "Tatar alfabesindeki 'u' harfinin sesi (yani, Tatarca O sesi) Rusça O sesinden biraz daha kısadır ve biraz daha öndemaktan söylenir" dense, Tatar alfabesindeki 'u' harfinin sesinin O olduğu ortaya çıkacaktır. Veya, "Tatar alfabesindeki 'u' harfinin sesi geniş, fakat aynı alfabedeki 'o' harfinin sesi dardır" dense de aynı şey; yani, bu alfe-



bedeki 'u' harfinin sesinin O, 'o'nunkinin U olduğu meydana çıkaracaktır.

Enteresan olan cihet Tatar alfabesindeki  $\Theta$  [sesi Ü] ve 'Y' [sesi Ö] harflerinin seslerinin, bu sesler Rusçada bulunmamasına rağmen, Rusça seslere göre bunların nasıl söyleneceklerinin açıklamasıdır. Eğer böyle yapılmıyarak, bunların Türkiye Türkçesindeki veya Almandaki Ö ve Ü sesleri esasına göre söylenişleri ele alınmış olsa idi, bu sesler le bunların Tatarcadaki karşılıkları arasında ancak 'kısalık' bakımından bir söyleniş farkı olduğu görülecek ve Tatar alfabesindeki  $\Theta$  harfinin Ü ve Y harfinin Ö şeklinde söylenmesinin tutarsızlığı anlaşılacak olacaktı.

Tatarca 'θ' harfi şöyle tarif ediliyor:

"[θ] (Tatarca Ü sesi!)—Tatar alfabesindeki 'o'nun (yani, Tatarca U sesinin) yumşak çifti. Onun tahmini analogunu elde edebilmek için, dudakları ve dili Rusça 'ë' sesini söyleyenek şekilde yerleştirmeli ve akıcı bir şekilde ve kısa olarak Rusça 'э' sesi çıkartmalı ve, bu arada, iotasionu (y'yi) gizli tutmalıdır."

Tatar alfabesindeki 'Y' harfi için ise şöyle deniliyor:

"[Y] (Tatarca Ö sesi!)—U harfinin (yani, Tatarca O sesinin) yumşak çifti. Onu ifade edebilmek için, dudaklar ve dil Rusça 'i' sesi söyleyenek şekilde yerleştirilmeli ve akıcı bir şekilde 'u' veya 'yu' demeli, ve, bu arada, iotasion (yani, y) gizli tutulmalı."

Sözkonusu ettiğimiz sözlükte (s.8!): "Diğer Türkçe dillerde Tatarca ve Başkurtçadaki 'U-Y' (yani, O-Ö sesleri) çok daha geniş ve uzun olan 'O-θ'ye (yani, U-Ü seslerine) tekabül ederler" demek le beraber, Tatarca ve Başkurtçanın neden diğer Türkçelerden ayrı tutulduğu açıklamamaktadır ki, Tatar ve Başkurtların O ve Ö ile Ü ve Ü seslerini daha dar ve kısa olarak söylemeleri bunun için bir gerekçe olamaz.

Tatarcanın, diğer Türk dillerine kıyas la, (harf değişiklikle ri vasıtası ile) "tanınmaz" bir dil haline getirilmesi hususunda gösterilen çabalar bunun la da bitmiyor. Türkiye Türkçesindeki 'İ' (İ değil!) sesinin 'e' şeklinde yazılması da diğer bir acayipliktir. Bu ses şöyle tarif ediliyor (s.816!):



"[E]-I'nın yumşak çifti. Rusça Э'ye nispetle çok daha kapalı, ince ve kısa. Bu sesin çıkartılabilmesi için, dil ve dudaklar Rusça 'Э' sesi çıkartılmak üzere yerleştirilmeli ve çok kısa olarak Rusça 'İ' demeli."

Rusça 'Э' sesi Türkçe Ğ sesine benzer, fakat Tatar alfabesindeki 'E' harfinin söylenişi Rusça 'İ' sesinin 'kısa' olarak söylenişi şeklindedir. O halde bu harf, 'İ' şeklinde değil de, 'E' şeklinde mi yazılmalıdır? Onu 'İ' şeklinde yazmak daha normal olmaz mı?

Rus grafiğine göre kabul olunan Tatar alfabesinde İ sesi (İ sesi değil!), 'Э' ve 'E' olmak üzere, iki şekilde yazılmaktadır:

KEM [kim], KEŞE [kişi]; fakat EGET [yigit], EGERMENCE [yigirmiñçi; yani, yirminci], EL [yıl], ELAN [yılan], ELQI [yılıqı], ERTIQ [yırtıq]; ve ЭZ [iz], ЭЛЕK [ilik; yani, ilk], ЭНИ [ini], ЭРЕ [iri], ЭНÇЕ [inci], ЭТ [it].

Buna göre, E harfi hem İ, hem de 'Yİ' ve 'YI' sesleri için kullanılmakta ve, İ sesinin başta gelmesi hallerinde ise, İ yerine Rusça Э harfi kullanılmaktadır.

Bu hal, elbette, pratik yararı olmuyan bir keşmekeştir, ve bu keşmekeş Rusça sözlerin yazılışında çok daha acayib bir hal almaktadır: (1) Tatar alfabesindeki 'O' harfi, Tatarca sözlerde U, fakat Rusça sözlerde O olarak telâffuz edilmektedir. Meselâ, Tatar alfabesi ile yazılan 'KOFЕ' sözü, Tatarca olarak 'KUFİ' şeklinde okunmayacak, Rusça olarak okunacaktır; yani, Tatarca U sesi O'ya, ve İ sesi Ğ'ye çevrilecektir. Tatar alfabesi ile yazılan 'МММІЯ' sözü, Tatarca olarak 'MMİYA' şeklinde değil, Rusça olarak 'MMİYA' şeklinde okunacaktır. (2) Ayrıca, Tat. sözlerde geçen YA ve YU heceleri Rusça 'Я' ve 'Ю' harfleri ile yazılacaktır, v.s. Yani, ilk mektebine başlayacak her Tatar çocuğu Rusça bilmek mecburiyetindedir!

## §5. YENİ ALFABE

Bugün Türkiyede kullanılan alfabe ABCDEFGHIKLMNOPQRSTVXYZ şeklindeki Latin alfabesinden: (1) Q ve X harfleri çıkartılmak; (2) bu alfabedeki I harfi 'I ve İ' şeklinde, G harfi 'G ve Ğ' şeklinde, ve S harfi 'S ve Ş' şeklinde çiftelenmek; (3) Alman alfabesindeki U, Ü ile Ö harfleri; ve (4) Fransız alfabesinde-



ki Ç harfi (meselâ, 'Français', 'garçon', 'gençure') ilâve olurmak suretile meydana getirilmiştir :

ABCÇDEFGĠHIĲJKLMNOÖPRSŞTUÜVYZ (29 harf!).

Ancak, bu alfabeği Tatarcaya uygular ken—ş2'de sözkonusu edilen—İ, Q, X, ve N̄ seslerinin de ilâvesi zarurî olacaktır :

ABCÇDEFGĠHXIĲYJKQLMNŃOÖPRSŞTUÜVYZ (33 harf!).

İlâve olunan 4 harfimizden hiçbirini uydurma harfler değil, Avrupa da teşekkül etmiş olan 'köklü' harflerdendir. Bunlardan İ harfinin ilk önce Bizansçada teşekkül ettiğini görmekteyiz. Meselâ,

İ	İ
Ω	Τ
A	Ι
N	Ν
H	Α
C	Α

Istanbuldaki Ayasofya mozaiklerinde, yan tarafta görülen iki yazı geçiyor. Homerin eserlerinde ise, ἰψῶι, ἰηλεῖ şeklinde sözlere rastlanmaktadır. Fransızcadan ise, s.6'da geçen örnekler verilebilir.

I, İ, Ĳ harflerini Prototürkler bir tek harf ile, ↑ ile, göstermiş bulunuyorlar. Protogrekçede ise, bu Prototürkçe harfi I şeklinde görmekteyiz:

I Ω [İL], IEV ζ [İÇÜY OZ] (Mirşan 1973, s.49, 45, 46).

İ harfinin bir paraleli olarak, Prototürkçede I [Ĳ] harfini de görmekteyiz: I | X [ĲŞİT; yani, 'işit'] (Mirşan 1970, s.77), Y I [ĲL; Türkçede 'il' ve, aynı zamanda 'el'] (Mirşan 1970, s.70). Ancak, Tatarcada bu Ĳ sesi İ haline çevrilmiş bulunuyor. Buna karşılık bu ses Qazaqça ve Qırğızcada halâ bulunmaktadır.

Prototürkçede Q harfi D, N, ↑ şekillerinde yazılmış bulunuyor. Etrüskçede ise bu harfi Q, †, X şekillerinde görmekteyiz. Ancak, X sesi Q'nın bir türeği olduğundan (meselâ, BURQAN yerine BURXAN!), Etrüskçedeki X harfinin X sesine tekabül etmiş olması da mümkündür (Mirşan 1970, s.34).

### UMUĠLAR [referensler]

Mirşan, K. 1966, TÜRK METRİĠ, İstanbul.

Mirşan, K. 1970, PROTO-TÜRKÇE YAZITLAR, Ankara.

Mirşan, K. 1973, DECHIFFRIERUNG DER PROTOGRIECHISCHEN INSCHRIFTEN, Ankara.

Mirşan, K. 1985, ANADOLU PROTOTÜRKLERİ, Ankara.

TATARÇA-RUSÇA SÖZLİK 1966. "Sovyet Ansiklopedisi" neşriyatı, Meskev.





# SAMARKAND

Dış Ticaret Limited Şirketi

International Trading Ltd. Co.

Sayın İşadamları,

Kardeş Orta Asya Cumhuriyetlerinden Özbekistan ile düzenli ve sağlıklı temeller üzerinde iş ilişkileri geliştirmek için **SAMARKAND** Dış Ticaret Ltd. Şti.'ni kurduk. Çeşitli alanlardaki alış-veriş, takas, ihracat ve yatırım konularında şirketimizle temas edebilirsiniz.

*Saygılarımızla*

**SAMARKAND** Dış Ticaret Ltd. Şti.

**Head Office:**

Başmusahip Sok. Talas Han  
16/107 34410 Cağaloğlu - İSTANBUL  
Tel.: (1) 527 82 13 - 528 47 68  
Fax: (1) 511 46 90  
Telex: 31401 istg tr.

**Branch Office:**

Buğday Sok. 12/1  
06700 Kavaklıdere - ANKARA  
Tel.: (4) 468 20 19 - 468 20 39  
Fax: (4) 426 17 27

**Uzbekistan Office:**

700126, Tashkent Farkhadskaya St. 21  
Tel.: (3712) 41 00 34 - 41 23 34  
Fax: (3712) 41 06 70  
Telex: 116184 Ficon su



# Türk'ün Toyu

Polat Kaya

Hep istiyordum bir zamanlar,  
Diliyordum ki bir gün gelsin  
Bir toy\* olsun yurdumda  
Bir toy ki gelsin ona:  
Kazakistan'dan Kazak'ım,  
Kırgız dağlarından Kırgız'ım,  
Aral'ımdan Özbek'im;  
Uygur'um tâ Doğu Türkistan'dan,  
Hazar'ımdan Türkmen'im, Azeri'm,  
Tatar'ım Kazan'dan, Kırım'dan,  
Yakut'um Yakutistan'dan, Gagauz'um Moldava'dan.  
Gelsin Kıpçak'ım, Başkırı'm, Çuvaş'ım,  
Tuva'lım, Altay'lım, Kara Kalpak'ım,  
Karaçay'lım, Balkar'ım, Kuzey Kıbrıs'lım  
Ve Türk milletinin bütün evlatları.  
İşte bu gün 'O' gün. O dilediğim gün!  
Hür ve bağımsız olmuş kardeşlerim,  
Onun için, bütün ülkemde toy var bu gün  
Milletimin asırlardan beri, bu ilk kurultayı,  
Bu toyda hep beraber anacağız Altay'ı!  
Şükürler olsun Tanrısına Türkün  
Gerçekleştirdi gelmesini bu mutlu günün.

\*\*\*

Soruyor birileri: Nedir bu toplantı?  
Dedim: Toy var. Toy! Türk'ün Toyu!  
Geliyorlar her ilden yöreden, boyuna  
Uçuyor gibi geliyorlar milletinin toyuna.  
Kutlu olsun milletime bu gün. Oy! Oy!  
Oluyor Türk illerimde, Türkiye'mde bu toy.

\*\*\*

Bak işte! Dikilmiş bir daire üstünde  
Milletimin bayrakları!

\* Eski Türk Hükümdarları tarafından yılın belli günlerinde hükümdarlık alâmeti olarak devlet ileri gelenlerine ve halka verilen ziyafet  
Bu anane Orta Asya Türklerinde düğün törenleri ziyafeti olarak halen yaşayagelmektedir.



Dalgalanıyorlar ılık esintide  
Gülerek birbirlerine, mutluluk içinde.  
Dalgalanıyor dalga dalga  
Ay Yıldızlı Al Bayrak,  
Dalga dalga Ay Yıldızlı Mavi Bayrak,  
Ay Yıldızlı Yeşilli-Allı-Mavili Bayrak,  
Bak şu bayrağa. O Kazak'ımın,  
İşte bunlarda Özbek'imın, Kırgız'ımın,  
Tatar'ımın, Yavru Vatan'ımın.  
Belli bayraklarından, gelmişler hepsi;  
Coşturuyor bizleri, yaşlandırıyor gözlerimizi  
Rüzgarda dalgalanan bayraklarımızın sesi.  
Uygurum da gelecekmiş!  
Yazmış mektubunda geleceğini,  
Selam ve sevgi yollamış;  
Ne yazık hazır değilmiş şimdi

\*\*\*

Bak Bayraklar gibi kardeşler de el ele  
Tutuşmuşlar bir daire içinde.  
Halay çekiyorlar! Söylüyorlar Türk'ün türküsünü  
Anıyorlar hep bir sesle Türk'ün ülküsünü.  
Dinle! Özbek'im şöyle diyor duygusunu:  
- "Sensen benim dilberim, beri gel!"  
- "Canımın cananası, beri gel!"  
- "İki cahan serveri, beri gel, ey!"  
- "Derdimin dermanası, beri gel!"

İşte Kıpçak'ımın dansları,  
İşte Kazak'ımın sazları.  
Avşar'ım, Kaşgay'ım, Türkmen'im, Azeri'm  
Halay çekiyorlar hep birlikte.  
Dinle Anadolu'lum diyor ki:  
- "Ne güzel de oynarsın"  
- "Kurban olam boyuna"

Şimdi de Kazak'ım söylüyor pek te dokunaklı:  
- "Celtoksan Celi"  
- "Tondırdı meni"  
- "Tondırdı seni"  
- "Celtoksan celi ızgarlı"  
- "Soldırdı güldi"  
- "Ondırdı nurdı"  
- "Könilde munlı iz kaldı"



Azerbaycanlım diyor:

- "Ak pirçekli analardan"
- "Yeşil başlı sonalardan"
- "Koroğlu'nun Nigar'ından"
- "Şehriyar'ın diyarından"
- "Size selam getirmişem!"

ve geçiyor halayın başına.

Dinle davulcunun savaşını:

- "Dostun dost olsun, düşmanın yok olsun ey Türk"
- "Hem kolun kuvvetli, ömrün uzun,"
- "Hem gönlün rahat, şansın çok olsun ey Türk"
- "Evin eşiğin şen, illerin hoş olsun,"
- "İlmin keskin, adaletin bol olsun ey Türk"

Sanki tâ Çıldır'dan geliyor bu ses!

\*\*\*

Niçin mi Toy var?

Kardeş hasreti giderecekler.

Dolmuş göğüsleri, kabarmış yürekleri

Yılların ayrılığı ile görmeyeli birbirlerini.

Basıyor kardeş kardeşi bağrına,

Akıyor gözlerden yaş,

Elbette! Durur mu hiç bu sevgi,

Bu hasret yaşları gözlerde? Ay kardaş!

Kardeşler ki görmemişler birbirlerini

Elli, yüz, yüzelli seneden beri.

Kolay mı hasret? Hele olmuşsa

Milletim, zalimlerin elinde

Kiracı kendi evinde.

Sakın unutma! Yaz bir köşeye bunları,

Ki okuyalım sık sık ve alalım ders tarihten.

Gerektiğinde koruyalım hiç çekinmeden

Milletimizi, ülkelerimizi saldırgan kimselerden.

Fakat, bunun yanında yine de:

Affet kardeşi kardeşten ayıranları;

Çünkü yakışır Türk'ün şanına

Öteden beri affetmek düşmanları!

\*\*\*

Şimdi ne yapacaklar?

Ne mi yapacaklar?

Evvela hasretimizi gidereceğiz.

Kırk gün kırk gece toy yapsak yeridir!



Fakat yapılacak çok şey var:  
Evvela yemin edeceğiz. Bir daha asla,  
Birbirimizden uzak kalmamayı, ayrılmamayı  
Sonra hep beraber onaracağız Türkün illerini.  
Hem doldurmalyız yeniden su ile Aral'ı.  
Yaratmalıyız pırıl pırıl bir göl ki:  
Yüzecek içinde eskiden olduğu gibi  
Çeşit çeşit balıkları, kuşları, sonaları.  
Hem de olmalıdır yeşil bir cennet etrafı.  
Hazar'ın da vardır su kaybı  
Yapılmalıdır ona da onarımlar  
Bağlanmalıdır bütün Türk illeri  
Her türlü bağlarla birbirine.  
Başta sevgi bağı ve insanlık bağı  
Ki bağların en kuvvetlisi!  
Sonra okul bağı, yol bağı,  
Her türlü ilim ve irfan bağı,  
Elbetteki kültür bağı, türkü bağı, saz bağı.  
Bütün bunlar bir bir olacak,  
Şüphesiz ki bir zaman alacak.  
Ziyanı yok kurduk mu birinci bağı,  
Gelir bir bir arkası!.. Baksana!  
Karadeniz için başlatmışız bile:  
Getirmişiz bir geliştirme emekcesi  
Komşularımız ile.  
Doğaldırki ola birisi de  
Hem Hazar'a ve hem de Akdeniz'e.  
Ama kim yapacak bunları?  
Elbetteki milletim ve isterlerse tüm komşuları.  
Hep el ele! gözetmeden ayrılık gayrılık  
Yapılmalıdır bunlar sulh isteyen herkes ile.  
Hep bunlar insanlar için ve insanlık için.  
Dünya bilmelidir ki güzel bir din  
Yaşamaktır birbirimizle sulh içinde!  
Çekmeliyiz sulh halayının başını,  
Eğer silmek gerekirse gözlerden,  
Silmeliyiz yalnız ve yalnız sevinç yaşını.

\*\*\*

Sen de gel komşum, sana da sevinme var!  
Türk'ün Toyundan bilirsin ki yalnız sulh çıkar.  
İşit! Bu toyumda diyorum ben de:



## Türk'ün Toyu

Sevgi sana anam, atam, bacım, kardeşim  
Sevgi sana elim günüm, çocuğum, eşim.  
Sevgi size insanlar, sevgi sana insanlık,  
Sevgi sana dünyam ve dünyadaki her varlık!  
Unutmamalı ki: yaparsa dostluk, iyi komşuluk  
Yalnız sulh içinde herkes biribiri ile;  
Hatta, oluruz birbirimize 'sevgili' bile.

\*\*\*

Kardeşlerim! Bu ilk toyumuz olacak Ankara'da  
Ama her yıl yapmalıyız yeniden  
Taşkent'te, Aşkabad'da, Alma Ata'da,  
Bişkek'te, Baku'da ve her Türk kentinde,  
Hatta isterlerse dost komşuların da kentlerinde.  
Çünkü Türk'ün Toyuna hem gelir Türkün kardeşleri  
Hem de dost komşular ve Türk'ün dost bildikleri!

\*\*\*

Gözümüz aydın olsun ey kardeşler!  
Hoş geldiniz Türk'ün Toy'una!  
Türk'ün yıllardan beri bu ilk kurultayına.  
Bilsin ki dünya emelimizdir:  
"Yurtta sulh cihanda sulh!"  
Şaşmayız bu ilkeden... Çünkü,  
ATA'mız dedi: "Bu olsun size bir ülkü!"  
Biz de yaşatacağız:  
Dostluk ve sevgiyi kendi aramızda;  
Dostluk ve sevgiyi komşularımızla;  
Dostluk doğa ile, çevremizle;  
Dostluk dünyamızla, dünyada herkes ile;  
Her varlık ile, Ay Güneş Yıldız ile!  
Hem demiş Mevlana'm ve Yunus Emre'm de böyle!

\*\*\*

Şimdi ve bundan sonra, tâ ebediyete kadar,  
Akif'im de şu güzel sözleriyle bir dileği var:

- "Dalgalan, sen de şafaklar gibi, ey şanlı Hilâl"
- "Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl"
- "Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl"
- "Hakkıdır, hür yaşamış bayrağımın hürriyet,"
- "Hakkıdır hakka tapan milletimin istiklâl!..."

Ottawa, Kanada / 92



# Değişen Dengeler

ve

# Doğu Türkistan

Zeynep Engin

**D**eğişim rüzgarlarının hızla estiği son on yıllık dönem, insanlık tarihinde asırlara sığacak kadar geniş çaplı ve köklü değişimlere sahne olmuştur. Sovyetler Birliğinin yıkılarak yerini çok sayıda bağımsız cumhuriyete bırakmasıyla birlikte, dünya üzerinde blok kavramı ortadan kalkmıştır. Bu değişimden en fazla etkilenlerden biri de biz Türkleriz. bu etkinin Batı ve Doğu Türkistan üzerindeki sonuçları şu an için oldukça farklı olmuştur.

Doğu Türkistan iki asırdan beri Sovyet-Çin çıkar çekişmesinin doruğa ulaştığı bir bölge olarak kalmıştır. Her iki tarafın da emelleri aynıdır; SÖMÜRÜ. Son

gelişmelerden sonra Doğu Türkistan için geçerli olan iki büyük tehditten birisi ortadan kalkmıştır.

Olaya bir de dünya gerçekleri açısından bakmaya çalışalım. Ekonomik ve Teknolojik gelişim sürecinin bir parçası olarak, 1990 larda meydana gelen evrensel ekonomik patlamadan sonra komünizm gibi merkeziyetçi ekonomiye dayalı, hantal ve verimsiz bir rejimin ekonomik olarak yaşaması imkansızlaşmıştır. Ekonomik verimin kişisel girişimcilik, rekabet ve başarının ödüllendirilmesi olmaksızın mümkün olmadığı Çinliler tarafından bile anlaşılmıştır. Böylece ekonomik serbestleşmeye gidecekleri propa-



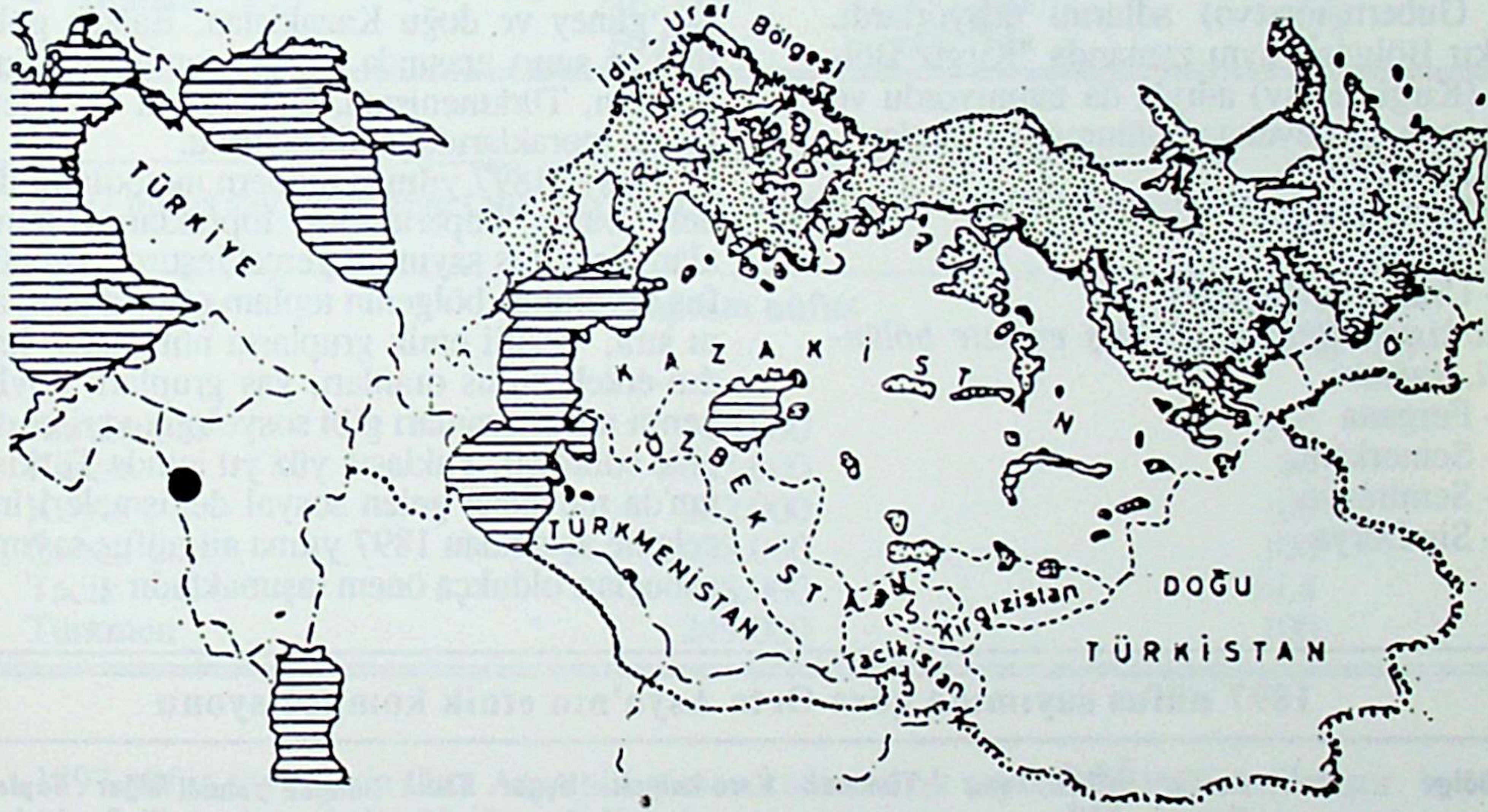
## Değişen Dengeler ve Doğu Türkistan

gandasına başlamışlardır. Ama ekonomik serbestleşmenin en temel ihtiyacının demokrasi olduğunu göz ardı etmeye çalışmaktadırlar. Eğer söyledikleri gibi, ekonomiyi yeterince serbest bırakırlarsa kendi kuyularını kendileri kazmış olacaklardır. Çünkü bu olay komünizmi yıkacak olan önlenemez bir demokrasi isteğini de birlikte getirecektir. Yani komünist rejimin çöküşü kaçınılmaz bir gerçektir ve bu süreç çoktan başlamıştır.

Önemli bir devlet adamının da söyle-

sonu olacaktır?

Çin'in nüfus yapısı ve bazı diğer faktörlerden dolayı, Sovyetlerden farklı olarak bu sorunun cevabı, maalesef "Hayır" dır. Doğu Türkistan ile dünya ulusları arasında haberleşme kopukluğu halâ devam etmektedir. Ne Türk basını ne de dünya basını tarafından yeterince tanınmamaktayız. Eğer bu eksikliğimizi gidererek sesimizi duyurmada daha etkili yöntemler uygulayabilirsek, Çinde meydana gelecek değişimlerin, bizim lehimi-



diği ve yakın geçmişte sovyetlerde de ispatlandığı gibi "Devrimler baskı rejimleri baskıyı arttırdığı zaman değil, gevşemeye başladığı zaman ortaya çıkar." Çindeki komünist rejim son bir çarpınış olarak, sıkı bir beyin yıkama atağına kalkmıştır.

Bu noktada bir diğer soru ortaya çıkmaktadır. Doğu Türkistanda komünizmin sonu aynı zamanda Çin işgalinin de

ze olmaması için hiç bir sebep yoktur. Şu anda dünyada olan en önemli kuvvet, dünyanın haksızlığa ve baskıya karşı göstereceği tepki olacaktır.

Bunun için herşeyden önce biz Doğu Türkistan dışındaki Türkistanlılar olarak kendi aramızda sıkı bir birlik sağlamak ve bu amaca yönelik neler yapabileceğimizi düşünmeye başlamak durumundayız.



# 19. yüzyıl Sonlarında Türkistan'ın Nüfus Yapısı

Ufuk Tavkul

19. yüzyılda Türkistan'ı işgal eden Ruslar burada iki büyük idari bölge kurmuşlardı. Bunlar "Bozkır" (Stepnoe General Gubernatorstvo) ve "Türkistan" (Turkestanskoe General Gubernatorstvo) adlarını taşıyorlardı. "Bozkır Bölgesi" aynı zamanda "Kırgız Bölgesi" (Kırgız Kray) adıyla da tanınıyordu ve o zamanda dört eyalete bölünmüştü. Bunlar:

- 1- Akmolinsk
- 2- Semipalatinsk
- 3- Turgay
- 4- Ural eyaletleriydi.

*Türkistan Bölgesi ise beş eyalete bölünmüştü. Bunlar:*

- 1- Fergana
- 2- Semerkand
- 3- Semireçye
- 4- Sir-Derya

5- Transkaspiya adlarını taşıyorlardı.

Bozkır yada Kırgız Bölgesi, günümüzdeki orta ve kuzey Kazakistan, güney Sibiryaya topraklarını içine alıyordu. Türkistan Bölgesi ise, güney ve doğu Kazakistan, Balkaş gölü ile Çin sınırı arasında uzanan topraklar, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan topraklarından oluşuyordu.

Rusya 1897 yılında modern metodlarla ilk defa bütün imparatorluk topraklarını içine alan bir nüfus sayımını gerçekleştirdi. Bu nüfus sayımında bölgenin toplam nüfusunun yanı sıra, çeşitli etnik grupların nüfusları, kadın-erkek nüfus oranları, yaş grupları, köylü kentli nüfus oranları gibi sosyolojik veriler de elde edilmişti. Yaklaşık yüz yıl içinde Türkistan'da meydana gelen sosyal değişimleri inceleme açısından 1897 yılına ait nüfus sayımı sonuçları oldukça önem taşımaktadır.

## 1897 nüfus sayımına göre Orta Asya'nın etnik kompozisyonu

İdari Bölge	Rus	Kazak Kırgız	Özbek Sart	Tatar	Türkmen	Kara-kalpak	Uygur	Tacik	Döngen	Yahudi	Diğer (Kafkas moğol vs.)	Toplam
<b>Toplam</b>	690	4.050	2.038	60	249	112	102	358	15	49	22	7.745
Bozkır Bölgesi	493	1.903	—	42	—	—	—	—	—	10	18	2.464
Akmolinsk	226	427	—	11	—	—	—	—	—	8	10	682
Semipalatinsk	68	605	—	10	—	—	—	—	—	1	2	685
Turgay	35	411	—	3	—	—	—	—	—	—	4	453
Ural	164	461	—	18	—	—	—	—	—	1	2	645
Türkistan Bölgesi	197	2.147	2.038	18	249	112	102	358	15	39	6	5.281
Fergana	10	260	1.139	1	—	19	41	97	—	5	—	1.572
Semerkand	14	71	518	—	—	—	—	245	—	11	1	860
Semireçye	95	790	15	8	—	—	61	—	14	1	4	988
Sir-Derya	45	952	365	5	—	93	—	7	1	10	—	1.478
Transkaspiya	33	740	1	4	249	—	—	9	—	12	1	382



## 19. yüzyıl Sonlarında Türkistan'ın Nüfus Yapısı

1897 yılında Türkistan'ın "Bozkır" ve Türkistan" bölgelerindeki genel nüfus sayımı sonuçları şöyledir:

Eyalet	Saha (km <sup>2</sup> )	Toplam nüfus	Nüfus Yoğunluğu (km <sup>2</sup> )
Genel Toplam	2.917.000	10.846.818	3.7
"Bozkır Bölgesi"	1.434.000	2.465.835	1.8
Akmolinsk	442.000	682.608	1.5
Semipalatinsk	291.000	684.690	2.4
Turgay	351.000	453.416	1.3
Ural	250.000	645.121	2.6
"Türkistan Bölgesi"	1.335.000	5.280.983	3.9
Fergana	107.000	1.572.214	14.7
Semerkand	54.000	860.021	15.9
Semireçye	306.000	987.863	3.2
Sir-Derya	400.000	1.478.398	3.7
Transkaspiya	468.000	382.487	0.8
Toplam	2.669.000	7.746.818	2.9
Buhara	216.000	2.500.000	11.6
Hive	62.000	600.000	9.7

1897 nüfus sayımına göre Orta Asya'nın yerli halklarının nüfusları şöyledir:

Etnik Grup	Toplam nüfus	Orta Asya'da bulunanlar(%)
Karakalpak	112.000	100
Kazak	4.083.000	99
Kırgız	202.000	100
Özbek-Sart	2.038.000	100
Tacik	358.000	94.4
Türkmen	249.000	100

1897 nüfus sayımında Orta Asya nüfusunun kadın-erkek sayıları da tesbit edilmiştir. buna göre bölgelerin kadın-erkek nüfusları şöyledir:

	Erkek	Kadın	her 1000 kadına düşen erkek sayısı
Genel Toplam	4.164.000	3.583.000	1156
Bozkır bölgesi	1.284.000	1.172.000	1087
Akmolinsk	335.000	328.000	1021
Semipalatinsk	365.000	320.000	1141
Turgay	238.000	215.000	1107
Ural	336.000	309.000	1087
Türkistan Bölgesi	2.870.000	2.411.000	1190
Fergana	853.000	719.000	1186
Semerkand	472.000	388.000	1216
Semireçye	529.000	459.000	1153
Sir-Derya	803.000	675.000	1190
Transkaspiya	213.000	170.000	1253



## 19. yüzyıl Sonlarında Türkistan'ın Nüfus Yapısı

1897 nüfus sayımına göre Orta asya'daki çeşitli yaş gruplarının genel nüfusa oranları şöyledir:

Yaş	Erkek	Kadın
0-1	1.2	1.4
1-9	21.4	24.6
10-19	19.1	19.6
20-59	51.9	48.3
60 ve yukarı	6.4	6.1

1897 nüfus sayımına göre Orta Asya'daki kentli-köylü nüfusunun dağılımı şöyledir:

	Toplam (1000)	Kentli Nüfus	Yüzde	Köylü Nüfus	Yüzde
Genel Toplam	7.746	933	12	6.813	88
Bozkır bölgesi	2.466	204	8	2.262	92
Akmolinsk	683	75	11	608	89
Semipalatinsk	685	54	8	630	92
Turgay	453	20	4	434	96
Ural	645	55	8	590	92
Türkistan Bölgesi	5.280	729	14	4.551	86
Fergana	1.572	284	18	1.288	82
Semerkand	860	135	16	725	84
Semireçye	988	63	6	925	94
Sir-Derya	1.478	205	14	1.273	86
Transkaspiya	382	42	11	340	89

1897'de Orta Asya'nın yerli halklarının köylü-kentli nüfus dağılımı şöyledir:

Etnik Grup	Kentli	Yüzde	Köylü	Yüzde
Kazak	46.800	1	4.037.000	99
Kırgız	-	-	201.400	100
Sart	204.000	21	764.600	79
Özbek	91.700	13	634.800	87
Türkmen	2.700	1	278.700	99
Uygur	10.800	19	45.700	81



## 19. yüzyıl Sonlarında Türkistan'ın Nüfus Yapısı

1897 nüfus sayımına göre Orta Asya'daki kentli-köylü nüfusun milliyetlerine ve eyaletlerine göre dağılımı şu şekildedir: (1000)

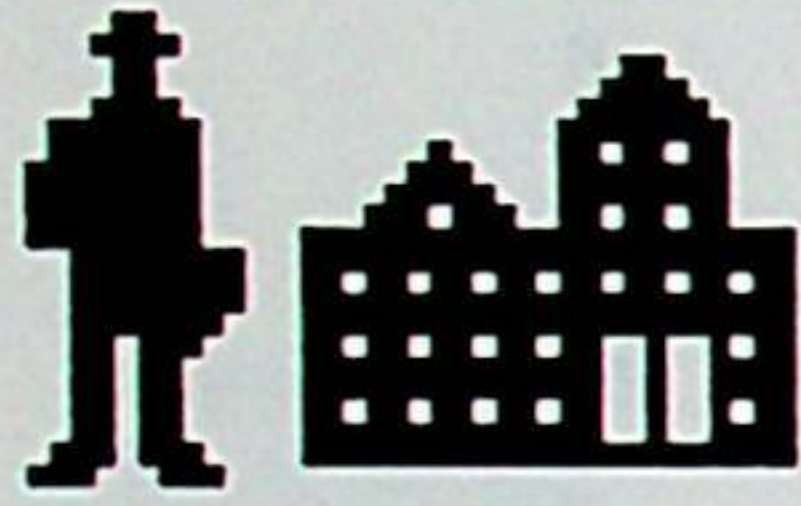
Eyalet	Rus	Yerli	Diğer
Bozkır bölgesi-Toplam			
Köylü	349	1.877	36
Kentli	144	28	31
Akmolinsk			
Köylü	172	421	16
Kentli	54	8	13
Semipalatinsk			
Köylü	39	588	2
Kentli	29	16	9
Turgay			
Köylü	20	410	4
Kentli	15	1	3
Ural			
Köylü	118	458	14
Kentli	46	3	6
Türkistan Bölgesi-Toplam			
Köylü	103	4.411	37
Kentli	96	575	58
Fergana			
Köylü	1	1.287	-
Kentli	9	270	5
Semerkand			
Köylü	4	719	2
Kentli	10	116	8
Semireçye			
Köylü	67	839	19
Kentli	29	21	13
Sir-Derya			
Köylü	19	1.250	4
Kentli	26	167	13
Transkaspiya			
Köylü	12	316	12
Kentli	22	1	19

1897 yılında Orta Asya'da aile ve her ailedeki ortalama fert sayısı şu şekildedir:

Toplam	Nüfus	Aile Sayısı	Ailedeki fert sa.
Orta Asya	7.747.000	1.405.000	5.5
Bozkır bölgesi	2.466.000	445.000	5.5
Akmolinsk	683.000	119.000	5.7
Semipalatinsk	685.000	126.000	4.5
Turgay	453.000	82.000	5.5
Ural	645.000	118.000	5.4
Türkistan Bölgesi	5.281.000	960.000	5.5
Fergana	1.572.000	310.000	5.1
Semerkand	860.000	148.000	5.8
Semireçye	988.000	173.000	5.7
Sir-Derya	1.478.000	246.000	6.0
Transkaspiya	383.000	83.000	4.6



# İNSANLAR VE İKTİDARLAR



*Bu yazı, federal Almanya'nın sabık başbakanı şansölye Helmut SCHMIDT'in ziyaret ettiği dış ülkelerden USA, Sovyetler Birliği ve Çin Halk Cumhuriyeti'nde edindiği in-tibâlarını içeren İNSANLAR VE İKTİDARLAR (MENS CHEN UND MACHTE) isimli 475 sayfalık eserinin Doğu Türkistan'la ilgili bölümünden tercüme edilmiştir.*

**R**esmi bir ziyarete çıkan bir başbakanın, gittiği ülke ve onun insanları hakkında kapsamlı bilgi toplayabilmesi için imkanları çok kıttır. 1975 senesi Çin Halk Cumhuriyeti'ne yaptığım resmi ziyaretim sırasında, Pekin ve Nanking'ten başka ancak Türkistan'ın Çin idaresi altındaki parçası olan Xinjiang'in<sup>1</sup> Urümçi şehrini görmek fırsatını bulabildim. Sonsuzluğa uzanan Gobi çölü, uçsuz bucaksız metruk topraklar üzerinden geçerek ve Tiyanşan sıra dağları boyunca saatlerce süren bu uçak yolculuğu, hiçbir zaman unutulamayacak kadar derin bir düşünce etkisi bırakıyordu insanda. Aşağıda görünen bu çölün herhangi bir yerinden vaktiyle eski ipek yolu geçiyordu ki büyükçe bir yerleşim bölgesinden ikinci bir

konaklama noktası arasında yüzlerce kilometrelik işsiz bir boş mesafe uzanıyordu. Ara sıra, eski kervan yolu yerine inşa edilen yeni demir yolunun raylarını bile hemen hemen fark edebiliyordum. Aşağıdaki arazinin herhangi bir yeri, vaktiyle Budizm dininin doğuya açıldığı ve asırlar sonra da Marko Polo'nun geçtiği bir güzergâhtı. Sonsuzluğa doğru uzanan bu çöl toprakları üzerinde vaktiyle Çinliler, Moğollar, Tibetliler ve Orta Asya'daki Türk kavimleri arasında yüzlerce sene süren kanlı savaşlar cereyan etmişti. Yine aşağıda gördüğüm İç Moğolistan çöllerinin herhangi bir yerinde Cengiz Han'ın 750 sene önce Çin'e karşı açtığı fütûhat savaşı başlamıştı. Eğer yeterli miktarda su toplanabilirse veya yüzeye çıkartılabilirse

<sup>1</sup> Yazıda, Doğu Türkistan Çinliler tarafından verilen Xinjiang ismiyle anılmıştır.



Çin'in, İç Moğolistan ve Xinjiang'ta muazzam tarım ve iskan imkanları mevcuttur. Gerçi Çarlık Rusyası ve Sovyet yönetimi Dış Moğolistan'ı Çin hakimiyeti altından koparmıştır, ama Xinjiang, Tibet ve Mançurya üzerine Çinliler demir gibi yapışmıştır.

6-7000 metre yüksekliğindeki Tiyanşan dağları, Xinjiang'ın güneyinde kalan Tarım havzasıyla kuzeyinde yer alan Çungarya'yı ayırmaktadır. Biz o sıra dağlar boyunca uçarken, onun kar ve buzul tabakasıyla örtülü tepeleri güneş ışığıyla pırıldıyordu. Çungarya'nın kuzey ve kuzey batısında kalan kısımlarını bir sis dumanı içinde tahminen hissedebiliyorduk. Fakat biz onun gerisinde Sovyet-Türkistan bölgesinin ve daha gerisinde Kırgızistan ve Kazakistan'ın yer aldığını pekala biliyorduk.

Xinjiang eyaletinin hükümet merkezi olan Urumçi'deki karşılaşımız Pekin'dekinden bariz bir şekilde farklıydı. Gerçi insanların yüz şekilleri Asyalı tipini andırıyordu, ama katiyen Çinli simasına benzemiyordu. Hepsi göz alıcı şekilde değişikti. Küçük süpürgelerle sokak temizliğinde çalışan kadınlar dahi renkli ve desenli giysiler içindeydi. Hatta çocuklar bile Pekin'deki emsallerinden çok fazla göz alıcı renkli ve desenli giysiler taşıyorlardı. Erkeklerin büyük ekseriyetinin başlarında nakışlı takkeler vardı. Merasim kıtasındaki kadın askerler beyaz eldivenliydi ve folklor ekibi de çok güzel milli kıyafetlerine bürünmüştü.

Uygurlar çok çabuk ve hararetle konuşuyorlardı, öyleki Çinli rehberlerimiz on-

ları anlamakta çok zorluk çekiyorlardı. Bütün levhalar, üstte öncelik icabı Türkçe, altta Çince yazılıydı. Türkçe olanların ekseriyeti latin harfleriyle yazılmıştı. Ülkede Han Çinliler bariz bir şekilde azınlıkta gözüküyor ve uygurlar ise çoğunluğu teşkil ediyordu. Uygurlar bize karşı çok ilgi gösteriyorlardı ve meraklıydılar. Galiba şimdiye kadar bu bölgeye herhangi bir batılı resmi ziyaretçi uğramamış olacak. Ülkelerinden çok uzaklarda olan Türkiye'deki Türklerle hiçbir zorluk çekmeden mükemmel anlaşabileceklerini iftiharla anlatıyorlardı.

Ziyaret ettiğimiz müzede, asırlar önce oralarda mevcut olan karışık bir kültür hazinesiyle karşılaştık. Bir tarafta yaylada yaşanan göçebe kültürüyle çöldeki vaha kültürü sergilenmişti. Diğer tarafta Moğolistan'dan oralara gelip ve sonradan batıya doğru at koşuran Hun ve Moğol akıncıları sergilenmişti.

Devamlı tebessümle konuşan Çinli rehberimiz, sovyetlerle olan hududun kesin bir çizgiyle tesbit edilmediğini, fakat buna rağmen bu sınırın doğal bakımdan katiyen geçit vermediğini anlatıyordu. Ben de bu söylenenlerin doğru olamayacağını düşünüyordum. Çünkü bir zamanlar Hun ve Moğolların büyük bir kısmı Hindistan, İran, Önyasya ve oradan da Avrupa'ya uzanırken bu huduttan geçiyorlardı. İpek ve porselen de bugün Sovyet şehirleri sayılan Taşkent ve Semerkant üzerinden geçerek Venedik'e bu güzergâh üzerinden ulaşıyordu. Ortadoğu'da kaynaklanan İslam dini de ters istikâmetten ilerleyerek bu dağ geçitlerini aşmıştı.



19. Asırda Ruslar tarafından işgal edilen Kazakistan ve diğer islam kökenli Cumhuriyetler nasıl ki Sovyetler birliğinin Orta Asya'daki ileri karakolları ise, Xinjiang da tıpkı Çin'in Orta Asya'daki hudut karakolu durumundadır bugün. Uygurlar "Biz katiyyen Çinli değiliz ve asla da olmak istemeyiz" diye konuşuyorlardı. Bunu sadece milliyetçilik övüncü heyecanıyla değil, çok açık ve samimi olarak söylüyorlardı. Genç bir kız, benim hanımına "BEN ASLA BİR ÇİNLİ İLE EVLENMEM" diye anlatıyordu.

Buna rağmen Uygurların, yöneticilerine karşı olan sadâkatı, Çinlilerden daha eksik olamazdı, ama o kadar kısa süren bir gezi esnasında kim kesin bir hüküm verebilirdi bunlara? Urümçi'de geçirdiğim bu kısa zaman zarfında dikkatimi çeken konu, kendi azınlıklarını sopa ile yönetmek isteyen büyük Çin devletinin, Pekin'deki yöneticilerinin bunu gerçekleştirmede ne kadar fazla hassasiyet ve incelik göstermesi ve bunda ısrarlı olduğunu sergilemesi oldu. Fakat bunun gerçekleştirilmesi (pekiştirilmesi) ile ilgili ağır vazifelerin, Pekin'de temerküz eden bürokrasi tarafından çözümlenebileceğine şüpheyile bakıyorum.

Bir kısmı Çin Halk Cumhuriyetinde yaşayan 5 veya 6 Türk kökenli grubun içinde en fazla payı Uygurlar teşkil etmektedir. Fakat bunların toplam sayısı 10 milyon civarındadır. Ayrıca Tibet, Moğolistan ve Mançurya gibi diğer eyaletlerde yaşayan etnik azınlıklar da vardır.

Çin Halk Cumhuriyetinde yerleşik dil, din ve ırk ayrıklı halkın toplam sayısı tahminen %10 civarındadır. Sözde Özerk

dedikleri İl, İlçe ve Köy gibi mıntikalarda Çinliler ağırlıktadır ve yerli halk onların baskısı altındadır. Bu Han Çinliler, buralara kısmen göç maksadıyla gelmişlerdir, veya merkezi hükümetçe planlı olarak iskan ettirilmişlerdir veya İngilizcede yanlış tarif edilen Mardarin (Yüksek Çin Dili)'nin mecburi olarak yaygınlaştırılması amacıyla maksatlı olarak yerleştirilmişlerdir. Urümçi'de Uygurca ve Çince konuşulan mahalli idarelerde görev yapan personelin, aralarında anlaşabilmesi için genellikle tercümana ihtiyacı vardır.

Xinjiang'a yaptığım bu ziyaret, benim Çine olan sempatimi kuvvetlendirdi, ama diğer taraftan zaten nefret ettiğim kültür ihtilalinin o uzak ülkede yarattığı manasız etkisini hissettikten sonra ona karşı olan tepkimi bir kat daha arttırdı. Zsho Enlai ölümlü döşesinde yatıyordu. Mao'nun devleti yönetebilecek durumda olmadığı da açıkça belliydi. Dizginlerin gerçekten kimin elinde olacağı da meçhul kalıyordu. Bu sefer beklenen kalite ve niteliği bünyesinde toplamış görünümüyle Deng Xiaoping ortaya çıktı, ama Mao'nun sözlerine fazlasıyla bağlı oluşu, onun hareket serbestisi konusunda şüpheliyim.

### DOĞU TÜRKİSTAN VAKFI

#### YAYINLARI - II

Dr.Kurtuluş ÖZTOPÇU'nun

Doğu Türkistan'da Derlenmiş

UYGUR ATASÖZLERİ

ve

DEYİMLERİ

Millet Cad. 26/3 Küçüksaray Apt. Aksaray - İST.

Tel & Fax: 534 80 67



# Türklerde Ekonomik-Siyasi Uyanıklık Üzerine

Faik Çaltılı

**Sonuç olarak hem Osmanlı hem de diğer kardeşlerimiz Rusların, Çinlilerin ve İranlıların değişik varyasyonlarına karşı doğru politik kararlar alamadılar. örneğin birçok defa Uygurların veya Kazakların ayrı ayrı ayaklanmaları, Tunganlara güvenmeleri veya şabloncu siyasilerin (Ahmedcan Kasımi) ortaya çıkması gibi.**

**G**ünümüzde dünyanın konjonktürel durumu ekonomik ve siyasi konumunu güçlendirmiş ve bu durumu muhafaza edebilen devletlerin yaşamasına olanak vermektedir. Peki ekonomik ve siyasi uyanıklık nedir? Ekonomik uyanıklık kalkınabilmek ve akabinde ekonomik güçlülüğü devam ettirecek şartları her zaman gündemde tutabilmektir. Bunun için de ekonomik konjonktörü takip etmek, yeni teknolojiler üretebilmek, kısaca çağdaş ekonomik platformdaki yerin korunmasıdır. Bunun için de gerekli şartları az veya çok hemen hepimiz biliyoruz.

Siyasi uyanıklık ise geçmişte olan po-

litik birikimlerle, gelecekte bahis konusu olabilecek veya olan siyasi konjonktörün lehimize kullanılabilmesi için, hayata geçirilecek olan doğru politik kararların alınabilmesidir. Genel olarak ekonomik ve siyasi uyanıklık konusu ile ilgili söylenebilecek olan bunlardır. Bu konudaki duyarlılığımız Türklerin gelecekte daha rahat, daha özgür ve tam bağımsız yaşayabilmelerini sağlayacaktır. Bunun için kültürel birikimlerimiz yeterlidir. Hem ekonomik hem de siyasi uyanıklığımızı, sadece ve sadece gerçekleri kabul etmek ve sindirmekle pekiştirebiliriz.

Biz Türkler genellikle mert, dürüst, merhametli vs. gibi terimlerle kendimizi



tanıtmaya ve gerçekten öyle olmaya her zaman özen göstermişizdir. Elbetteki bu özellikler onur duyulmasını gerektirir. Bahis konusu olan bu niteliklerin genelde yabancılara karşı uygulanmasıdır. Ayrıca bu nitelikleri kendi halkımıza, halklarımıza uygulayabildiğimiz ölçüde yaşamımızı devam ettirebilmişiz. Bugünkü durumumuzda bu özelliklerin aleyhimize kullanılmasında ve ekonomik-siyasi uyanıklık konusunda yeterli birikimlere sahip olmayışımızın payı büyüktür.

### ŞÖYLE Kİ

Feodal gruplar halinde yaşayan Türkler kendilerine özgü yöntemler (ekonomik-siyasi) geliştiremeden gerçek anlamda millet anlayışına kavuşmadan biraz daha kültürlü (Yahudiler vs. haklarla organik ilişkileri dolayısıyla) feodal Arapların önceleri baskı, daha sonra verdikleri tavizler (siyasi uyanıklık konusunda) İslamiyeti kabul etmişlerdir. Türklerin has karakterleri ile o günün ilerici kliği olan İslamiyet güzel bir ikili oluşturmuştur. Fakat bu durum son tahlilde Türkleri feodalizmin kucağına atmıştır. Türklerin değişik mezheplere bölünmesine, ulema sınıfının oluşmasına, İslamiyetin yoğun olarak kabul edilebilen yörelerde bir Arap kültürünün kökleşmesine vs. gibi durumlara yol açmıştır. İtiraz edebilecekler için Orhun yazıtlarındaki -Başka milletlerin dinlerini kabul etmeyin, bölünürsünüz, onların kölesi olursunuz- cümlesini hatırlatmak isterim.

Sonuçta asırlarca Arapların siyasi ve kültürel misyonunu dünyaya yayabilmek için savaş verdik. Bununla ne kadar za-

man kaybettiğimizi Kurtuluş Savaşımızda Arapların yaptıklarını hatırlayarak anlayabiliriz. Ayrıca İran'ın Ermenistan'a yardımı ve Afganistan'daki tavırları gibi yüzlerce örnek verilebilir.

Son olarak da Afganistan'daki İran kliğinin yaptıkları, Bosna Hersek'teki Müslümanlara yapılanları Arap devletlerinin nasıl seyrettiklerini hepimiz biliyoruz. Onların Türk halklarını boğmak ve eski siyasi hegemonyalarını kazanmak için nasıl can attıklarını biliyoruz. Bu konuda biraz ayrıntılara girmek istiyorum.

Batılılar aydınlanma çağına girdiklerinde (Reform-Rönesans-Sanayi devrimi) Osmanlıya karşı alternatifler üretmeye başladığında Osmanlı sadece seyretmek zorunda kalmış, değişen ekonomik-siyasi konjonktüre ayak uyduramamıştır. akabinde de yok olmaktan kurtulamamıştır. Hoş bazı gerçekçi alternatifler üretenler olmuş fakat yerleşik düzenin kokuşmuş yöneticileri tarafından engellenmiştir. Matbaanın geç gelmesi, Hazerfen Çelebi'nin katledilmesi, bilim-sanat gibi alanlarda tutuculuk vb. gibi yüzlerce örnek (her alanda) verilebilir. Bu olumsuzluklar sadece Osmanlı Türkünü zarara uğratmamış, Orta Asya'da zaten feodalizmin pençesinde olan, İslamiyetin getirdiği anti-milliyetçi misyon sebebiyle birleşemeyen, ayrıca Osmanlıya bel bağlayan Türk milletlerinin yıllarca esir yaşamasına, asimilasyona tabi kılınmalarına, soykırıma uğramalarına, gururlarının kırılmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın ekonomik-siyasi uyanıklığının olmaması, alternatifler üretememesine yol açmıştır. Tabii ki



bunda birçok ayrı etkenlerin payları vardır. Sonuç olarak hem Osmanlı hem de diğer kardeşlerimiz Rusların, Çinlilerin ve İranlıların değişik varyasyonlarına karşı doğru politik kararlar alamadılar. Örneğin birçok defa Uygurların veya Kazakların ayrı ayrı ayaklanmaları, Tunganlara güvenmeleri veya şabloncu siyasilerin (Ahmedcan Kasımi) ortaya çıkması gibi.

Son tahlilde ortadaki tablo yıllarca esaret, soykırım, asimilasyon, en kötüsü dünyanın varmış olduğu medeniyetin (bilim - sanat - teknoloji - ekonomik - siyasi alanlarda) çok gerisinde olmaktır. Neredeyse yok olma kertesine varmaktadır.

Görüldüğü gibi halkların varolabilmesi, özgür ve tam bağımsız yaşayabilmeleri değişen koşullara ayak uydurabilmelerine, Ekonomik-siyasi alanda akılcı davranmalarına, uyanıklık göstermelerine bağlıdır. Bunun için uluslararası platformu sağlıklı, anında takip etmek, özümsemek (kendi koşullarımıza göre) ve alternatifler üretmek gerekir.

Türkler arasında gerçek anlamda millet ülküsü, ekonomik-siyasi alanda uyanıklık konusu cumhuriyet Türkiye'siyle geldi, Tüm engellemelere, hainliklere, tutarsızlıklara karşı. Genç cumhuriyet bugüne kadar yaşayabildiyse, bu objelerin kullanılabilmesine borçludur. Hoş hâlâ zaaflarımız olsa da-örneğin Kıbrıs olayının haklılığımıza rağmen sonuçlandırılmaması- güçlü bir milli burjuvazimiz (yatırımcı-çağdaş ve araştırmacı) olmadığı için tekelci burjuvazinin güçlülüğü dolayısıyla hayata geçiremiyoruz. Örneğin

Karabağ'a, Bosna Hersek'e müdahale edemiyoruz. Eğitimi değiştiremiyoruz. Afganistan'daki oldukça önemli konjonktür dolayısıyla İran'a tavır geliştiremiyoruz. Oradaki Hikmetyar kliğine karşı uluslararası platformda kamuoyu oluşturamıyoruz. Elbetteki bu zaaflarda, son iki yıldaki gelişmelerin takip edilememesinin ve çok hızlı olmasının payı büyük.

Fakat günümüzde iletişim araçlarının gelişmesi nicel de olsa birikimlerimizi arttırmaktadır. Ekonomik ve siyasi aktüaliteyi takip edebilmekteyiz. Ayrıca gün geçtikçe feodal unsurlardan kurtulmaktayız. Bu oluşumlar nicel olarak birikmektedir. Bir gün nitel olarak patlayacak, tüm dünya Türklerinin tek millet olarak, özgür ve gerçek anlamda tam bağımsızlığını gündeme getirecektir.

Uluslararası platformda dürüstlüğün, hamiliğin, adaletin yeri yoktur. Sadece ve sadece kendimizi düşünmeliyiz. Çünkü kaynakların kıtlığı, artan nüfus vs. gibi şartlar böyle davranmamızı gerektiriyor. Bilindiği gibi hem Türkiye hem de diğer Türk cumhuriyetlerinin yeraltı ve yerüstü zenginlikleri yeterli düzeyde. Ayrıca stratejik öneme haiz yerlerdeyiz. Elimizdeki tüm kozları sadece ve sadece kendimiz için, Türkler için kullanmalıyız. Çünkü bizler Türküz hepimiz biriz. Bize bizden başka hiçbir ulusun faydası, dostluğu olmaz, olmadı. Sonuç olarak bu ilkelere dikkat ettiğimiz sürece sonsuza kadar bağımsız, özgür ve güçlü olarak yaşayabiliriz, gelecek nesillerin de böyle yaşamalarını sağlayabiliriz.





**UYGUR KATLIAMI** Uygur Türklerinin geçmişte acılarıyla, hüzünle dolu. İşte bu tarihi belge, nebehi-şehri resim de Çarlıkların Uygur Türklerini yaptıkları katliamları ve devrimci olan öksüz bir kadın (yanında) 7 Kasım 1947 de çekilen bu resim ise, Talghata tay bölgesinde düzenlenen bu askeri geçit töreninde Uygur Türklerinin, çok kötü ve ren boyumsuz devlet olma müddetlerini gösteriyor. Çoğu planda Doğu Türkistan'ın at bu ay yıldızlı yeşil bayrağı dalgalanıyor.

# Uygurlar'ın Dramı

**Yakov Borovoy  
Anatoly Cudadeyev**

**S**ovyetler Birliği'ndeki azınlıklar hep acı içinde yaşadı. Durmadan horlandı, ezildi, ihanete uğradı. Bu ülkenin tarihe karışmasından sonra ardında kalan korkunç mirasla hâlâ etnik çatışmalar ve huzursuzluklar sürüyor.

Sovyetler'deki azınlıkların hep ezildiğini söyledik ama hem Moskova hem de Pekin'de ihanete uğramış, hem Stalin hem de Mao tarafından hançerlenmiş bir halk var ki, onların öyküsü başlı başına bir dram. Bu insanlar, Orta asya'nın en eski Türk halklarından olan Uygurlar'dan başkası değil.

Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'ya yaptığımız ziyaret sırasında Uygur Türklerinin hüznü öyküsünü, uğradıkları

katliamları belgelerle, fotoğraflarla öğrendiğimizce, doğrusu gözlerimiz yaşardı.

Uygur Türklerinin büyük bölümü, Çin'in Sincan Özerk Bölgesi'nde yaşıyor. Sincan'ın orta kesimlerinde, Taklamakan Çölü'ndeki Lobnor Gölü yakınlarında dünyanın en büyük nükleer poligonu bulunuyor. İlk atom bombası denemesini 1964'te gerçekleştiren Çinliler, radyasyonun etkisini belirlemek için binlerce Uygur'u buraya getirmiş, bu insanları hiç çekinmeden kullanmışlar.

Sincan'da 120 bin Çin askeri bulunuyor. Bunun nedeni yalnızca, Sovyetler'le uzun süren gerginlik değil. Pekin'e göre, Sincan'da "iç düşmanlar" da var. Yani, Uygurlar.



Alma-Ata'da, Kazakistan'da Uygur Türklerinin liderlerinden Rıza Bekin'le görüştük. Bekin, Türk ordusunda generalliğe yükselmiş tek Uygur.

Tarihte beş kez kısa süreli bağımsızlıklar yaşayan Uygurlar, gerçek fırsatı 1940'larda yakaladı ama hem Moskova hem de Pekin onlara ihanet etti.

12 Kasım 1944'te, Türk halklarının Çin iktidarına başkaldırmasıyla Doğu Türkistan Cumhuriyeti kuruldu. Bu cumhuriyetin yeşil renkli bayrağında altından ay-yıldız vardı.

Bazı komünistler, diktatör Stalin'den "bütün halkların büyük önderi" diye söz eder. Stalin, Uygur ayaklanmasının, Çin komünistlere karşı mücadele eden milliyetçilerin zayıflamasına neden olacağını düşünüyordu. Bu nedenle isyancılara silah yardımı yaptı, danışmanlarını gönderdi. Ama bu "yardım" hiç de kar-

Sonuçta yok edilmesine karar verildi.

Bir gün bir haber duyuldu: Kasımı uçak kazasında öldü.

Ama gerçek öyle miydi? Bakın Uygur tarihçisi Asır Vahidi, gerçeği nasıl anlatıyor: "Doğu Türkistan yöneticileri, görüşme bahanesiyle Moskova'ya çağrıldı. Çin'e bağlı bir özerk bölgede yaşamaları için Mao'nun yaptığı öneriyi kabul etmeleri istendi. Kabul etmeyince, öldürüldüler. Hemen ardından da, komünistlerin kuklası Seyfettin Azizi, Pekin'e koşarak özerklik önerisini kabul etti."

Bu büyük ihanetin ardından Uygurlar hep acı içinde yaşadı. Ne zaman başlarını kaldırmak isteseler, silahlarla karşılaştılar. Kimi kaynaklar, isyanlar sırasında öldürülen Uygurlar'ın sayısının yüz binlere, hatta milyonlara ulaştığını ileri sürüyor.

Kazakistan'da tanıştığımız Uygurlar, bugünlerde hep eski bir şarkılarını mırıldanıyor. Şarkıda, "Siyah Han" (Çin), in da "Beyaz Han" (Rusya)ın da amacının aynı olduğu söyleniyor. Sanki ikisi de, Uygurlar'ı yaşatmamak için sözleşmiş.



● İki Rus gazeteci Milliyet için araştırdı, yazdı. Stalin ve Mao'nun ihanet ettiği başka bir Türk lideri...

**SON RESİM** Moskova zindanlarında, diktatör Stalin'in emriyle öldürülen Doğu Türkistan Cumhuriyeti Başkanı Ahmecan Kasımı'nın belki de son resmi. Tarqanbay hölgesel yetkilileri ve halkıyla çekilen bu resimden sonra Kasım (ortada sakallı), Mao ve Stalin'in gizli planlarına kurban edildi.

şıksız değildi: Bir tüfek için beş, makinelikli için 25 koyun alıyorlardı. Üstelik Sovyet ajanları, cumhuriyetin iç işlerine karışıyor, Kremlin'in istemediği liderleri öldürüyorlardı.

Doğu Türkistan Cumhuriyeti Başkanı Ahmecan Kasımı başlarda Sovyet liderine uygun geliyordu ama Çin'deki iç savaşta Komünistler kazanmaya başladıkça Stalin'le Mao'nun düşünceleri değişti.



**TÜRKİSTAN LİDERLERİ** Uygurların özerkleşme isteğiyle bu 46 yıllık resimde, Doğu Türkistan liderleri yer alıyor. Bu kişiler arasında Doğu Türkistan İhtiyat Komitesi Sekreteri Ahmecan Kasımı (ortada soldan ikinci) ve buradaki Yürümlük İhtiyat Komitesi Başkanı Muhammad an Kasım var.



# Uyguristan Üzerine

Abdülhamit Avşar

**O**rta Asya cumhuriyetleri olarak da anılan Batı Türkistan'daki Türklerin istiklâllerini elde etmeleri ile birlikte, boyların adlarıyla çeşitli devletler kuruldu. Rusların sırf aralarına nifaklar sokmak, her birine ayrı bir millet şuuru aşlamak amacıyla yaptığı bu suni adlandırma, şimdi birer devlet adı olarak tesmiye edildi. Ve Batı Türkistan coğrafyası fiili olarak beş cumhuriyete bölündü.

Buna bağlı olarak da, son zamanlarda bazı kabile taassubundan kurtulamamış kişilerin yeni cumhuriyetlerin bazılarında Uygurlar'a çeşitli sindirme yöntemleri uygulamaya başladıkları, onlara "Yurdunuz burası değil, buraları terkedin" tehdidinde bulduklarına dair haberler geliyor. Bu ve buna benzer mahalli çaptaki olayların çeşitli oyunlarla, tertiplerle büyüyebileceğini gözden uzak tutmamamız gerekir.

Diğer taraftan Çinliler, komşu Türklerin bağımsızlıklarına kavuşmasının Doğu

Türkistan'daki hürriyet hareketlerini hızlandıracağı endişesiyle, Türkler üzerindeki şiddet ve baskıyı daha da arttırmaya başladılar. Son günlerde gerek iç, gerekse dış basındaki haberler bu tehlikenin boyutları hakkında ürkütücü bilgilerle dolu. Bunun yanısıra, zaten programlı olarak başlattıkları Çinli göçmen yerleştirme politikalarını daha da yoğunlaştırdılar. Amaç tek: Doğu Türkistan Türklerini asimile etmek, YOK ETMEK.

Bütün bunların yanında üzerinde önemle durulması gereken bir tepki doğmaya, bir düşünce yapısı ortaya çıkmaya başladı: DOĞU TÜRKİSTAN yerine UYGURİSTAN denilmesi. Uyguristan fikrinde olanların düşüncesine göre, madem Batı Türkistanlılar kendi boy adları ile devletler kurdular, Uygurların da yurtlarına Uyguristan adı verilmelidir. çünkü Doğu Türkistan, Uygurların ekseri çoğunluğa sahip olduğu ve en çok Uygur'un yaşadığı bir bölgedir.



Yine bu düşüncede olanlara göre, diğer cumhuriyetler kendi boy isimlerini ve menşelerini tekrar gündeme getirirken, Uygur ismi her geçen gün unutulmakta ve ilk medeni hayata geçen, Türk kültür tarihinde çok önemli bir yere sahip olan bu boy, sanki eskiden yaşayıp, şimdi yok olmuş gibi bir duruma düşmektedir. Uyguristan ismi, bu yanlış anlaşılmayı ortadan kaldıracaktır.

Yine bu görüştekilere göre; Doğu Türkistan hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olmayanlar, daha önceki yanlış tanıtımların tesirinde, Türkistan'ın sadece Batı Türkistan'la sınırlı olduğunu, onlar da istiklallerini elde ettiklerine göre artık Türkistan meselesinin ortadan kalktığını düşünmekte. Biz Uyguristan diyelim ki, bu düşüncede olanlar, Doğu Türkistan'ın farklı bir coğrafya olduğunu ve hâlâ esaretten kurtulma mücadelesi verdiğini daha iyi idrak etsinler...

Tabii, bütün bunlar ilk bakışta haklı görülebilecek noktalardır. ancak her ne kadar Doğu Türkistan genelde Uygurların yaşadığı bir coğrafya olsa da, meseleye "**Bütün Türklük**" açısından bakmak zorundayız. Daha çok bölünme yerine parçaları birleştirme mecburiyetindeyiz. Biz Doğu Türkistan demeliyiz ki insanlar bunun batısının neresi olduğunu araştır-sınlar ve birleştirici "**TÜRKİSTAN**" ismi ortadan kalkmasın.

Peki bu gelişim çizgisinde Türkiye Türklerinin tavrı ne olmalıdır?

Her şeyden önce, "**Türklük Vatanı**" kavramının yerleştirilmesine ve benim-senmesine çalışılmalıdır. Vatan olma noktasında Türkler için, Türkiye ile Kazakistan'ın, Azerbaycan ile Doğu Türkistan'ın hiçbir farkı yoktur.

İkinci bir husus, Doğu ve Batı Türkistan kavramlarını gerçek sınırları ve konumlarıyla belirtmektir. Çünkü bu konuda son derece vahim hatalar yapılabilmektedir. mesela, Batı Türkistan ile birlikte Kazakistan denilmesi gibi. Çünkü Kazakistan, Batı Türkistan'ın coğrafyasının bir parçasıdır. Ayrıca Orta Asya ile Büyük Türkistan aynı toprakları ifade eder ve Doğu Türkistan Orta Asya'nın bir parçasıdır.

Evet, Türkiye bugün çok daha acil görünen meselelerle karşı karşıyadır. Ama büyük olmanın şartları da ağırdır ve yüklendiği tarihi misyon Türkiye'nin kayıtsız kalmasına engeldir.

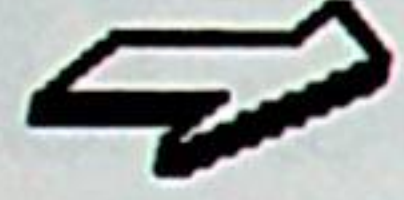
Eğer şimdiden gerekli tedbir ve tavırlar alınmazsa yarın için çok geç kalınmış olunabileceği akıldan çıkarılmamalıdır. Yine bilinen bir tarihi gerçektir ki, Türkler en kuvvetli oldukları zamanlarda çoğu kez birbirleri ile savaşmışlardır. Bugün hayal gibi görünebilir ama, unutmayalım ki, bölünmemizden memnun kalacak onlarca "**dostumuz**" mevcut.

Tarihten ibret alalım ki, "**tekerrür etmesin**".



# Doğu Türkistan'da bir facia yaşanıyor

Nefise Bibi



*Türkistan'ın birçok şehrinde kasaba ve köylerindeki hamile bayanların karınlarına rivanor enjekte edilerek anne karnındaki bebekler doğmadan öldürülmekte ve ölü bebekler vakumla alınmaktadır. Bu esnada birçok genç anne ya aşırı kan kaybından ya da doğum esnasında kapıldığı enfeksiyondan ölmektedir.*

**1.8** milyon km<sup>2</sup> yüzölçüme sahip Türk Dünyasının doğudaki tek kalesi, Doğu Türkistan'da yaşayan 30 milyona yakın müslüman Türk soydaşlarımız Komünist Çin'in hegemonyası altında yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Anavatanımız Doğu Türkistan'ı işgali altında tutan Komünist Çin Emperyalizmi, Bu bölgede yaşayan soydaşlarımıza insanca yaşama hakkı tanımamaktadır. İnsanlık haklarını hiçe sayarak ülkeyi Çinlileştirmek için her türlü işkenceye onları maruz bırakmaktadır. Son zamanlarda bize ulaşan haberler arasında "Aile Planlaması" gelmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti bölgedeki soydaşlarımıza bu konu hakkında eğitici film, kitap, broşür, kurs vb. yayınlarla halkı bilgilendireceği

yerde, baskı politikasını benimsemiştir. Başta Urümçi, Kaşgar, Hoten olmak üzere, Doğu Türkistan'ın birçok şehrinde kasaba ve köylerindeki hamile bayanların karınlarına rivanor enjekte edilerek anne karnındaki bebekler doğmadan öldürülmekte ve ölü bebekler vakumla alınmaktadır. Bu esnada birçok genç anne ya aşırı kan kaybından ya da doğum esnasında kapıldığı enfeksiyondan ölmektedir. 21.yüzyılın yüzkarası olarak nitelendirdiğimiz bu faciaya dur diyebilmek için, UNESCO ve İNSAN HAKLARINA buradan sesleniyoruz ve soruyoruz? Komünist kızıl Çin'in ülkemize yaptığı siyasi, iktisadi, askeri baskılar yetmiyormuş gibi bu cinayetleri işlemesi karşısında dünyadaki, hür demokratik ülkeler ve diğer



müslüman ülkeler niçin susuyorlar ve susmakta inat ediyorlar. Her geçen gün Doğu Türkistan'a Çin'li göçmen akını artarak devam etmektedir. Doğu Türkistan'daki Lob Nor bölgesinde Amerika ve diğer Avrupa ülkelerinin şiddetle tepki gösterdiği, ABD'nin Hiroşima'da patlattığı atom bombasından 70 kat güçlü olan Çin atom bombasının 1 megaton gücünde olduğu belirtilmiştir. (1 megaton = 1 kiloton) Çin'in patlattığı son atom bombası Washington, Moskova, Tokyo şehirlerini imha edebilecek güce sahiptir. Bu Çinlilerin Lob Nor'da 37. atom denemesidir Çinliler, ilk atom denemesini 16 Ekim 1964 tarihinde gerçekleştirmiştir. son atom denemesi bir faciadır. "Foreign Broadcast Information Service"ın 27 Şubat 1990 tarihli raporuna göre Lob Nor'da gerçekleştirilen atom denemeleri sonucu etrafa yayılan radyoaktif maddeler Doğu Türkistan'da; cilt kanseri, akciğer ve karaciğer kanseri hastalıklarının hızla yayılmasına yol açtı. "UPI" haber ajansı, 23 Ağustos 1981 tarihli haberinde son zamanlarda Doğu Türkistan'da ölüm olaylarının çoğaldığı Hoten şehri ve etrafında bilinmeyen bir sebepten 800 kişinin öldüğünü, son yıllarda sakat doğan çocukların sayısının bir hayli yükseldiğini duyurdu. "Arap News" gazetesinin 26 Ocak 1985 tarihli sayısında yer alan bir haberde çok uzun ömürlü olarak bilinen Doğu Türkistan Türkleri arasında 40-50 yaşlarında ölenlerin sayısının hızla yükseldiğini belirtti.

Doğu Türkistan'da uzun yıllardan beri nükleer biyolojik, kimyasal silahların denemeleri yapılmakta, Türk halkı bu dene-

melerde kobay olarak kullanılmaktadır. Çin'e çinlilerce sömürülmekte, ülkenin zengin yeraltı ve yer üstü milli kaynakları Çin'e taşınmakta onların menfaati doğrultusunda kullanılmaktadır. ülkenin esas sahibi olan Türklerin refah ve mutluluğu için hiçbir harcama veya çaba sarfedilmemektedir. Türklerin okuma hakkı kısıtlanmıştır. Onlara bu sahada ikinci hatta üçüncü sınıf vatandaş muamelesi yapılmaktadır. Bu insanlık dışı uygulamalardan şikayet eden Türkler siyasi suçlu ilan edilmekte ağır cezalara çarptırılmaktadır. Anayurdumuz Doğu Türkistan'ı işgali altında tutan Çin halk Cumhuriyeti'nin bu insanlık dışı uygulamalarına karşı koymak, halkımızın maruz kaldığı bu durumu Türk-İslam ve hür dünya kamuoyuna duyurmak için Kazakistan ve diğer türk Cumhuriyetlerinde yaşayan Doğu Türkistan Türkleri, 17 Ocak 1992 tarihinde Uluslararası Doğu Türkistan Komitesi adıyla bir teşkilat kurmuştur. Teşkilatın Taşkent, Bişkek, Aşkabad'ta temsilcilikleri bulunmaktadır.

1979 yılında BM'de Fransızların Pasifik Okyanusunda atom denemeleri yapmaları, balinaların kurtarılması için YEŞİLCİLER, ÇEVRE KORUMACILAR, İNSAN HAKLARI SAVUNUCULARI Dünya kamuoyunu ayağa kaldırmıştır. Demokrasi havarileri Afrika'daki yamyamların ölmelerini uzun süre gündemde tutmuşlardır. Vietnam'da ve Angola'da çarpışmalarda ölenler için ağıtlar yazılmıştır.

İnsanlığa medeniyeti, insan haklarını, eşitliği ve adaleti dağıtan bu necip Türk insanının, bir balık kadar değeri yok mu?



# İsmail CENGİZ'le BİR ROPÖRTAJ: BUGÜNKÜ TÜRK CUMHURİYETLERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Doğu  
Türkistan'ın  
Sesi

● *Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte yeni arayışlar ortaya çıktı. Şimdilik BDT (Bağımsız Devletler Topluluğu) gibi bir birlik oluştu. Sizce bu birlik, eski Sovyetler Birliği sistemine gidişin başlangıcı mıdır? Yoksa eski kalıntıları temizlemek için oluşturulan geçici bir beraberlik mi?*

○ Eskiden olduğu gibi, federal bir yapı altında Cumhuriyetler'in bir araya gelmesi mümkün değildir. Eski Sovyet sistemi benzeri "federasyon" fikri ölmüştür. Çünkü Cumhuriyetler egemenliğine kavuşmuştur. Bağımsız Devletler Topluluğu'nun oluşması ise bir ihtiyaçtan kaynaklanmıştır. Çünkü 74 yıldan beri varolan sistemin yerine yeni bir sistem getirilmemiştir.. Bir boşluk, bir karışıklık

vardır. Cumhuriyetler'in hepsi bir "geçiş dönemi" yaşıyorlar. Böylesine hassas bir dönemde psikolojik olarak hiç bir Cumhuriyet ne yalnız başına hareket etmek ister, ne de yalnız kalmak?.. İşte bu sebeple Bağımsız Devletler Topluluğu oluşturulmuştur.

Şunu kesinlikle vurgulamak gerekir. Şu anda hiçbir Cumhuriyet, bilhassa Türk Cumhuriyetleri, Rusya'ya karşı tek başına bir politika izlemesi mümkün değildir. VE böyle bir hareketin de hiçbir anlamı yoktur. Ama beş veya altı Cumhuriyet'in şu geçiş döneminde bir araya gelerek ve Rusya'yı da bu birliğin içine alarak, Rusya Federasyonuna karşı ortak bir politika izlemesi hiç de zor olmayacaktır...

Yani Bağımsız Devletler Topluluğu'nu; 74 yıldır biriken kalıntıları, çöplükleri temizlemek için oluşturulmuş geçici bir beraberlik olarak da nitelendirebiliriz.

Ama eski günlere dönme fikri kesinlikle çürümüştür... Baharla kucaklaşan, güneşle dost olan ve özgür hayatın güzelliklerini gören bir insanın kendini yeniden demir kafesler ardına kapatması mümkün değildir. Bir yılda ekilen tohumlar 92 baharında artık çiçek açmıştır... Açlığa, zorluğa, problemlere rağmen Cumhuriyetler özgürlüğün peşinden ayrılmayacaklardır... Artık bu noktada siyasetçiler değil, halk rol oynayacaktır. Ve halkların ortak düşüncesi de kendi topraklarında özgürce yaşamaktır...

● *Peki Bağımsız Devletler Topluluğu'nun ömrü veya önümüzdeki yıllar*



*İçin dđđđđđđđđđ yeni şekillenmeler hakkında neler söyleyebilirsiniz?*

○ Bağımsız Devletler Topluluğu daha önce belirttiğim gibi alel-acele kurulmuş, belirli bir sisteme bağlı olmayan bir nevi Cumhuriyetlerin "emniyet sibobu" gibi bir teşkilattır.

Cumhuriyetler'in kendilerine olan güveni sağlandığı anda bu Teşkilatın ömrü de son bulmuş olacaktır. şu anda ortada ne olacağı belirsiz, geleceği karanlık bir Rus ordusu vardır. Gerçi Türk Cumhuriyetleri sınırları içinde kalan Rus askerlerini millileştirerek sorunu çözümlene yoluna gitmişlerdir, ama elbette bu bir çare değildir. İkincisi ortak para birimi meselesi vardır. Halen Türk Cumhuriyetleri "Sovyet Rublesi"ni kullanmaktadırlar. Üçüncüsü "Uluslararası müeyyideler" bu Cumhuriyetlerde yerleşmemiştir. Ulaşım v.s problemleri vardır.

Bütün bunları bir tarafa bırakalım. Mesela Özbekistan Cumhuriyeti'ni örnek alalım: Eğer bu Cumhuriyet tek başına hareket ettiğinde, milli gelirinin büyük bir kısmını karşılayan pamuğunu başka ülkelere nasıl ulaştırıp, satacaktır?.. Deniz yolu olmadığına göre ve havayolu ile taşımacılık da mümkün olmadığına göre Özbekistan pamuğunu, petrolünü karayoluyla, tren yoluyla Rus topraklarından geçirmek zorundadır. Ve halkın bir takım ihtiyaçları da Rusya Cumhuriyetlerinden ucuz yollu karşılanmaktadır. Yani şu anlarda Özbekistan ve başka Cumhuriyetler, uluslararası bir takım yükümlülükler yerleşinceye kadar birbirine muhtaçtır, bazı konularda birlikte hareket etme zo-

runluluğundadırlar.

Ancak eğer bu birlik devam edecekse Avrupa Topluluğu gibi kendi içlerinde tam bağımsız, milli ordusu, milli parası, milli bayrağı ve eşit oy hakkı olan bir organizasyon veya endüstriyel bir kompleks olabilir.

● *Bağımsız Devletler Topluluğu'nda risk oranının yüksek olduğunu ifade edebiliriz değil mi? Mesela Azeri-Ermeni çatışması gibi sorunlar var.*

○ Tabii ki böyle bir birleşmenin başarıya ulaşmasında politik nedenlerden dolayı büyük risk söz konusudur. Mesela Azerbaycan'ın dahil olmadığı bir topluluk da (BDT) yer alan Özbekistan, Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan Cumhuriyetlerinin Azeri-Ermeni çatışmasında, topluluk menfaatleri gereği her ne kadar Ermenistan BDT'ye dahil olsa bile Azerbaycan ve Nahçıvan'a karşı kendi askerlerini göndermeleri söz konusu olabilir mi? Veya Türkiye'ye karşı topluluk üyelerinden Ermenistan veya Rusya aleyhte bir tavır takındıklarında diğer üyelikleri paylaşan Türk Cumhuriyetlerinin tutumu elbette başkaca olamazdır.

Kısacası şu anki Bağımsız Devletler Topluluğu anlaşması Cumhuriyetlerdeki insanların beklediği, arzuladığı hürriyeti vermiyor. En küçük misali Cumhuriyetlerin hudutlarında görevli askerlerin % 80'nini hala Rus askerleri oluşturuyor. Sınırları hala yabancı askerlerle korunan Türk Cumhuriyetlerinin tam bağımsızlığından söz etmek her halde doğru ol-



maz. Ancak BDT. anlaşması, Cumhuriyetlere arzuladığımız bağımsızlığı vermiyor olsa bile, düzenin muhafazasını sağlaması açısından son derece önemli bir oluşumdur.. Çeşitli zorluklara rağmen Cumhuriyetler arası karşılıklı alışverişlerle halkın karnı doymaktadır. Bu da yeterli ve önemli bir olaydır...

Sözün özü, geçiş döneminde böyle bir oluşuma ihtiyaç vardı. Bilhassa Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri'nin de bu oluşumda yer almış olması isabetli bir karardır. Zaman içinde her Cumhuriyet tam bağımsız devlet olma şuuruna halkı ile birlikte varacaktır. İşte o vakit gerçek kozlar paylaşılacak, işte o vakit Türk Cumhuriyetlerinin kendi aralarında ortak bir teşkilat kurması gündeme gelecek ve işte o vakit güçlü Türk Devletleri Topluluğu dünya barışının korunmasında gerçek yerini almış olacaktır...

● *Peki Azerbaycan neden bu topluluğa dahil olmadı? Ve niçin diğer Türk Cumhuriyetleri Azerbaycan'a yönelik Ermeni saldırılarında sessiz kaldı?*

○ Azerbaycan'ın Topluluğun son savunma toplantısına dahil olmaması, bu Cumhuriyet içerisindeki iktidar boşluğundan kaynaklanmıştır. Türkiye'nin de bu yönde Azerbaycan'ı uyarması gerekirdi kanaatindeyim. Ancak Azerbaycan sorununu Türkiye-İran ve Rusya üçgeni içerisinde değerlendirmek gerekir.

Azeri-Ermeni çatışmasında "sessiz kaldılar" diye Orta Asya Türk Cumhuriyetlerini suçlamak doğru değil, kanısındayım. Bu konuda duygusallıktan

öte gerçekçi olmak gerekir. Sorarım size daha kendi bağımsızlığını bile yeni yeni tanımaya çalışan, halkının karnını doyurmak için başka ülkelerin yardımlarına muhtaç olan bu Cumhuriyetler hangi parayla, hangi malla Azerbaycan'a yardım edecektir? Sorarım size bırakın kendi ordusunun olmayışını daha kendi sınırları bile Rus askerlerince korunan bu Cumhuriyetler hangi askerle, hangi silahla, hangi cephaneye Azerbaycan'a yardım edecektir?

Bu olaya soğukkanlı ve ilmi açıdan bakmak gerekir. Dağılan Sovyetler'deki Cumhuriyetlere olan sempatimiz, antipatimiz gerçekleri görmekte ve değerlendirmekte bizi yanıltmamalıdır.

● *Türk Cumhuriyetleri arasında bir-birlik sözkonusu mu?*

○ Dili bir, dini bir, inançları, örf ve adetleri bir olan bu kardeş Cumhuriyetlerin arasında bir birlik oluşumu elbette sözkonusudur.

Aynı soya mensup bu kardeş cumhuriyetler yalnız dil, din, gelenekleri bakımından değil aynı zamanda ekonomik ihtiyaçlar bakımından da birbirine muhtaçtır ve birlikte hareket etme zorunluluğundadır.

Ancak politik anlamda birlik şimdilik mümkün değildir. Yalnız ülke savunmasında gerek görüldüğü takdirde birlikte hareket etmeleri veya ortak bir savunma teşkilatı oluşturmaları sözkonusu olabilir Bunun dışında Türk Cumhuriyetlerinin ortak bir dış siyaset, ortak bir iç politika



takip etmeleri imkânsızdır. Çünkü her Cumhuriyetin demografik yapısı, konumu farklıdır. Mesela Özbekistanın iç politikada takip edeceği siyaseti Kazakistanın uygulaması mümkün değildir. Çünkü Özbekistanda halkın % 80'ni Türktür. Ama Kazakistanında Kazaklar azınlıktadır ve Rus nüfus oranında % 38'dir.

Yine aynı şekilde ortak dış siyasetin tespitinde de farklı yaklaşımlar, farklı problemler sözkonusudur. Kazakistan'ın içe yönelik politikasıyla, mesela Türkmenistan'ın politikası farklı olacaktır. Bu hususta en şanslı ülke 22 milyon nüfusuyla Özbekistan Cumhuriyetidir. Özbekistan'ın politikası belki zamanla Rusya veya Çin'e karşı sertleşebilir ama bir Kazakistan bir müddet tavizkar politika takip etmek zorundadır. Ve şu bir gerçektir ki bütün Türk Cumhuriyetleri şu geçiş döneminde hem iç - hem dışta dengeli ve akılcı bir politika takip etmesi menfaatleri icabı olacaktır. Genelde ise bütün Türk Cumhuriyetleri kendi aralarında oluştura-

cağı bir üst değerlendirme komitesiyle Rusya'ya ve Çin'e karşı askeri düzeyde ortak bir siyaset belirlemelerinin de gelecekleri açısından zaruri olduğunda vurgulamakta yarar var.

Ve şuna inanıyorum ki yakın bir zaman içinde Rusya'dan gelebilecek ekonomik baskılar, ulaşım engelleri gibi problemler, Türk Cumhuriyetlerini kendiliğinden birbirine yaklaştıracaktır. Ve böylesine bir yaklaşım karşısında hiçbir engel önümüzde durmayacaktır. Yeter ki bu cumhuriyetlerin diğer slav cumhuriyetleriyle olan göbek bağları kesilsin... Yeter ki bu Cumhuriyetlerdeki muhalefet grupları yıkıcı değil yapıcı bir politika takip etsin... Yeter ki iktidardaki güçler yeni yapılanmada milli şuuru ön planda tutsun. Ve muhalefetteki unsurlarında görüşünü alsın...

İşte o takdirde demokratik, çok partili laik, bağımsız egemen Türk Cumhuriyetlerinin oluşturacağı Türk Devletleri Topluluğu fikri gündeme gelecektir.

# DOĞU TÜRKİSTAN'IN SESİ DERGİSİ

ÜÇ AYLIK İLİM VE KÜLTÜR DERGİSİ

ŞİMDİ TÜRÇE VE TÜRK LEHÇELERİNDE...

ABONE OLUNUZ, ABONE BULUNUZ...

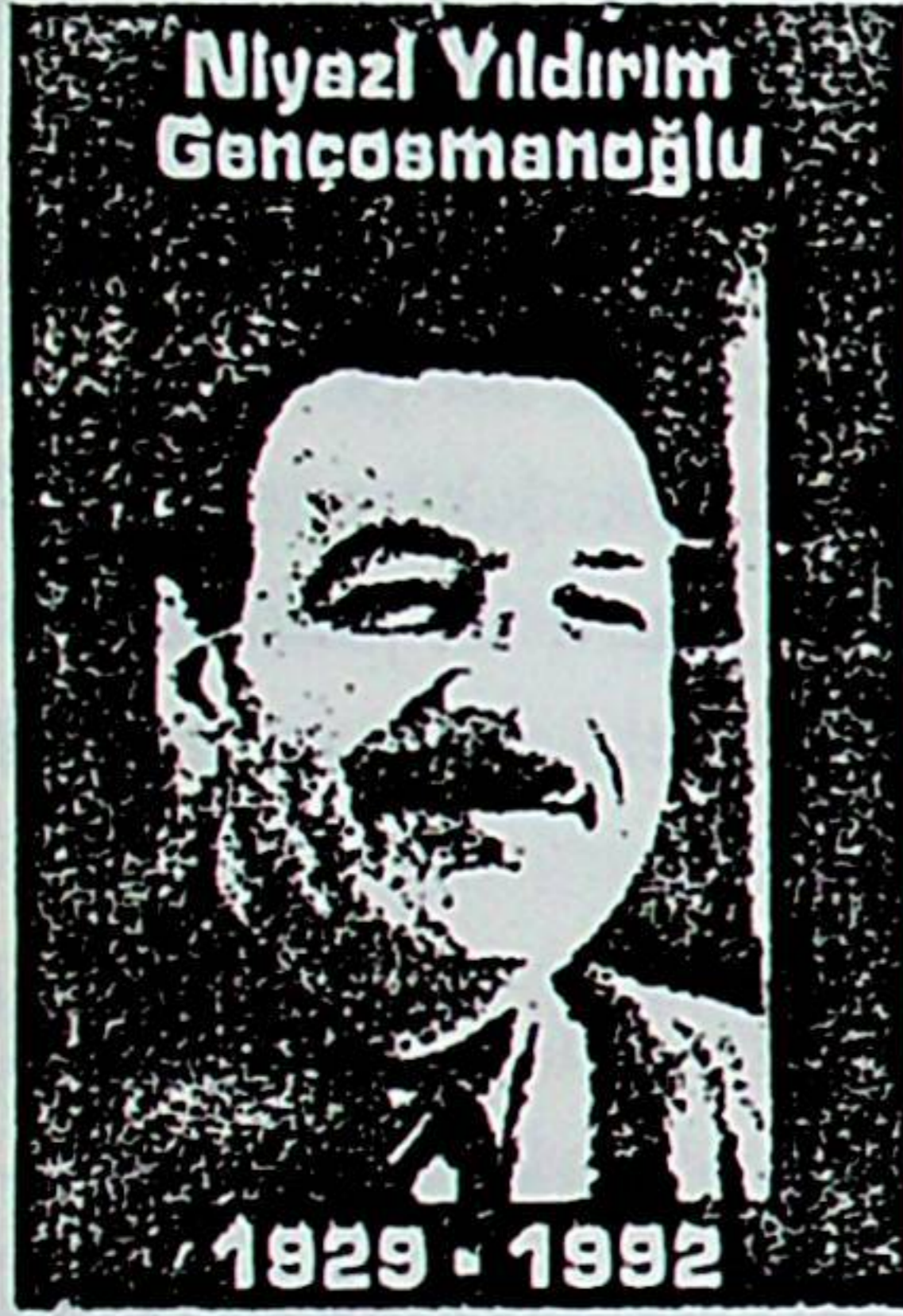
OKUYUNUZ, OKUTUNUZ...



# NİYAZİ YILDIRIM GENÇOSMANOĞLU'NU

## KAYBETTİK

(1929-1992)



1929 yılında Elazığ'ın Ağın ilçesinde doğan Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu Ladik/Akpınar Köy Enstitüsünde başladığı öğrenimini Akçadağ Köy Enstitüsünde tamamladı.(1947). Çeşitli okullarda uzun yıllar İlkokul Öğretmenliği ve Müdürlüğü (1947-64). yaptıktan sonra İlköğretim Müfettişi (1964-66), Milli Eğitim Bakanlığı Şube Müdür Yardımcısı (1966-70), Şube Müdürü (1970-74), Genel Müdür Yardımcısı (1974-75), Devlet Kitapları Müdürü (1975-77) Türk Müsikisi Devlet Konservatuvarı Genel Sekreteri (1977-78) olarak görev yaptı. Kendi isteğiyle 1978'de emekli oldu.Emekliliğinden sonra Türk Ede-

biyatı dergisinde çalıştı. Üç yıla yakın bir zaman da Türkiye gazetesinde Kültür-Sanat Yönetmenliği ve yazarlık yaptı. 1984'ten 1991'e kadar Doğu Türkistan Vakfı İdari İşler Müdürü ve Doğu Türkistan'ın Sesi Dergisinin Yazı işleri Müdürlüğünü yaptı. Doğu Türkistan davasına büyük katkıları olan Gençosmanoğlu Türk Milliyetçiliği anlayışıyla genellikle İslam öncesi ve sonrası Türk tarihini konu alan manzum destanlar yazdı.

*Niyazi Yıldırım Gençosmanoğlu'nun basılmış eserleri şunlardır:*

- "Bozkurtların Ruhunu", "Gençosmanoğlu Destanı", "Kürşat İhtilali Destanı"  
"Malazgirt Destanı", "Kopuzdan Ezgiler", "Salur Kazan Destanı",  
"Boğaç Han Destanı", "Destanlarda Uyanmak", "Destanlar burcu",  
"Alp Erenler Destanı".

Geçtiğimiz yıl beyin tümöründen dolayı üç defa beyin ameliyatı geçiren Gençosmanoğlu uzun zamandan beri tedavi görmekteydi. Merhum Niyazi Yıldırım Gençosmanoğluna Allahtan rahmet, kederli ailesine sabırlar diler, derin taziyelerimizi sunarız.



# Doğu Türkistandaki Uygur Türkleri'nin

## Vatanperver Yazar ve Şairi

### TURDİ SAMSAK

## Urumçi'de Vefat Etti

(1923-1992)

**A**ğustos ayının başlarında Urumçi'de bir suikast sonucu vefat eden merhum yazara Allahtan rahmet, halkımıza başsağlığı dileriz.

Yazar, 1923'de Kaşgar'da doğdu. 1944 yılında Doğu Türkistan'ın kuzeyinde patlak veren üç vilayet inkilâbına iştirak etti. 1944'te İlde kurulan Doğu Türkistan cumhuriyetinin milli ordusunda askeri muhabir ve 14. tümenin Siyasi Bölüm Başkanlığı vazifesini yaptı. 1954'te eski vazifesinden Urumçi neşriyat merkezine geçti. 1956'dan başlayarak Doğu Türkistan yazarlar birliğinin tarım dergisinde yazarlık yaptı. 1957'de Köklem şiir kitabı yayınlandı.

Yazar 1958-1979 senesinde Çin komünistleri tarafından milliyetçilikle suçlanarak hapsedildi ve ceza kamplarında takip altında tutuldu. (58-79).

Yazarın 1982 yılında "Tanrı dağı eteğinde" hikâyeler kitabı, 1983'te "Beş Kerem" şiirler kitabı, 1985'te "Ahiretten Kelgenler" romanı, 1985'te "Öçmes Yıldızlar" hikayeler dizisi neşredilmiştir.



# berler.. haberler... ha

**G**eçtiğimiz şubat ayı içinde Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'de, meydana gelen patlamalar bir çok çevrelerin dikkatlerinin Doğu Türkistan'a çevrilmesine neden oldu. Batı basınına da geniş şekilde yansıyan bu olay, çeşitli yorumlara yol açtı.

İngilterenin "Guardian" gazetesi bu olayı Doğu Türkistan'da 1949 yılından beri süre gelen bağımsızlık mücadelesinin yeni bir safhaya girmesi olarak nitelendi.

Patlamaların sorumluluğunu şimdiye kadar üstlenen olmadı. Ancak, Doğu Türkistan hükümeti başkanı Timur Davamet televizyonda yaptığı konuşmada "Doğu Türkistan Cumhuriyetini yeniden canlandırmak için iç-dış güçlerin yıkıcı ve bozucu faaliyetlerini arttırdıklarını" belirtmek suretiyle, bu olayı Doğu Türkistan'da bağımsızlık yandaşlarının gerçekleştirdiğini ima etti. Ancak birçok kimse bu olayın Çin gizli servisinin bir oyunu olduğunu belirtmektedirler. Nitekim, Kazakistan'da kurulan "Uyguristan Kurtuluş Cephesi"nin bir sözcüsü patlamaların bir Çin provakasyonu olduğunu belirtmiştir.

Bu olayın Komünist Çin yönetiminin bir oyunu olabileceği görüşüne katılmak

için bir çok neden vardır. Bunların en önemlisi Komünist yönetimin çeşitli dönemlerde Doğu Türkistan'da sergilediği siyasi oyunlardır. Bilindiği gibi, Komünist Çin yönetimi gibi, diktatör rejimler, uyguladıkları veya uygulamayı düşündükleri baskı siyasetlerine ve kanunsuzluklara, kanunilik kazandırmak için, bir sürü çirkin oyunlar ve tertipler tezgâhlarlar. Örneğin, Doğu Türkistanda olduğu gibi bombalar patlatırlar, böylece tutuklamayı düşündükleri insanları, tutuklamak veya önceden tutukladığı adamları çeşitli cezalara çarptırmak için, bir vesile yaratırlar. Böyle bir olay tezgâhlanmasa, Çin yönetimi, Doğu Türkistan'da tutuklu bulunan binlerce insanın tutukluluk nedenini ne ile izah edebilir? Veya tutuklamak istediklerini ne ile suçlayarak hapse atabilir? Doğu Türkistanlı aydınlar Çin'in eline bir silah vermemek için büyük gayret sarfetmektedirler. Durum böyle iken, Doğu Türkistan Türklerinin bir şiddet eylemine teşebbüs etmeleri düşünülemez. Doğu Türkistan'da herkes bilirki, böyle bir şiddet eylemine kalkışmak intihar sayılır. Çünkü Çin yönetimi, Doğu Türkistan'daki hapis, sürgün ve idam cezalarından şans eseri kurtulmuş bir avuç aydının hayat hakkını ellerinden almak için, gece gündüz fırsat



# berler.. haberler... ha

beklemektedir. Onun içindir ki.. Doğu Türkistan halkı şiddet hareketlerine kal-kışanlara izin vermez.

Doğu Türkistan Türkleri ne pahasına olursa olsun, şimdiye kadar olduğu gi-bi,bundan sonrada bağımsızlık, demokra-si ve insan hakları yolundaki müca-delesini barışçıl yollardan ve Birleşmiş milletler Teşkilatının, koyduğu prensipler çerçevesinde yürütme kararındalar.

## ÇİN'DE TÜRK KATLIAMI

**K**azakistan'lı gazeteci Batırhan Derin-bed, Çin Halk Ordusu'nun işgali altında tuttuğu Doğu Türkistan'da hak aramak için miting ve gösteri düzenleyen Türkleri katlettiğini belirterek, başta Ho-ten, Yarkent ve Kaşgar olmak üzere pek çok şehirde yapılan gösterilerin Çin Halk Kurtuluş Ordusu tarafından çok kanlı bir şekilde bastırıldığını duyurdu.

Hoten, Yarkent ve Kaşgar olmak üzere Doğu Türkistan'ın birçok yerleşim merkezinde Çin aleyhinde gösteriler ya-pıldığı ve Doğu Türkistan Türkleri'nin bu hak arama mücadelelerinin kanlı bir şekilde bastırıldığı bildiriliyor. Çin güvenlik kuvvetlerinin, gösteri ve miting hakkını barışçı bir şekilde kullanan Doğu

Türkistan Türklerine ateşle karşılık ver-diklerini belirten görgü şahitleri Hoten, Yarkent ve Kaşgar'da açılan ateş sonucu yüzlerce kişinin şehit olduğuna dikkat çektiler.

Çin güvenlik kuvvetlerinin silahsız Türkleri katletmeye başlaması üzerine Kırgızistan'a ve Kazakistan'a çok sayıda Türk'ün sığındığını ifade eden "Azat" ad-lı Kazakistan gazetesinin başyazarı Ba-tırhan Derinbed, gösterilerden sonra tu-tuklanan (400) dörtyüz Türk'ün, Çin zindanlarında işkenceye tabi tutuldukla-rını ifade etti.

8 Mart 1992 tarihinde binlerce Uygur ve Kazak Türk'ünün, Doğu Türkistan "Türklerin Yurdudur", "Çin'liler Do-ğu Türkistan'dan çıksın", "Doğu Türkistan Türkleri, Batı Türkistanla birleşmek istiyor" şeklinde yazılmış pankartlarla, Kaşgar'daki "İdgah" camii önünde toplandıklarını belirten Batırhan Derinbed, Çin askeri birliklerinin Kaşgarı kuşatarak hiçbir ihtara gerek duymadan katliam başlattıklarını duyurdu. "Demok-ratik seçim hakkı" ve "Çin'in insan haklarına saygı duymasını" talep eden Türklerin barbarca katledilmesini dünya kamuoyu önünde kınadıklarını belirten Kazakistanlı gazeteci Batırhan Derin-bed, Çin Halk Kurtuluş Ordusunu, Doğu



Türkistanlı Türklere soykırım tatbik etmekle itham etti.

### DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇİN BASKISINA KARŞI MÜCADELE BÜYÜYEREK DEVAM EDİYOR

**Ç**in'de Komünist rejimin kurucusu Mao Zedong'un ölümünden sonra, özellikle ekonomik alanda büyük değişiklikler oldu. Çin Komünist rejimi bazı sahalarda serbest piyasa ekonomisi kurallarını uygulamaya koyarak siyasi alanda da bir takım yenilikler getirdi.

Ancak Doğu Türkistan halkı Çin'deki bu değişikliklerden gereği gibi nasibini alamadı. Çünkü Komünist rejimin Doğu Türkistan siyasetinde bir değişikliği söz konusu değildi. Çin yönetiminin uyguladığı siyaset Doğu Türkistan halkına, daha modern ve usta kurallarla sömürmelerinden, Doğu Türkistan'ı Çinlileştirme sürecinin hızlandırılmasından başka bir şey getirmemiştir. Bunun sonucunda Doğu Türkistan'da son yıllarda Çin yönetimine karşı çeşitli gösteriler ve silahlı ayaklanmalar meydana gelmektedir.

Nitekim, 1985 yılı Aralık ayında, Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi ve Çin'in Pekin ve Şangay şehirlerinde binlerce Doğu Türkistanlı Üniversite öğrencisi, Doğu Türkistan'a kendi kendini yönetme hakkının verilmesi, demokratik seçimler yapılarak, yüksek kademelerdeki Çin'li memurların yerine Türk memurların atanması, Doğu Türkistanlı gençlere daha çok eğitim imkanı sağlanması, Do-

ğu Türkistan'a ekonomik özerklik verilmesi, Çinli mahkumların Doğu Türkistan'a yollanmalarının durdurulması, Doğu Türkistan halkına karşı uygulanmakta olan doğum kontrol siyasetine son verilmesi ve Doğu Türkistan'daki atom denemelerinin durdurulması gibi, taleplerle protesto gösterileri tertip etmişlerdir.

Doğu Türkistanlı öğrencilerin bu haklı ve demokratik istekleri Çin yöneticileri tarafından rededildiği gibi, bu gösterileri organize eden Türk öğrencilerin büyük bir kısmı okuldan atılmış ve bu olayla ilgili olarak 60 Urumçi Üniversite öğrencisi 18 Mayıs 1986 tarihinde Çin yönetimi tarafından tutuklanmışlardır.

1988 yılı 15, 16, 17 Haziran tarihlerinde yine yüzlerce Doğu Türkistanlı Üniversite öğrencisi, Urumçi şehrinde okuldaki kötü şartları ve Doğu Türkistan'da uygulanmakta olan doğum kontrolü siyasetini protesto etmek amacıyla yürüyüşler tertip etmişlerdir. (Doğu Türkistan'da uygulanmakta olan doğum kontrol siyaseti, Doğu Türkistan Türk halkı için büyük tehlike oluşturmaktadır. Zira Doğu Türkistan'daki Çin nüfusu bu ülkeye getirilip yerleştirilmekte olan Çinli göçmenlerle büyük bir hızla artarken, uygulanmakta olan doğum kontrol politikasıyla Türklerin birden çok çocuğa sahip olmalarını önlemektedir. Böylece halk kendi yurdunda, Çinliler karşısında küçük bir azınlık durumuna düşürülmektedir.)

Çin yöneticileri, Doğu Türkistan'daki gösterilerin önünü almak için, bir kararla gösteri yapılmasını yasakladılar. Doğu



Türkistan İstişare Kurulu başkanı Vang En Mao, Halk Kurultayı Daimi komitesi bölge başkanı Hamuddin Niyaz ve Doğu Türkistan Komünist partisi genel sekreter yardımcısı Canabil, bu gösterilere katılanları bölücülük, vatana ihanetle suçlayarak şiddetle kınamışlardır.

Öte yandan 1988 yılı Eylül ayının ortalarında yine Doğu Türkistan'ın Urumçi, Artuş, Aksu, Hoten, Tekes, İli şehirlerinde duvarlara Çin yönetimini kınayan ve Çinlilerin Doğu Türkistan'ı terk etmelerini isteyen çeşitli sloganlar yazılmış ve bildiriler dağıtılmıştır.

Çin hükümet yetkilileri bazı Türk görevlilerinin, hükümet ve parti toplantılarında, "Doğu Türkistan'ın tarihten beri Çin toprağı olduğu" iddiasının tarihi temellere dayanmadığını ve Çin milletinin azınlık milletlerden ve "Çin'deki azınlık milletlerin Çin milletinden ayrılamaz" gerçeğinin ise bilimsel dayanağı olmadığını açıkça söylemekte olduklarından yakınmışlardır. Çinli yetkililer ayrıca Doğu Türkistan'daki Türk görevlileri ülkedeki mevcut durumdan şikayet etmekle azınlıklara kendi kaderini kendi tayin etme hakkı verilmesi ilkesini savunmakla suçlanmışlardır.

Çin yöneticileri ayrıca Doğu Türkistan'da "**Doğu Türkistan Partisi**" adında bir teşkilat kurulduğunu iddia etmektedirler. 5 Nisan 1990 günü Doğu Türkistan'ın Kaşgar vilayetinin Baren nahiyesinde Çin karşıtı bir silahlı ayaklanma meydana geldi. Üç bine yakın Türk genci Baren'deki Çin güvenlik kuvvetlerini etkisiz hale getirerek, bu ilçedeki hükümet bina-

larını işgal etmek suretiyle, bağımsız bir Doğu Türkistan devleti kurmak için, Çin'e karşı cihad ilan etmişlerdir. Çin yöneticileri ayaklanmayı bastırmak amacıyla, 6 Nisan sabahı bölgeye Çin Kurtuluş Ordusu birliklerinin yanısıra Lancu askeri bölgesinden Doğu Türkistan'a 200.000 özel komando gücü sevk ettiler.

Görgü tanıkları, çıkan çatışmalarda 1000'e yakın Doğu Türkistan Türk'ünün şehit olduğunu ve 600 kadar Çin askerinin Türk mücahidler tarafından öldürüldüklerini belirtiyorlar. Çinli askerlerin saldırısı sonucu bölgede 9 yerleşim merkezi tamamen tahrip edilmiş ve binlerce Doğu Türkistanlı Türk, Çin güvenlik kuvvetleri tarafından hapse atılmışlardır. Öte yandan 5 şubat 1992 tarihinde, Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'nin 17, 30 ve 52. caddelerinde üç büyük patlama meydana geldi. Bu patlamalar sonucu 6 kişi ölmüş ve 26 kişi yaralanmıştır. Patlamaların sorumluluğunu şimdiye kadar üstlenen olmadı, ancak Çin yöneticileri böylesi durumlarda hep "**ayrılıkçı güçleri**" suçlarlar.

Nitekim, Doğu Türkistan bölge hükümet başkanı Timur Davamet 6 Mart tarihinde televizyonda yaptığı konuşmasında; "Son yıllarda dünyada meydana gelen gelişmelerin, Doğu Türkistan'da etkisi altına aldığını ve bu fırsattan yararlanan bölücü güçlerin ülkede kargaşalıklar çıkarmaya başladıklarını, bu ayrılıkçı gruplara karşı yılmadan mücadele yürütülmesi gerektiğini" belirterek şöyle dedi; "**Dünyadaki gelişmeler Doğu Türkistan'daki sosyal istikrarı etkile-**



meye devam ediyor. İç ve dış güçler, ülkeyi istikrarsızlığa sürüklemek için, bozucu ve yıkıcı hareketlerini arttırdı. Maksatları bağımsız Doğu Türkistan Cumhuriyetini tekrar kurabilmek. Bu bölücü güçlere karşı etkili mücadele verebilmek için, Çin Komünist partisinin kılavuzluğunda ordu, polis ve milislerin sıkı işbirliği yapması gerekiyor"

Çin yöneticileri Doğu Türkistandaki huzursuzluğun kaynağını her zaman yurt dışında aramaya kalkmıştır. Halbuki, bütün sıkıntılar Çin'in Doğu Türkistan'da yürütmekte olduğu insanlık dışı siyasetinden kaynaklanmaktadır. Nitekim, son yıllardaki Çin karşıtı ayaklanmaların ve huzursuzlukların sorumlusu olarak da yurt dışındaki Doğu Türkistanlıların lideri ve Doğu Türkistan davasının milli önderi İsa Yusuf Alptekin'i göstermektedirler.

### LÜTFEN, BİZİ DE DİNLEYİN

**E**ski Sovyetler Birliği içinde yer alan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığına kavuşması, Türk dünyası tarihinde büyük bir olaydır ve büyük bir dönüm noktasıdır.

Türk dünyasının geleceğindeki manzaralar, gerçekten insanı sevindiricidir. Bir iki sene önce Türkiye'de dış Türkler hakkında konuşma yapanlar, yazı yazanlar, konferans verenler, parmakla gösterilecek kadar az sayıdaki aydınlardı... Şimdi, Türk Cumhuriyetleri için, Türk

birliği için önem verilmekte ve hükümetin gündemine gelmektedir. Politikacılar, Aşkabad'ın Bişkek'in hangi Türk Cumhuriyetinin başkenti olduğunu, Özbekistan'ın nüfusunun kaç, Kazakistan'ın yüzölçümünün ne kadar olduğunu acilen defterlerine yazıp, ezberlemektedirler. Neyse...60 milyonluk Türkiye, eski Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığına kavuşan 5 Türk Cumhuriyetinin varlığını, bunların Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkmenistan olduğunu basın ve televizyon kanalıyla iyice öğrenmeye başladı. Ayrıca Rusya Federasyonuna bağlı olan Tataristan ve Çeçen İnguş özerk Cumhuriyetlerinin de olduğu herkes tarafından bilindi. Ama Türkiye'deki politikacılar tarafından, Türk hükümeti tarafından henüz keşfedilmeyen, büyük Türkiyemiz tarafından müthiş derecede unutulmuş 1.800.000 kilometre karelik topraklara sahip bir Türk yurdu vardır. Bu Türk yurdu 11. yüzyılda Türk Dili Divanı adlı şahane kitabını Türk milletine bahşetmiş büyük Türk alimi Kaşgarlı Mahmud'un anavatanı, İsa Yusuf Alptekinlerin, Osman Baturların vatanı Doğu Türkistandır.

25 milyon Türk nüfusuna sahip olan Doğu Türkistan, doğuda Çin ve Tibet ile kuzeyde Moğolistan'la batı ve güneyde Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Afganistan ve Pakistan'la sınırdadır. Bugün, Çin'in esaretinde açık ceza evine dönüşmüş olan Doğu Türkistan'da Uygur Türkleri başta olmak üzere Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar Türkleri yaşamaktadır.



Yakında, siyasi parti liderlerinin televizyondaki açık oturumunda Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri hakkında çok güzel konuşmalar yapıldı. Ama kimse Doğu Türkistan hakkında bir kelime söz söylemedi. ANAP lideri Mesut Yılmaz, Dünyadaki Türk boylarını sayarak, dünyada 150 milyon Türk olduğunu söyledi. Ama Doğu Türkistan'daki 25 milyon Türk'ü bu sayıya eklemeyi unuttu!... Dış Türkler hakkında az çok araştırma yapan ve dış Türkler konusunda sık sık sevindirici konuşmalar yapan DSP lideri Bülent Ecevit, konuşmasında "Çin'in Sincan bölgesindeki Kazaklar" diye bahsetti. O toprağın Sincan değil, Doğu Türkistan olduğunu Türklerin ana yurdu olan bu toprakta Uygur Türkler'inin yaşamakta olduğu hakkında hiç bilgisinin olmadığı insana üzüntü veren bir olaydır. Hatta Doğu Türkistan'ın dünü ve bugünüyle yakından ilgilenen ve Doğu Türkistan davasına ilgi gösteren, MÇP lideri Alparslan Türkeş'in dahi bu açık oturumda Doğu Türkistan hakkında tek kelime söylememesi bizi çok üzdü.

Zaman gazetesinin 1989 yılının 23 ekim tarihli sayısında Kızıl Çin'in İstanbul Başkonsolosu Wu Kemin ve Konsolos Han Yongsong, "Çin'de Doğu Türkistan yoktur, Sincan vardır, Türk yoktur, Uygur vardır" diye açıklama yapmıştı.

Bizim siyasi parti liderlerimiz, Çinlilerin bu iddialarını tasdik etmiş gibi o toprakta Türk varlığından bahsetmekten kaçınmaktadır. Kızıl Çin Doğu Türkistan'da Türkler'i "Yurdum Türkistan'-

dır, milletim Türk'tür" dedikleri için hapse atar, kurşuna dizer. Ama Türkiye'de böyle bir durumun olması söz konusu değildir. O yüzden siyasi parti liderlerinin çekinmesine gerek yoktur!...

Biz Doğu Türkistanlıların "Biz Türk soyunuz" dememizin sebebi; Türkiye'ye yaranmak, hoş görünmek için değil, Allah bizi Türk soyundan yarattığı için böyle diyoruz. Biz Türkiye hükümetinden hiç bir maddi yardım istemiyoruz. Fakat, bizim Türk olduğumuzu kabul edin lütfen ...

### DOĞU TÜRKİSTANLILARIN LİDERİ İSA YUSUF ALPTEKİN, CUMHURBAŞKANI ÖZAL TARAFINDAN KABUL EDİLDİ

**D**oğu Türkistanlıların dış dünyada ki lideri İsa Yusuf Alptekin, Cumhurbaşkanı Turgut Özal tarafından kabul edildi.

İsa Alptekin, Cumhurbaşkanı Özal'a Doğu Türkistan'daki son gelişmeler hakkında bilgi verdi. Ayrıca bir Uygur çapanıyla bir Doğu Türkistan bayrağını hediye etti. Alptekin, Cumhurbaşkanı Özal'a Doğu Türkistan bayrağını verirken yaptığı konuşmada; "60 yılı aşkın bir süredir kalbimde taşıdığım bu bayrağı size takdim ediyorum" dedi. Alptekin ayrıca, "Sovyetlerin hakimiyeti altındaki Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan ettiklerini, şimdi sıranın Doğu Türkistan'a geldiğini belirterek, bütün isteğinin, Türklerin Anavatanı olan Doğu



Türkistan'ın da bağımsızlığına kavuşacağı günü görmek olduğunu söyledi.

### MİLLETLERARASI UYGUR İTTİFAKI KURULDU

**16** Ocak 1992 tarihinde, eski Sovyet Cumhuriyetlerinde yaşamakta olan Uygur aydınlarının katılımı ile, Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da yapılan bir toplantıda, Milletlerarası Uygur Birliği teşkilatı kuruldu.

Teşkilatın amacının, demokrasi, insan hakları ve Doğu Türkistan halkının kendi kaderini kendi belirlemesi, hakkı için mücadele etmek olduğu açıklandı.

Milletlerarası Uygur Birliği'nin kuruluş toplantısına Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Tacikistan'dan 350 delege katılmışlardır. Bu arada, Teşkilatın idare heyeti için seçimler yapılarak, delegelerin oy çokluğu ile aldığı kararla, Uygur asıllı eski Sovyet albayı Kahraman Hocamberdiyev teşkilatın başkanlığına seçilmiştir. Kazakistan Uygurlarından Elem Roziyev, Özbekistan'dan Nur Muhammed Kenciyev Teşkilatın başkan yardımcılığına seçilmişlerdir. Ayrıca Uygur aydın, yazar ve bilim adamlarından oluşan 20 kişilik bir grup, Yönetim Kurulu üyeliklerine seçilmişlerdir.

Teşkilatın kuruluş toplantısından sonra, başkan Hocamberdiyev, Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin Cumhurbaşkanı ve Parlamento başkanlarına birer mektup göndererek, kurulan yeni Teşki-

latın amaçları hakkında bilgi vermiştir. Hocamberdiyev mektubunda ayrıca; Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulmasından sonra, eski Sovyetler Birliği toprakları içinde yaşayan Uygurların haklarının korunması için, Milletlerarası Uygur Birliği'nin kurulması ihtiyacı doğduğunu belirterek, bu teşkilatın hiç bir şekilde Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin çıkarlarına ters düşecek bir faaliyet içinde bulunmayacağını, özellikle hatırlattı.

### ERKİN ALPTEKİN BİRLEŞMİŞ MİLLETLER İNSAN HAKLARI KOMİSYONUNDA KONUŞTU

**A**vrupa Doğu Türkistanlılar Yardımlaşma Derneği başkanı Erkin Alptekin, 3 Mart 1992 tarihinde, Doğu Türkistan'daki durum hakkında, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonuna bir rapor sundu. Alptekin raporunda, Doğu Türkistan Türklerinin tarih sahnesinden tamamen silinme tehlikesiyle karşı karşıya bulduklarını belirterek şunları söyledi: Çin yönetiminin Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme politikası, Doğu Türkistan'daki Türk halklarının varlıklarını korumalarına büyük bir tehlike oluşturmaya başlamıştır. Doğu Türkistan'a yerleştirilen Çinli göçmenler bu ülkenin yerli halkı olan Türklere karşı ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapmaktadırlar. Tibet ve İç Moğolistan'da aynı olay meydana gelmekte ve buralarda da Doğu Türkistan'da olduğu gibi, insan hakları



ayak altı edilmektedir."

Alptekin, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu'ndan Çin yönetiminin, Doğu Türkistan'daki İnsan hakları ihlallerine seyirci kalmamasını istedi.

### ÇİN CUMHURBAŞKANLIĞININ DİREKTİFLERİ

**Ç**in Cumhurbaşkanı Yan Şan Kung'un Doğu Türkistan'a yaptığı kısa bir geziden sonra, Doğu Türkistan Bölge Parti Komitesi, hükümet ve askeri yetkililerine bir direktif göndererek, aşağıdaki hususlara dikkat edilmesi için talimat verdiği öğrenildi.

1-Doğu Türkistan'da "Milletler İttifakı"nın güçlendirilmesi. (Doğu Türkistan'da milletler ittifakının güçlendirilmesi cümlesinin tercümesi; Doğu Türkistan'daki milli güçlere karşı acımasız mücadele edilmesi, onların kültür ve milli benlikleri yok edilerek, Çinlileşmelerinin sağlanması demektir.)

2- Bu mültecilerin, siyasi ve dini inançlarına karışılmaması ve onların siyasi faaliyetlerde bulunmalarına, beraberlerinde silah getirmelerine veya yerleştirildikleri bölgeler dışına çıkmalarına izin verilmemesi.

4- Savaşa hazırlık durumunun güçlendirilmesi ve "düşman unsurların Doğu Türkistan'daki milletler arasına nifak tohumu ekmelerine veya siyasi anlaşmazlık çıkarmalarına imkan verilmemesi".

Çin Askeri Komitesi başkanı yardımcısı, Çin Ji Wei Xin, Genelkurmay başkanı yardımcısı ve Pekin askeri bölgesi komutanı Wang Çeng Bin de Çin Cumhurbaşkanı Yan Şan Kung'un, Doğu Türkistan gezisine katılmışlardır.

### ÇİN'DE ÇİNLİ OLMAYAN MİLLETLER ARASINDAKİ NÜFUS ARTIŞ ORANI AZALİYOR

**P**ekin'de yayınlanmakta olan, "Halkın Günlüğü" gazetesi 1 Şubat 1992 günkü sayısında yayınladığı bir haberde yirmi yıldan bu yana uygulanmakta olan, aile planlaması siyaseti sonucu, Çinli olmayan kadınların şimdi daha az çocuğa sahip olduklarını belirtti. Gazetenin haberine göre, Doğu Türkistan başta olmak üzere, Çin'in beş özerk bölgesinde yapılan bir araştırma, bu bölgelerdeki Çinli olmayan kadınların çocuk sahibi olma oranlarının 1981-1990 yılları arasında düştüğünü ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, 1981 yılında Doğu Türkistanlı ve Çin'in diğer bir özerk bölgesi olan Guangtan xili kadınlar ortalama olarak, dörtten fazla çocuğa sahiptiler. Ancak 1990 yılında bu rakam Doğu Türkistan'da 3.13'e ve Guangxi'de ise 2.71'e düşmüştür.

Bilindiği gibi, Komünist Çin yönetimi, "azınlıkların hayat standartlarını yükseltmek", ve "ekonomik eşitsizliği ortadan kaldırmak" gibi, bahanelerle, Çinli olmayan milletler arasında doğum kontrolü siyaseti uygulamaktadır.



### UYGUR RADYOSUNUN AÇILMASI İSTENDİ

**D**oğu Türkistan'da, Orta Asya Cumhuriyetlerinde, Amerika'da ve Avrupa ülkelerinde yaşamakta olan Uygur Türkleri, Uygur dilinde yayın yapan bir Radyo İstasyonu kurulması talebiyle Amerikan Kongresine başvurular.

Doğu Türkistanlıların başvuru dilekçelerinde şöyle deniliyor: "Tibetliler gibi Doğu Türkistan'daki Uygurlar da bir ölüm kalım mücadelesi yürütmektedirler. Çin Komünistleri Doğu Türkistanı işgal ettikleri günden itibaren, Uygur halkının medeniyetini, kültürünü, tarihini, kısacası Uygurları bir millet olarak tarih sahnesinden silmek maksadıyla, bu ülkede sistemli bir asimilasyon politikası yürütmektedirler. Çin yönetimi bu asimilasyon sürecini hızlandırmak maksadıyla Doğu Türkistan'a Çinli göçmen yerleştirme işlemini teşvik ediyor.

Bu siyaset sonucu, Doğu Türkistan'da günden güne artmakta olan Çinli nüfus sayısı, ülkenin Türk halklarına, özellikle Uygurlara, açlık, işsizlik ve evsizlik gibi çeşitli problemleri beraberinde getirmektedir. Öte yandan Komünist Çin yöneticileri, Doğu Türkistan Türklerinin temel haklarını ayak altı etmeye devam ediyorlar. Nitekim, insanca yaşamak isteğini dile getiren Uygurlar, çeşitli siyasi ve adi suçlarla, suçlanarak, işkence edilmekte, hapse atılmakta ve öldürülmektedirler."

Kendi dillerinde bir Radyo İstasyonu açılması için Amerikan Kongresine gönderdikleri dilekçelerinde, Uygurlar daha sonra şu görüşlere yer veriyorlar: Günümüzde Uygur halkı dünyada ve kendi ülkelerinde cereyan etmekte olan olaylar hakkında doğru haber alabilecekleri bir kaynağa sahip değiller. Bilindiği gibi, çevresindeki ve dünyadaki gelişmeler hakkında iyi bilgisi olan toplumların, kendi ülkeleri ve dünyadaki olaylar konusunda daha doğru yargıya vararak daha sorumlu davranabilecekleri, gelişmeler hakkında bilgili olmayan toplumların daha kolayca dünya barışını tehdit edecek yönde kullanılabilecekleri düşüncesi yaygındır.

Uygurların doğru haber alabilecekleri, tek kaynak olan "**Hürriyet**" radyosunun Uygur Şubesi, Uygurların Sovyetler Birliği'nde küçük bir dinleyici grubu teşkil ettiği ve "**Hürriyet**" Radyosunun yayınlarının Çin'e yönelik olmadığı, iddiasıyla kapatıldı."

Uygurların Amerikan Kongresine verdiği dilekçe şu cümlelerle son buluyor: "Uygurlar, demokrasi, insan hakları inancıyla Amerikanın serbest bilgi akışına olan taahhüdüne dayanarak, Uygur dilinde yayın yapacak bir Radyo istasyonunun, kurulacak "**Hür Çin**" Radyosu programı içine dahil edileceğine olan samimi inancımızla bu dilekçeyi gönderiyoruz."



### BATI BASININDA DOĞU TÜRKİSTAN

5 Şubat 1992 tarihinde Urumçi'de meydana gelen patlamalar ve Kazakistan Başbakanının Çin ziyareti Batı basınının dikkatinin Doğu Türkistan'a çekilmesine neden oldu. Nitekim bu olayla ilgili çeşitli yorum ve haberler yayınlandı. Aşağıda bunlardan bazı özetler sunacağız.

İngiltere'de yayınlanmakta olan "The London Times" gazetesi Urumçi'deki patlama haberini Kazakistan'da kurulan "Uyguristan Kurtuluş Teşkilatı"nın adını açıklamadığı bir yetkilisinin "Dünya kamuoyuna davamızı duyurmak için gerilla savaşı başlatacağız" dediği açıklamasıyla birlikte yayınladı. Ancak gazete Uyguristan Kurtuluş Teşkilatı sözcüsünün, patlamalarla ilgileri bulunmadığını ve bu olayın Çin'in bir provakasyonu olduğunu söylediğini belirtti.

"Financial Times" gazetesi ise Çin'in Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki milli ve islami dirilişin Doğu Türkistan'a sıçramasından koktuğu ve buna karşı çeşitli tedbirler almakta olduğu bir sırada, Kazakistan Başbakanının Pekin'e yaptığı geziyi ele almaktadır. Gazete ayrıca Çin ile Rusya İmparatorluğunun 1881'de yaptıkları bir anlaşma ile Doğu Türkistan'ı aralarında paylaştıklarını belirtmektedir.

Avusturya'nın "Die Presse" gazetesi de Kazakistan Başbakanının Çin gezisini ele aldığı bir yorumunda, Çin'in Orta As-

ya Cumhuriyetlerinde ki milli uyanışın, Doğu Türkistan'a da sıçramasından büyük endişe duyduğunu belirterek şöyle yazıyor: "Kazakistan'da vuku bulan her olay Doğu Türkistan'ıda doğrudan etkisi altına alabilir. Ayrıca Doğu Türkistan yalnız Kazakistan'la değil, Kırgızistan ve Tacikistan'la da komşudur."

İngiltere'nin "The Guardian" gazetesi ise 9 Mart 1992 de Doğu Türkistan'la ilgili yayınladığı bir haberinde, Doğu Türkistan bölge hükümet başkanı Timur Davamet'in Urumçi televizyonunda yayınlanan bir konuşmasına geniş yer verdi. Bilindiği gibi Davamet bu konuşmasında yurt içindeki ve yurt dışındaki düşman güçlerin yıkıcı ve bozucu faaliyetlerini hızlandırdıklarını söylemişti.

Gazete Doğu Türkistan'daki olaylarla ilgili yorumunda şunları yazıyor: Geçen ay Urumçi'de meydana gelen patlamalar ayrılıkçı Müslümanların işi ise, bu olay Doğu Türkistan'da 1949 yılından beri Çin işgaline karşı yürütülmekte olan direniş hareketlerinin yeni bir boyut kazandığını gösteriyor. Gazetenin yorumuna göre, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla beliren, burada yaşamakta olan Uygur, Kazak, Tajik ve Özbeklerin, sınırın öte taraftaki mücadeleye katılma tehdidi karşısında Pekin derhal yeni kurulan Cumhuriyetlerle diplomatik ilişki kurarak ekonomik işbirliğini geliştirme yollarını aradı. Böylece Çin hükümeti Doğu Türkistan'daki ayrılıkçıların, bağımsızlığını yeni kazanan komşu devletlerden yardım almalarını önlemek istedi.



Bu arada, Almanya'da yayınlanmakta olan "Frankfurter Rundschau" gazetesi Doğu Türkistan'daki gelişmelerle ilgili yayınladığı bir yorumunda, Doğu Türkistan'daki büyük Çin askeri varlığına dikkat çekerek, şu görüşlere yer veriyor; Çin devlet büyüklerinin rahatsızlıklarının batıdan gelebilecek muhtemel bir saldırıdan ziyade, ülke içi güvenliğinden kaynaklandığı görünüyor. Şimdilik Pekin'in durumu kontrol altında tuttuğu gözleniyor. Ancak bunun nedeni Doğu Türkistan'daki gerillaların yabancı ülkelerdeki meslekdaşlarının düzeyine ulaşmamış olmaları olabilir."

### YORUMLAR

**K**omünist Çin Hükümeti 21 Mayıs 1992 tarihinde Doğu Türkistan'ın Lop Nor bölgesinde patlama gücü uluslararası anlaşmalarda belirlenen normları çok aşan büyük bir nükleer deneme gerçekleştirdi.

ABD'nin Hiroşima'ya attığı atom bombasından 70 kat daha güçlü olan son Çin atom denemesinin 1 Megaton yani 1000 kiloton gücünde olduğu belirtildi. (Bir başka deyişle Çin'in patlattığı son atom bombası Washington, Moskova ve Tokyo ahalisini tamamen imha edebilecek güçte). Halbuki ABD ile SSCB arasında bir anlaşma ile nükleer denemelerin 150 kilotonla sınırlandırılmasına karar verilmişti.

Soğuk savaşın sona erdiği, en önemli rakibi olan Sovyet askeri tehdidinin orta-

dan kalktığı, komşu ülkelerle, özellikle Hindistan ve Vietnam ile askeri bir çatışma ihtimalinin yok olmaya yüz tuttuğu, Rusya ve Fransa'nın atom denemelerini en az bir yıl dondurma kararı aldığı ve ABD'nin de bu yönde çalışmalara başladığı bir sırada, Çinlilerin bir yandan askeri bütçelerini %50 lere varan bir oranda arttırırken, öte yandan böyle büyük çapta bir nükleer deneme gerçekleştirmeleri, hem Çin'in komşularını telaşlandırmış hemde bütün dünyanın tepkisine yol açmıştır.

ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Richard Boucher, "Rusya ve Fransa'nın atom denemelerini en az bir yıl dondurma kararı aldığı ve ABD'nin bu yönde çalışmalara başladığı bir sırada, Çinlilerin bu kadar güçlü bir nükleer denemeyi gerçekleştirmiş olmalarının çok üzücü bir olay olduğunu" söyledi.

Öte yandan Çinlilerin son atom denemesini sert bir dille eleştiren Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanlığı sözcüsü "Çinlilerin son atom denemesinin, ABD Kongresinin sert tepkisine yolaçtığını Bush'un Çin'e tanıdığı "ticarete tercihli devlet" statüsünü kaldırmak için tekrar kolları sıvamasına yol açacağını " belirtti.

ABD'nin Wisconsin eyaletindeki Nükleer Silah Kontrol Merkezinin Müdürü Gary Milhallin, "son atom denemesinden Çinlilerin, uzun menzilli füzeleri için güçlü atom başlıkları denemeye başladıkları anlamı çıkar. Bu da Çinlilerin kendilerini hala soğuk savaşın etkisinden kurtaramadığını gösteriyor" dedi.



Konuyla ilgili olarak bir bildiri yayınlayan "Yeşil Barış" örgütü, Çinlilerin son nükleer denemesini "dünyaya karşı bir siyasi uyarı" olarak niteledi.

Bu, Çinlilerin Doğu Türkistan'ın Lop Nor bölgesinde gerçekleştirdikleri 37. atom denemesidir. Çinliler ilk atom denemesini 16 Ekim 1964 tarihinde yapmıştı. Bu deneme ile Çin dünya'da nükleer silaha sahip 5 ülkeden biri durumuna gelmişti. Andre Mal Rauxs, Mao Zedong'un "bütün arzum 6 adet atom bombasına sahip olmaktır. O zaman bana hiç kimse dokunamaz" dediğini nakleder. Mao Zedong'un bu sözleri sarfetmesinden bu yana Çin takriben 300 ile 400 kadar atom başlığı elde etti. Çin, 1980'li yıllarda uzun menzilli füzelerini de başarıyla denedi. Ancak Çinlilerin bu başarısı Doğu Türkistan Türklerine çok pahalıya mal olmakta. Nitekim, Foreign Broadcast Information Servisi'nin 27 Şubat 1990 tarihli raporuna göre, Lop Nor'da gerçekleştirilen atom denemelerinden etrafa yayılan radyoaktif maddeler, Doğu Türkistan'da akciğer, karaciğer ve cilt kanserlerinin hızla yayılmasına yol açmıştır. Bilindiği gibi Lop Nor Doğu Türkistan'ın Tarım Vadisinin kuzeydoğu bölgesindedir. Doğu Türkistan'ın güney kısmında yer alan Tarım Vadisi en çok meskun olduğu bölgedir. Doğu Türkistan'ın Kaşgar, Hoten, Yarkent gibi Türklerin hala çoğunlukta olduğu tarihi şehirleride bu bölgede yer alır.

Öte yandan Tarım Vadisinin kuzeyinde Tanrı Dağları uzanır. Bu vadinin kuzeydoğusunda yer alan Lop Nor'da ya-

pılan atom denemelerinden etrafa yayılan radyoaktif maddeler güney ve kuzeydeki yüksek dağlar nedeniyle çoğunlukla bu vadideki yerleşim yerleri ve tarım alanlarına sinmekte, bu da bölgede yaşayan Müslüman Türkler arasında çeşitli hastalıklara ve toplu ölümlere neden olmaktadır. UPI Haber Ajansı 23 Ağustos 1991 tarihinde yayınladığı bir haberinde, Doğu Türkistan'da toplu ölüm olaylarının çoğaldığını Hoten şehri ve etrafında bilinmeyen bir sebepten 800 kişinin öldüğünü, son yıllarda bölgede sakat doğan çocukların sayısında büyük bir artış görüldüğünü bildirdi.

"Arab News" gazetesinin 26 Ocak 1985 sayısında yer alan bir haberde çok uzun ömürlü olarak bilinen Doğu Türkistan Türkleri arasında 40-50 yaşlarında ölenlerin sayısının hızla artmaya başladığını belirtti.

1990 yılı Ekim ayında Almanya'nın başkenti Bonn'da düzenlenen 8. Uluslararası Anti-Nükleer Kongresine bir bildiri sunan bilim adamı Yusufbek Muhlisov, Çinlilerin Lop Nor'da gerçekleştirdikleri Atom denemelerinden etrafa yayılan radyoaktif maddelerinin etkisiyle şimdiye kadar Doğu Türkistan'da 210 bin kişinin öldüğünü belirtti.

Moskova'da yayınlamakta olan "Argumenti İ Fakti" adlı haftalık dergi 1991 21. sayısında, "Semi Atom deneme merkezinde nükleer denemelerin, rüzgarın güney doğu yönden estiğinde yapılmalarına rağmen, Çin hükümetinin bu denemelere karşı itiraz ettiğini bildirdi. Ancak Çin hükümeti bölgedeki halkın



sağlığını korumak için yeteri kadar tedbir almadan, Doğu Türkistan'ın ortasında üst üste yer üstü ve yeraltı atom denemeleri gerçekleştirilmedi hiç bir sakınca görmemektedir.

Çinlilerin Doğu Türkistan'ın Lop Nor bölgesinde gerçekleştirdikleri atom denemeleri yalnız Doğu Türkistan halkına değil, aynı zamanda komşu ülkelere de zarar vermekte olduğu, geçen Mart ayında Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'da düzenlenen Nevada-Semey ve Lop Nor Uluslararası Anti Nükleer Konferansına katılan Kazak, Uygur, Rus ve başka yabancı bilim adamları tarafından belgelerle açıklandı.

Ancak Çin hükümeti bir yandan silahlanmaya devam ederken, öte yandan Doğu Türkistan Türklerinin bütün itirazlarına rağmen, Lop Nor'daki atom denemelerine devam etmektedir. Bu da insanın aklına acaba Çinliler Lin Biao'nun Doğu Türkistan Türklerine yönelik sözlerini gerçeğe dönüştürmekmi istiyorlar sorusunu getiriyor. Çin eski Savunma Bakanı olan Lin Biao'nun 1960 yıllarında, Çin Komünist Partisi Merkez Komitesinin bir oturumunda yaptığı konuşmasında, "Doğu Türkistan'da yerli ahalinin tamamı ölsede atom denemelerine devam edeceğiz" dediği bildiriliyor.

### **ÇİN, DOĞU TÜRKİSTAN'I KAZAKİSTAN'A BAĞLAYAN İLİ SU YOLUNU TEKRAR AÇIYOR.**

**Ç**in yönetimi ve Kazakistan hükümetinin 30 yıldan fazla bir süredir kapalı

bulunan İli Su yolunu tekrar uluslararası trafiğe açmak için anlaşmaya vardıkları bildirildi. Doğu Türkistan'ın ili şehrini Kazakistan'ın Kapchangay şehrine bağlayan İli nehir yolu yalnız Kazakistan'la olan ikili ticari ilişkileri değil aynı zamanda Orta Asya'daki öteki ülkelerle de ilişkileri geliştirmek için tekrar açılıyor.

### **BAĞIMSIZ DEVLETLER TOPLULUĞUNDA YAŞAMAKTA OLAN UYGURLAR ERKİN ALPTEKİN'İ BÜYÜK ÇOŞKU İLE KARŞILADILAR**

**H**ür Avrupa ve Hürriyet Radyosunun temsilcileri ile Bağımsız Devletler Topluluğuna resmi bir ziyarette bulunan Doğu Türkistan Demeği Başkanı Erkin Alptekin, bu ülkelerde yaşamakta olan Uygurlar tarafından büyük bir coşkuyla karşılandı. Bilindiği gibi resmi rakamlara göre Bağımsız Devletler Topluluğuna üye ülkelerde 300.000'den fazla Uygur yaşamaktadır. Bunların en büyük bölümü ise Kazakistan Cumhuriyetinde yaşamakta olup nüfuslarının 100.000'den fazla olduğu biliniyor.

Erkin Alptekin Kazakistan'daki temasları sırasında, bu ülkede yaşamakta olan Uygurlara gösterdiği yakın ilgiden dolayı Kazakistan hükümet yetkililerine teşekkür etti. Alptekin ayrıca Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Karimov'la da bir görüşme yaptı. Kazakistan Radyo-Televizyonu Erkin Alptekin'in görüşle-



rine haber programlarında geniş yer verdi.

### "ÇİN, İSLAM ÜLKELERİNİN DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ BÖLÜCÜ HAREKETLERİ DESTEKLEDİĞİNİ İDDİA EDİYOR"

**J**aponya'nın "Yamuri Şimbon" adlı gazetesinde yayınlanan bir habere göre Pekin'deki bir diplomatik kaynak 1992 Mart ayından itibaren Uygurların Çin karşıtı propagandalarını hızlandırdıklarını belirtmiştir. Gazetenin haberine göre Çin

yetkilileri, büyük şehirlerdeki ve Doğu Türkistan'ın bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleriyle olan sınır bölgelerindeki emniyet tedbirlerini arttırmak suretiyle Uygurların bağımsızlık hareketlerine karşı sıkı tedbirler almaktadır.

Japon gazetesi, Pekin hükümetinin Doğu Türkistan'da yaşamakta olan 9 milyon Uygur arasında gün geçtikçe güçlenmekte olan milliyetçilik duygularından çok rahatsız olduğunu yazıyor. Komünist Çin yetkilileri sürekli olarak İslam ülkelerini özellikle Türkiye'yi, Suudi Arabistan'ı ve Mısır'ı bölücülerini desteklemekle suçluyor.

## TERCİHİNİZDE HAKLISINIZ

31 Aralık 1990 tarihi itibarıyla  
**TOPLADIĞIMIZ FONLAR  
400 MİLYAR**

1990 yılında "Katılma Hesabı" sahiplerine  
**DAĞITTIĞIMIZ KÂR  
80 MİLYAR**

## GÜVENİNİZLE BÜYÜYÜRÜZ



"Faizsiz Sistem"

### FAİSAL FİNANS KURUMU

GENEL MÜDÜRLÜK  
Kemeraltı Cad. No 46  
Tophane-İSTANBUL  
Tel: 151 65 20 (20 Hat)  
Fax: 145 56 33  
Telex: 25 694 ftk tr

ANKARA ŞUBESİ  
Atatürk Bul. No 60  
Kızılay-ANKARA  
Tel: 117 44 40 (3 Hat)  
Fax: 117 44 43

İZMİR ŞUBESİ  
Cumhuriyet Bul. No 64  
Konak-İZMİR  
Tel: 19 33 94  
Fax: 19 40 02

KONYA ŞUBESİ  
Alaaddin Cad. No 24  
KONYA  
Tel: 10 72 15 (3 Hat)  
Fax: 10 63 94

BURSA ŞUBESİ  
Orhan Boğazi Sok.  
No 8  
BURSA  
Tel: 20 38 33  
Fax: 21 26 62

ADANA ŞUBESİ  
Çukurova İş Mer.  
ADANA  
Tel: 11 01 03 (3 Hat)  
Fax: 11 68 10

SANLIURFA ŞUBESİ  
Köprübaşı Mevkii 131  
Ticaret Odası Karşısı  
SANLIURFA  
Tel: 154 21  
Fax: 154 24

SAKARYA ŞUBESİ  
Çarık Caddesi No 28  
SAKARYA  
Tel: 40191  
Fax: 40190



### ASYA DEMOKRASİ ENSTİTÜSÜ ERKİN ALPTEKİN'İ DAVET ETTİ

**A**vrupa Doğu Türkistan Kültür ve Yardımlaşma Derneği Başkanı Erkin Alptekin, Amerika Senatosu ve Temsilciler Meclisi üyelerine, Doğu Türkistan'daki insan haklarının durumu konusunda bilgi vermek için, Asya Demokrasi Enstitüsü tarafından 25-29 Mart 1992 tarihinde Washington'a davet edildi. Alptekin Washington'da bulunduğu sırada Amerikan Kongresi İnsan Hakları Komisyonu üyeleri ile görüşerek, Komünist Çin yönetiminin Doğu Türkistan'daki insanlık dışı uygulamaları ve insan hakları ihlalleri konusunda bilgi verdi.

Alptekin temasları sırasında, yakında kurulması düşünülen "Hür Asya Radyosu" bünyesinde, Uygur dilinde yayın yapacak bir bölümünde kurulmasını talep etti.

Aynı zamanda, Birleşmiş Milletler Teşkilatında temsilcisi bulunmayan milletler Örgütü'nün başkan yardımcısı olan Alptekin, bu teşkilatın San Fransisko şubesi tarafından Standfort Üniversitesinde ve San Fransisko'daki Commonwealth Kulübünde düzenlenen toplantılarda birer konuşma yaparak Doğu Türkistan Türklerinin şimdiki durumu ve Çin yönetiminin uygulamakta olduğu zorba siyaseti hakkında bilgi verdi.

Alptekin San Fransisko'da bulunduğu sırada ayrıca Çin Demokratik hareketinin

en önemli liderlerinden olan Doğu Türkistanlı Uygur Türk'ü Örkeş Devlet ile görüşerek ortak problemler üzerinde görüş alışverişinde bulundu. Çin Demokratik Federasyonu'nun başkan yardımcısı olan Örkeş Doğu Türkistan davasına destek sözü verdi. Ayrıca San Fransisko'da bulunduğu sırada "Los Angeles Times" gazetesinin muhabiri Jeff Greenwald, Alptekin ile bir mülakat yaptı.

### DOĞU TÜRKİSTAN'DA GÖSTERİLER

**S**on zamanlarda Doğu Türkistan'dan, Kırgızistan ve Kazakistan'a kaçan görgü tanıklarının verdikleri bilgilere göre, 1992 Mart ayından bu yana Doğu Türkistan'ın Kaşgar, Yarkent ve Hoten gibi şehirlerinde bağımsızlık yanlısı gösteriler düzenlenmektedir.

Gösterilerin en büyüğünün 10.000 kişinin katılımı ile 8 Mart 1992 tarihinde Kaşgar şehrinde düzenlendiği haber verildi. Göstericilerin Kaşgar şehrindeki "İdgah" camisinin önünde meydana toplanarak, hükümet karşıtı sloganlar atarak, demokrasi insan haklarına saygı ve Doğu Türkistan Türklerine kendi kaderini kendi tayin etme hakkı verilmesini talep ettikleri bildirildi. Gösteri üzerine Çin Halk Kurtuluş Ordusuna mensup birlikler şehri kuşatmış ve göstericileri dağıtmak için kalabalık üzerine ateş açmışlardır. Bunun sonucunda 100 gösterici ölmüş ve onlarca kişi de yaralanmışlardır. Ayrıca 400 kişi de Çin güvenlik kuvvetleri tarafından



tutuklanmıştır.

Öte yandan 7 Nisan tarihinde Doğu Türkistan'ın Hoten şehrinde 4 Çin'inin ölü halde bulunması üzerine Çin yönetimi şehirde sokağa çıkma yasağı ilan ederek, katilleri bulmak için ev ev arama yapmış, ancak Çinlilerin katil zanlıları hala bulunamadıkları bildiriliyor.

### DOĞU TÜRKİSTAN'DA KEYFİ TUTUKLAMALAR DEVAM EDİYOR

**K**omünist Çin yöneticilerinin Doğu Türkistan'da keyfi tutuklama hareketlerine devam ettikleri bildirildi. 4 Nisan 1990 tarihinden bugüne kadar, Doğu Türkistan'da 6400 Uygur Türkü karşı devrimci, bölücü ve vatan haini gibi suçlamalarla suçlanarak Çinli yöneticiler tarafından tutuklanmışlar. "Doğu Türkistan" gazetesi 13 Nisan 1992 tarihli sayısında Neğmet Abdumet, Abdul Emin ve Balat Niyaz adlı Uygur gençlerinin, 4 Nisan 1992 tarihinde Hoten şehrinde duvarlara karşı devrimci afiş yapıştırmak suçundan, 3 ile 15 yıl arasında değişen hapis cezasına çarptırıldıklarını bildirdi.

Hoten şehir mahkemesi bu gençleri, karşı devrim ve bölücü faaliyetlerde bulunmak ve Çin'in aile planlama siyasetine karşı çıkmakla suçlayarak, mahkûm etmiştir.

Öte yandan Abdul Melik adlı bir Uygur genci, 10 Ekim 1990 tarihinde hiç bir neden olmaksızın, tutuklanarak Hoten

şehir mahkemesi tarafından karşı devrimci ve bölücü faaliyetlerde bulunmak suçlamasıyla 5 yıl ağır hapis cezasına çarptırılmıştır.

### MEHMET EMİN HAZRETİN MAKALESİ

1989 yılında Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye iltica eden Doğu Uygur bilim adamı Mehmet Emin Hazret 30 Mayıs 1992 tarihinde Zaman gazetesinde yayınlanan bir makalesinde Doğu Türkistan'daki keyfi tutuklamalara işaret ederek şöyle diyor:

"Kızıl Çin hakimiyeti ileri ülkelerin kendi içindeki, yakın çevredeki problemlerle meşgul olmasından yararlanarak sessizce kendi halkı içindeki insan haklarını savunanları, demokrasi isteyenleri birer birer tutuklayıp hapse atmakta, yok etmektedir. Bilhassa Kızıl Çin işgali altında kalan Tibet, Doğu Türkistan, İç Moğolistan'da çeşitli bahanelerle tutuklanmakta olan siyasi mahkûmların sayısı günden güne artmaktadır. Onlara, hapislerde kötü şartlara maruz bırakılarak, pişman olduğuna dair itirafnameler yazdırılıyor. Yazmayanlar devamlı kötü muameleye maruz kalarak hapiste kalmaya devam ediyorlar.

Doğu Türkistan'da 5-6 Nisan 1992'de meydana gelen Baren olaylarından sonra tutuklanmış olan 6400 siyasi mahkûmun çoğu hala hapistedir. Ondan başka yakın zamanlardan beri polislerin gizli ve sessizce adam tutuklamaları devam ediyor.



Mahkûmların çoğunluğu Kur'an Kursu talebeleri veya hocalarıdır. Doğu Türkistan'da etkisi olan ve halk tarafından sevilen, ama Çinliler tarafından tehlikeli diye tanınan birkaç siyasi mahkumun listesini burada açıklıyorum. Gaye, Birleşmiş Milletler Teşkilatının (BM) İnsan Hakları Komisyonu ve diğer ülkelerdeki insan haklarını koruma dernekleri kuruluşlarının dikkatini çekmektedir. Bunlar:

Ubeydullah Merup (52 yaşında) Haziran 1990'da tutuklandı. Kur'an Kursu hocası. Halen Şahyar hapishanesinde.

Yasin Turdi (48 yaşında) Haziran 1990'da tutuklandı. Kur'an Kursu hocası. Toksu nahiyesi hapishanesinde.

Kerem Kari (29 yaşında) Doğu Türkistan'daki Kur'an Kursu talebelerinin lideri, Temmuz 1990'da tutuklandı. Kuçar nahiyesi hapishanesinde.

• Mükerrerem Hacı (kadın, 22 yaşında) Doğu Türkistan'daki kız Kur'an Kursu talebelerinin lideri. Temmuz 1990'da tutuklandı. Başşehir Urumçi hapishanesinde.

• Abdulkerim Yakup (58 yaşında) Kur'an kursu hocası. 17 Mart 1992'de tutuklandı. Kaşgar'ın Kargalık hapishanesinde.

• Ömer Turdi (26 yaşında) 13 Mart 1992'de tutuklandı. Kargalık hapishanesinde.

• Ömer Han Maksım (70 yaşında) Temmuz 1990'da tutuklandı. Kargalık hapishanesinde.

• Alim Karahacı (60 yaşında) Temmuz 1990'da tutuklandı. Kargalık hapishanesinde.

• Abdurrahman Abdulaziz (47 yaşında) Temmuz 1992'de tutuklandı. Kargalık hapishanesinde.

• İsmail Hacı (25 yaşında) Temmuz 1990'da tutuklandı. Yenihişar kasabesindeki hapishanede.

• Mehmet Emin Yapcan (26 yaşında) Temmuz 1990'da tutuklandı. Yenihişar hapishanesinde.

• Abdurrezak (35 yaşında) Aralık 1991'de tutuklandı. Cuma nahiyesi hapishanesinde tutuklu.

• Kabil Kurban (39 yaşında) Şubat 1992'de tutuklandı. Peyzabad nahiyesi hapishanesinde.

İsimleri yukarıda sıralanmış şahıslar, Doğu Türkistan'ın tanınmış kişileridir. Bunların yaşlıları Komünizme ve Komünist hükümete isyana teşvik suçuyla, gençleri de ileride komünizme karşı harekete geçecek "tehlikeli adamlar" suçuyla tutuklandı.

Bu garip tutuklamalar karşısında kendisini tutamayan Muhammed Emin adlı Urumçi'nin 5. Ortaokulu Müdürü Birleşmiş Milletlerin İnsan Hakları Komisyonu'na bir mektup yazmış Mektubunda Doğu Türkistan'daki katliamı, tutuklamaların durdurulmasını istemiş. Çin hükümetinin insan haklarına saygı göstermesine baskı yapılmasını istemiş.

Bu mektup Urumçi'de postaneye verildi, burada yabancı memleketlere giden, yurt dışına çıkan her mektubu okuyan Çin istihbaratı tarafından el konuldu. Hemen mektubun atıldığı akşam Muhammed Emin gizlice tutuklandı. Nereye götürüldüğünü ailesi de bilmedi. 6 ay ka-



dar haber alınamadı. Şimdi iki senedir Urumçi'de Lüdavan adlı hapishanede. Bayramlarda bile ailesiyle görüştürülüyor.

Şimdi Doğu Türkistan'da 29 büyük kampta 80 bin siyasi tutuklu bulunmaktadır. Bunların çoğunluğu Tiananmen olayında Çin'den tutuklanıp Doğu Türkistan'a getirilen Çin öğrencileri. Dünyadaki insan haklarının savunucusu olan teşkilat ve kuruluşlardan insan haklarından mahrum edilip hapislerde insanlık dışı muamelelere maruz kalmakta olan siyasi tutuklularla ilgilenmesini bekliyoruz.

Onlar da insan ve insanlardan yardım bekliyor...

### KOMUNİST ÇİN HÜKÜMETİNİN DOĞU TÜRKİSTAN'DAKİ EKONOMİK POLİTİKASI

**D**oğu Türkistan uranium, altın, gümüş, demir, bakır, kömür ve petrol gibi yer altı ve yer üstü kaynaklara sahiptir. Nitekim bu ülkede 60 türlü mineralin bulunduğu teyid edilmiştir. Jeologların verdikleri bilgilere göre, Doğu Türkistan'da 1.600 milyar ton kömür rezervi bulunmaktadır. Ayrıca son yıllarda Doğu Türkistan'ın Cungarya, Tarım ve Turfan havzalarında yaklaşık 20 milyar ton petrol rezervi bulunduğu tesbit edilmiştir. Bunun içindir ki Çinliler petrol işleme sanayilerini, Çin'in doğusundaki sahil bölgelerinden Doğu Türkistan'a taşımaktadırlar.

Ayrıca Doğu Türkistan'da doğal kaynakların yanında büyük bir tarım ve hayvancılık potansiyeli mevcuttur. Bu ülke 760 milyon yeşil alana sahip olup, 60

milyon baş hayvanı doyurabilir durumda. Doğu Türkistan'da mevcut küçük ve büyük baş hayvan sayısının yaklaşık 37 milyon adet olduğu tahmin edilmektedir.

Ancak bu büyük yer altı ve yer üstü zenginliklere rağmen Doğu Türkistan Türkleri inanılmaz bir fakirlik ve yoksulluk içinde yaşamaktadır. Doğu Türkistan'daki Müslüman Türklerin %80'i yıllık ortalama 45-50 dolar gelir ile, fakirlik çizgisinin altında hayat sürüyorlar.

Çin'de uygulanmakta olan ekonomik reform programı gereği, Doğu Türkistan Türklerinede sözde serbest teşebbüse izin veriliyor. Ancak bu, Doğu Türkistan halkının ekonomik durumunu iyileştirmek ve onlara iş imkanı sağlamak düşüncesiyle alınmış bir tedbir olmayıp, onları iş piyasasından uzaklaştırmak için yürütülmekte olan bir politikadır.

Nitekim, Doğu Türkistan'daki bütün özel teşebbüs teşvikleri bu ülkeye yerleştirilen Çinli göçmenlere verilmiş ve onlarda bu sayede ekonomik açıdan çabucak refaha kavuşmaktadırlar. Öte yandan doğu Türkistan'daki yalnız resmi daireler değil, bütün iş sahaları Çinlilerin tekelinde. Doğu Türkistan'ın asıl sahipleri olan Müslüman Türklere devlet müesseselerinde ve fabrikalarda Çinlilere tanınan iş imkanı tanınmamaktadır. On binlerce Türk genci işsiz gezerken, Çin'in iç bölgelerinden getirilen Çinli göçmenler Doğu Türkistan'daki fabrikalara yerleştirilmektedir. Urumçi yakınındaki bir traktör fabrikasında çalışan 2100 işçinin yalnız 13 tanesi Müslüman Türktür. Ahalisinin çoğunluğu Türk olan Poskam şehrindeki Petro-kimya fabrikasında çalışan 2200 işçinin hemen hepsi Çinli olup, bu fabrikada bir Türk işçisi



dahi çalıştırılmamaktadır. Doğu Türkistan'ın diğer bölgelerinde de durum farklı değildir.

Doğu Türkistan'daki fakirliğin diğer nedeni de, bu ülkenin bütün doğal kaynaklarının Çin'e taşınmakta olmasıdır. Örneğin 1989 yılının ilk çeyreğinde, Çinliler Doğu Türkistan'dan Çin'in iç bölgelerine 7.68 milyar varil ham petrol, 906.000 ton kömür ve 444.000 tuz taşımışlar. Geçen yıl ise Doğu Türkistan'da üretilen pamuğun %75'i Çin'in Şanghai, Şian ve Pekin gibi şehirlerine gönderilmiştir.

Bu ülkedeki doğal kaynakların işletilmesi Pekin'deki merkez hükümetin sıkı denetim ve tekeli altındadır. Doğu Türkistan Türkleri Çin hükümetinin, ülkelerinin doğal zenginliklerinden nasıl yararlanmakta olduğu hakkında bilgi sahibi dahi değiller. Sonuç olarak, Doğu Türkistan Türkleri, kendi ülkelerinin doğal kaynaklarından yararlanma imkaniyetinden mahrum bir durumda yaşamaktadır.

Doğu Türkistan'ın 1949 yılına kadar, yani Komünist Çin işgaline uğramasından önce, halı üretiminde dünyada saygılı yeri vardı. Hoten, Yarkent ve Kaşgar'da dokunan halılar dünyanın dört bir yanına ihraç edilirdi. ancak 1949 yılından sonra kalitesi düştü. Bunun sebebi, Doğu Türkistan'da üretilen yüksek kaliteli yünün Çin'e gönderilmesi idi. Çin komünist yöneticiler, Çin'deki ekonomik reform hareketi uyarınca, Doğu Türkistan'daki çiftçilerin hayat düzeyinin çok yükseldiğini iddia ediyorlar. Toprak kiralama sisteminin başlatıldığından sonra, Doğu Türkistan'daki bazı çiftçilerin hayat seviyelerinin yükseldiği doğrudur. An-

cak büyük çoğunluk hala inanılmaz derecede fakir bir hayat sürmektedir. Yeni sisteme göre her bir çiftçiye ailesindeki kişi başına 10 Mu (0.67 Hektar) tarım alanı kiralanıyor. Bu rakam bazı yerlerde 25 Mu'ya ulaşıyor. Normal şartlar altında Doğu Türkistan'da bir çiftçi 1 Mu yerden 250 kg. ürün elde ediyor. 1991 rakamlarına göre 100 kg. hububatın fiyatı 40 Yuan'dır. Böylece bir çiftçi ürettiği 250 kg. hububat karşılığında yaklaşık 100 Yuan elde ediyor. Bunun karşılığında çiftçinin 1 Mu yeri işlemek için harcadığı para (kira bedeli, su, elektrik ve tohum masrafları) 65 yuandır. Yani bir çiftçinin 1 Mu yerden elde ettiği gelir yaklaşık 35 Yuan. Böylece, eğer bir çiftçinin 10 Mu yeri varsa onun yıllık net geliri 350 Yuan demektir.

Bir kilo etin 10 Yuan, bir kilo yağın 5 Yuan ve 5 kişilik bir ailenin bir yılda yalnız yağ için harcayacağı paranın 200 Yuan olduğu bir ülkede, yıllık net geliri 350 Yuan olan bir çiftçinin geçimini nasıl temin edeceğini bir düşünün.

Bunun içindir ki, Doğu Türkistan'daki çiftçiler yeni sistemin müsbet ve yoksulluktan başka bir şey getirmediğini söylüyorlar. Doğu Türkistan'lı binlerce çiftçi ailesi, kira bedellerini karşılayamadıkları için, toprakları hükümete geri vermeye başlamışlar. Doğu Türkistan hükümeti halkla ilişkiler idaresinin son bir raporuna göre, yalnız Hoten şehrinde 1700 evsiz çiftçi ailesi bulunmaktadır. Özellikle ülkenin güney bölgesinde açlık ve kıtlık hüküm sürmekte ve insanlar açlıktan ölmektedir. Doğu Türkistan'daki çocukların %80'ni ise kötü beslenmekte.

Doğu Türkistan'lı çiftçilerin kar-



şılaştığı diğer büyük bir problem ise mecburi hizmet meselesidir. Doğu Türkistan komünist parti Komitesi her yıl halktan 45 gün devlete gönüllü olarak çalışmalarını istemektedir. Büyük çoğunluğunu Çinli olan Komünist Partisi yöneticileri Müslüman Türkleri kanunda öngörülen süreden daha çok çalışmaya zorluyorlar. Bazen hatta altı ay gibi uzun bir süre devlete karşılıksız çalışmaya zorlanıyorlar. Bunun sonucunda zamanlarının çoğunu mecburi hizmetle geçirmek zorunda kalan Müslüman çiftçiler, kiraladıkları kendi topraklarını işlemek için yeterli zaman bulamamaktadırlar.

### MERKEZİ DOĞUM KONTROL POLİTİKASI DEVAM EDİYOR

**A**dının açıklanmasını istemeyen Doğu Türkistanlı bir kaynağın bildirdiğine göre Komünist Çin yetkilileri mecburi doğum kontrolü sistemini, insanlık dışı bir yöntemle bütün ülkede uygulamaya devam etmektedirler. Bu kaynağın ifadesine göre, Komünist Çin yetkilileri 1989-1991 yılları arasında özellikle Doğu Türkistan'ın güney bölgelerinde çok sert ve insan onurunu zedeleyici bir doğum kontrolü sistemi uygulamışlardır.

200.000 nüfuslu bir şehirde çocuk edinebilecek 35.000 kadın kontrol edilmiş. 953 kadın ise kürtaj olmaya zorlanmış ve 10.708 kadında hamile olmaktan mahrum edilmişlerdir. Bu mecburi doğum kontrolü sisteminin uygulanması sırasında bir çok kadın ve çocuk hayatını kaybetmişlerdir.

180.000 nüfuslu başka bir şehirde yal-

nızca 1000 kadına çocuk sahibi olma hakkı verilmiştir. Bir başka deyişle 35 kadından yalnız bir tanesine çocuk edinme hakkı verilmiştir. Aynı şehirde, 40 devlet memuru kadınlar kanunsuz hamile kaldıkları (Doğum kontrolü yasağına uymadıkları) için işlerinden çıkarılmışlardır.

Adı geçen kaynağın verdiği bilgiye göre, aynı yöntem bütün Doğu Türkistan'da uygulanmaya devam edilmektedir. Daha önce Çinli aileler yalnız bir çocuk yapabildiği halde, Doğu Türkistan'ın Müslüman ahalisi arasında doğum kontrolü sistemi yürürlükte değildi. Ancak 1 Temmuz 1988 tarihinden itibaren Komünist Çin yetkilileri azınlık milletlerin hayat düzeylerini yükseltmek, ekonomik eşitsizliği ortadan kaldırmak ve azınlıklar arasındaki nüfus artışının dengeli bir şekilde büyümesini temin etmek gibi bahanelerle Doğu Türkistan Müslüman Türk halkı arasında da mecburi doğum kontrol siyasetine başladı.

Doğu Türkistan'da uygulanmakta olan doğum kontrol siyasetine göre, şehirlerde oturan Müslüman Türkler iki, kırsal kesimde yaşayanlar ise 3 çocuk sahibi olabilecekler. Bu durum Çin'in ülkedeki azınlık milletlere yönelik yürütmeyi ilan ettiği özel doğum kontrol siyaseti ile açıkça çelişmektedir.

### İLİ KATLIAMININ 30. YILI ANILDI

**Y**urt dışında yaşamakta olan Doğu Türkistanlılar İli katliamının 30. yıl dönümünü törenlerle andılar. Doğu



Türkistanlıların lideri İsa Yusuf Alptekin 29 Mayıs 1992'de bu münasebetle İstanbul'da düzenlediği bir basın toplantısında Çin lideri Deng Xiaoping'in emri ile yapılan bu katliamın, Doğu Türkistanlıların hatıralarından sonsuza dek silinmeyeceğini ve bugünün ebediyete kadar bir milli yas günü olarak kalacağını söyledi. Alptekin ayrıca halkın yasal haklarını çiğnemek için kuvvet ve zorbalığı siyasi bir yol seçenlerin, kendi terör politikalarının kurbanı olacaklarını bildirdi.

Komunist Çin baskısından kurtulmak için Şubat 1962 tarihinden itibaren binlerce Doğu Türkistanlı Türk, memleketi terk etmek maksadı ile izin istemişlerdir. Ancak komunist Çin yöneticileri onların bu isteklerini red etmişlerdir. Müslüman Türkler istediklerinin kabul edilmesini sağlamak için bütün yurttaki gösteriler terip ettiler. Gösterilerin en büyüğü İli'de düzenlendi. 29 Mayıs 1962 günü bu gösterileri dağıtmak ve başka şehirlerde gösteri düzenlenmesini önlemek için Çin Kurtuluş Ordusu birlikleri göstericilere ateş açtı. Bunun sonucunda 500 kişi öldü, binlerce kişi de yaralandı. Ayrıca yine binlerce kişi de 10 ile 20 yıl arasında değişen hapis cezasına çarptırıldı.

### **DOĞU TÜRKİSTAN KOMUNİST PARTİSİ MEMLEKETTE BÖLÜCÜLÜK FAALİYETLERİNİN VARLIĞINI KABUL EDİYOR**

**D**oğu Türkistan Komünist Partisi Genel Sekreteri Song Hanlang yakında Urumçi'de yaptığı bir konuşmada, Doğu

Türkistan'da hala bağımsızlık hareketlerinin var olduğunu itiraf ederek bunların ülkedeki şiddet eylemlerinden sorumlu olduğunu iddia etti.

Song Hanliang Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetlerinden bağımsızlığa kavuşmalarıyla birlikte, Doğu Türkistan'da istikrarın bozulduğunu söyledi. Aynı zamanda Doğu Türkistan gazetesi 4 Nisan 1992 tarihli sayısındaki bir makalede "bölücülerin bastırılmasını istedi". Gazete son yıllarda bölcülük hareketlerinin güçlendiğini belirterek, karşı devrimci güçlerin çeşitli bozucu ve sabotaj hareketlerine başvurarak ülkede zorluk çıkarmak istediklerini belirtti. Gazetenin yazdığına göre, yalnız diktatörlük metodlarıyla sosyalist sistem kurulabilir. Gazete böyle hareketlerin bastırılması konusunda Pekin'deki 1989 Demokrasi yanlısı gösteriler sırasında iyi tecrübeler edinildiğini belirtmiştir.

### **DOĞU TÜRKİSTAN'DA HAYVAN KATLIAMI**

1980 yılından bu yana 3 milyon işsiz Çinli hayvan avlamak, (altın ve ilaç yapımında kullanmak için) bitki bulmak maksadıyla, Doğu Türkistan'a akın etmişler. Bu durum ise Doğu Türkistan'da bir çevre felaketine neden olmaktadır.

Doğu Türkistan'da 12 si birinci dereceden ve 77'si ikinci dereceden koruma altına alınan, vahşi hayvan türü bulunan 15 korunan bölge vardır.

Ancak modern silahlı kaçak Çinli avcılar yemekte kullanmak veya para kazanmak maksadıyla Doğu Türkistan'daki her türlü hayvanı avlamaktadırlar. Çin



hükümeti ise bu katliam karışısında vur-  
dum duymaz bir politika takip etmekte-  
dir.

Son zamanlarda Çin'in Doğu Türkistan'daki Orman İdaresi tarafından yayınlanan bir rapora göre, 1980'li yılların başlarında 135.000 adet Kırmızı derili geyik türü mevcutken 1990 yılının sonunda bu rakam 3000'den aşağı inmiştir. Geri kalanı ise kaçak Çinli avcılarının mermilerine hedef olmuştur. 1989 yılının ilk 8 ayında bir devlet müessesesi olan "Tıbbi Malzemeler Şirketi" Doğu Türkistan'ın İli bölgesinde 2000 kilodan fazla geyik böbreği toplamıştır.

Uzmanlar 1 kilogram böbrek elde edebilmek için 6-7 geyiğin öldürülmesi gerektiğini söylüyorlar. Öte yandan 1979 yılında aynı bölgede Çin İhracat ve İthalat Şirketi 3179 adet leopar derisi toplamıştır. Bilindiği gibi leopar dünyada birinci dereceden korunmaya alınan hayvan türüdür.

Doğu Türkistan'daki Çin Orman İdaresinin raporunda, yalnız Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki bir dağlık bölgede 20 binden fazla kaçak Çinli avcının toplandığı bildiriliyor.

Doğu Türkistan en zengin bitki ve kuş türüne sahip olan bir ülke idi. Nitekim bu ülkede 425 kuş türü yaşardı. Ancak bugün Doğu Türkistan'daki kuş türünün sayısı 230'a inmiş ve birinci dereceden korunması gereken 12 ve ikinci dereceden korunması gereken 68 kuş türü tamamen yok olmuştur.

Uygar dünya, Doğu Türkistan'daki bu hayvan katliamının daha fazla devam etmesine izin vermemelidir. Doğu Türkistan'da Çin hükümetinin açıkça göz yummasıyla yürütülmekte olan bu tahri-

batı durdurmak için tez elden tedbir alınmadığı takdirde, yalnız Doğu Türkistan halkı değil, bütün dünya büyük bir çevre felaketi ile karşılaşabilir.

### BATI BASININDA DOĞU TÜRKİSTAN

**S**ovyetler Birliğinin dağılması ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra Doğu Türkistan Batı basınının ilgi odağı olmaya devam ediyor.

"The Asia Week" dergisi 10 Nisan 1992 sayısında yayınladığı Doğu Türkistan'ı konu alan bir makalesinde şöyle yazıyor:

"Doğu Türkistan'da işlerin iyi gitmediği daha ilk bakışta anlaşılıyor. Çinliler ve Uygurlar arasındaki gerginlik çok belirgin olup, en dikkatsiz siyahların gözünden bile kaçmıyor".

"The Asia Week" daha sonra şu görüşlere yer veriyor:"Doğu Türkistan uzun zamandan beri merkezi hükümet için bir baş ağrısı. Doğu Türkistan halkının sınırın öbür yakasındaki bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetlerine belli bir özlemle baktıkları artık bir gerçek. Doğu Türkistan'ın kendi kaderini kendi belirleme yolundaki mücadelesinin sonucu ne olursa olsun tarihi Orta Asya Satranç tahtası üzerinde yeni tehlike noktaları açıkça göze çarpıyor. Bu gelişme Pekin hükümeti için bir bozguna dönüşebilir".

Öte yandan, yakında Bağımsız Devletler Topluluğunda yaşamakta olan Uygurların liderleriyle görüşen, "The Inde-



pendent" gazetesinin muhabiri Andrew Higgins, adı geçen gazetenin 19 Nisan 1992 tarihli sayısında yayınlanan makalesinde şöyle yazıyor: "Doğu Türkistan Cumhuriyeti ölmüş olabilir, ancak bu Cumhuriyetin ölüm nedenini araştırmak daha yeni başlamıştır. Araştırmanın sonucu bir tarih bilmeceğine cevap vermekten daha çok şey vaad ediyor. Bu Pekin'in süratle dünyanın son büyük imparatorluğunun en huzursuz ileri karakolu haline gelmekte olan Doğu Türkistan'ın peşini bırakıp, bırakmayacağını belirlemeye yardımcı olabilir.

İngiltere'de yayınlanmakta olan "Financial Times" gazetesi ise 2 Haziran 1992 tarihinde "Çin Orta Asya'da Büyük Oyuna Dönüyor" başlığı altında yayınladığı bir makalede şu görüşlere yer veriyor:

"Doğu Türkistan'ı ziyaret eden bir yabancının kolaylıkla görebildiği gibi, Çin bir İmparatorluktur. Doğu Türkistan'a komşu olan Moğolistan ve üç Orta Asya Cumhuriyeti bağımsız birer devlettir. Ancak, Çin vatandaşı olan Uygur, Kazak, Özbek ve Tacik milletleri, Çin'in kontrolü altında huzursuz bir şekilde yaşamaktadırlar. Doğu Türkistan'da yaşayan 12 önemli etnik grubun hemen hepsi manevi dergah olarak, Çin'e değil Türkiye ve Orta Doğu'ya bakmakta. ancak Doğu Türkistan, Çin için, büyük bir korku içinde olduğu, Orta Doğu ve Orta Asya'da devam eden karışıklıklar karşısında bir siper olarak büyük önem taşıyor.

Bunun yanında Doğu Türkistan'ın yer altı ve yer üstü zenginliği Çin'in ekonomik gelişmesi için hayati öneme haiz.

Hemen hepsi 1949 yılından sonra Doğu Türkistan'a getirilmiş olan 6 milyon Çinli göçmen ve büyük petrol rezervleri, hiç bir Çin hükümetinin Doğu Türkistan'dan vazgeçmeyi düşünemeyeceğini gösteriyor. Çin resmi yetkilileri, siyaset adamları ve din adamları, Doğu Türkistan'daki etnik huzursuzluklar veya Orta Asya'daki olayların Çin'deki azınlık milletler üzerine etkileri konusunda konuşmak istemiyorlar.

Ancak, Doğu Türkistan'daki geniş güvenlik tedbirleri ve sık sık meydana gelen Çin karşıtı ayaklanmalar, Çin'in günden güne büyüyen ve uzun vadeli bir problemle karşı karşıya bulunduğunu gösteriyor. Daha yakında Doğu Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde Çin karşıtı gösterilerin düzenlendiği haber verildi."

### KAYSERİ'DE 2. DOĞU TÜRKİSTAN GECESİ

**M**erkezi Kayseri'de bulunan Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Demeği tarafından organize edilen Doğu Türkistan Gecesi'nin ikincisi gerçekleştirildi. İsa Yusuf Alptekin, Vakfımız Başkanı Mehmet Rıza Bekin, Erciyes Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Tuncer Gülensoy ve Türk Ocakları Umum Reisi Prof. Dr. Orhan Düzgüneş'in yanısıra siyasi partilerin il başkanları ve çok sayıda izleyici topluluğunun iştirak ettiği gecede, Doğu Türkistan ile ilgili tanıtıcı bilgiler verildi. şiirler okundu, konuşmalar yapıldı. İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Etnomüzikoloji Araştırma ve Uygulama İcra Heyeti, Doğu Türkistanlı sanatçı Abdullah Köse ve arkadaşla-



rı ile yine Doğu Türkistanlı sanatçılardan Ferhat Tanrıdağlı ve Nur Muhammed Uygur Türk müziğinden çeşitli örnekler sundular. Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği Folklor Ekibi'nin gösterileri de büyük ilgi topladı.

### DOĞU TÜRKİSTAN KÜLTÜR VE DAYANIŞMA DERNEĞİ'NİN OLAĞAN GENEL KURUL TOPLANTISI YAPILDI

**K**ayseri'deki Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği'nin Olağan Genel Kurul Toplantısı yapıldı. Toplantıda Yönetim Kurulu üyeliklerine Mehmet Cantürk, Hamit Göktürk, Mehmet Emin Batur, Abdülmecit Avşar, Abdürrahim Türkdoğan, Hayrullah Efendigil, Abdül-



samet İktürk, Nazım Batunan ve Emrullah Efendigil seçildi. Daha sonra yapılan yeni Yönetim Kurulu toplantısında Başkanlığa Mehmet Cantürk yeniden seçilirken, Başkan Yardımcılıklarına Mehmet Emin Batur ve Hamit Göktürk, Genel Sekreterliğe Abdülmecit Avşar, Muhasip üyeliğe de Abdürrahim Türkdoğan seçildiler.

### DOĞU TÜRKİSTAN GÖÇMENLER DERNEĞİ YENİ BİNASINDA HİZMETE BAŞLADI

**30** yıldan beri Cağaloğlu Çatalçeşme Sk. Üretmen Han No: 404 hizmetini sürdüren Doğu Türkistan Göçmenler Derneği Kurban Bayramının 4. günü Doğu Türkistan'da şehid düşenler için hatim duası, açılış merasimi ve bayramlaşma yaptı.

Dernek Yönetim Kurulu Başkanı Abdül Veli Can açılış konuşmasını yaparak derneğin hizmetlerinin bundan sonra burada yapılacağını belirtti. Dernek Genel Sekreter Yardımcısı Dr. Erpolat Dönmez derneğimizin tarihçesini ve çalışmalarını kapsayan konuşmasını yaptı. İstanbul Üniversitesi Öğretim Görevlilerinden Prof. Dr. Abdül Kadir Donuk Türkistan'da Türk topluluğuna yapılan zulüm ve işkenceleri anlattı. Kazakistan'dan gelen misafirler de Doğu Türkistan ile ilgili görüşlerini bildirdiler.

Tel: 558 69 63

Fax: 558 27 09

### TÜRKİSTAN PİLAV ŞÖLENİ VE FOLKLOR GÖSTERİSİ

12.7.1992 Pazar günü Terkos gölü civarında Doğu Türkistan Göçmenler Derneği tarafından düzenlenen piknik gezisi yapıldı. Zeytinburnu Belediye Başkanı Hasan Yılmaz'ın katkıları ile zeytinburnu Belediyesinden 3 adet otobüs temin edildi.

Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, etnomüzi-



koloji bölümünden Yard. Doç. Dr. Rahmi Oruç Güvenç ekibi ve Özbekistan Firuz Folklor ekibide geziye iştirak ettiler.

Piknikte misafirlere Türkistan'ın milli yemeklerinden koğurdak (tas kebabı) Türkistan pilavı, şiş kebabı, salata ve karpuz verildi. Akşam geç saatlere kadar eğlence devam etti.

Piknikte yoğurt yeme yarışması, elma yeme yarışması ve çuval yarışması düzenlendi. Çekilişler yapılarak çeşitli hediyeler dağıtıldı. Halk sevgi yumağı oluşturarak, birlik beraberliğin en güzel örneğini sergiledi.

### KAZANDA YAPILAN I. TÜRKOLOJİ KONGRESİ

**T**ataristan birinci Türkoloji kongresi 8-13 Haziran 1992 tarihleri arasında Kazan'da yapıldı.

Kongrenin açılışı 8 Haziran'da Tataristan Fenler Akademisi'nin konferans salonunda kalabalık dinleyici ve ilim adamlarının iştiraki ile gerçekleştirildi.

Açış konuşmasını yapan Tataristan Başbakanı Ferit Muhammed Tataristan'ın kültür ve ekonomik durumunu anlattı. "Tataristan teknoloji bakımından Türk Cumhuriyetleri içinde en güçlü olanlardan biridir. Tır, kamyon ve helikopter fabrikaları Tataristan'da olduğundan yeni gelişmelere ayak uydurmanız daha kolay olacaktır" dedi.

Kongreye Bağımsız Devletler Topluluğundan 150, Tataristandan 70 ve diğer ülkelerden (Türkiye, Almanya, Fransa, Japonya, Macaristan v.s.) 50 ilim adamı katıldı. Dış ülkelerden en kalabalık ilim adamı Türkiye'den katıldı. Türkiye'den



katılan ilim adamları arasında Prof. Ahmet B. Ercilasun, Prof. Fikret Türkmen, Prof. İnci Enginün, Prof. Nadir Devlet, Doç.Dr. Osman Fikri Sertkaya v.s. lar var idi. Kongreye ayrıca Uygur Türk ilim adamlarından Sultan Mahmut Kaşgarlı (Türkiyeden) "Uygur Türkçesinin Tarihi Gelişmesi" konulu tebliği ile, dil edebiyat fenleri namzedi Patigül Sabitova (Kazakistandan) "Doğu Türkistan Uygur Edebiyatında Nesir türlerinin tarihi gelişmesi" konulu tebliği ile, Yusufov P.K (Kazakistandan) "Uygur Edebiyatında Tarihi Roman Türleri", A.Seyfullah Kırgızistan'da Uygur dilinin fonetik özellikleri tebliği ile kongreye katıldılar. Kongrede 262 tebliğ okundu bazı kararlar alındı. 1- Türkoloji konularında nelerin yapıp nelerin yapılmadığını tesbit için iki komisyon kurulması 2- Türk halklarının Latin Alfabesine geçmesi için her bir cumhuriyetten bir delege alınarak bir komite kurulması 3- önümüzdeki kongrenin gelen teklif üzerine Başkırdistan'ın başkenti (opada) yapılmasına karar verildi.

Kongrenin esas maksadı Türk halklarının alimlerini biraraya getirip edebiyatta, dilde, dinde, tarihte, folklorda vb. gibi ihtisaslarda fikir alışverişinde bulunmalarını sağlamaktır.







# TARANCILAR

## DERİ SANAYİ VE TİC. A.Ş.

Dursun Tarancı ve Kardeşleri

TÜRKİYE'DE...

DOĞU TÜRKİSTAN'DA...

VE YAKINDA...

KAZAKİSTAN'DA...

DERİ SANAYİNDE ÖNCÜ KURULUŞ

TARANCILAR LEATHER WEAR COMPANY

ADDRESS:

Fab.: Güderici Sokak No: 46  
Kazlıçeşme – İstanbul / TÜRKİYE

**TD**

TEL:

582 52 76 – 582 96 41 – 582 71 17

TELEX:

30591 Duta tr.

REPESANTATIONS:

Çin Halk Cumhuriyeti/Doğu Türkistan  
S.S.C.B. Moskova/Kazakistan



كر پىكتە سۇپۇر كەننى بىكانە بېسىپ يۇرسە  
باغ ئچرە كىرىپ رەيھان ئۇللىنى كىسىپ يۇرسە  
خوشبۇيى مۇرەست بىو قەسرەمدە ، بېسىپ تۇرسا  
ئۆز مەككە ئۆزەم قىماي قويفانىنى قىسىپ يۇرسە  
كۆڭلۈم بىو چچەك كۆل ر كۆركەندە چچىلما سۇمۇ ؟  
ئارمانى تولا دىل ھەم بىر مەررە ئېچىلما سۇمۇ ؟

دۇشەمبە  
ئۈرۈمچى 28/10/1949

” كېتەي ”

- قە پەزلى زۇلمدىن ، ئۆزىنى قىلب ئازاد كېتەي .
- پەلەك سىتەلمىدىن دەپ ئەندى داد كېتەي .
- بۇ يولدا سەنسىز ئەي يار ئىچۈكمۇ شار كېتەي
- ئۇيسال ۋە دىسنى ئەيتساڭ ، كى بامۇراد كېتەي .
- فراقىڭ ئولسىمۇ ۋا خىلغ بىولا پىتۇ زادى كېتەي .
- شۇ يات ئاراسدا قالدىڭ نىكارىم ، ئوقمايسەن .
- زەھەر تىكەنلەر ئاراسدا كىم ھەشىشە ئۇخلايسەن .
- تىگىڭگە سالىدى نىچە تور پەقەت ئوقمايسەن .
- چۈشۈڭدە كۆرگەچ ئەكسنى ، تىلڭدا ئاقلايسەن .
- فراقىڭ ئولسىمۇ ۋا خىلغ ، بىولا پىتۇ زادى كېتەي .
- مىڭ بۇ سۇزۇمدىكى قەستىم ”قوپ” دىمەكچى ئەمەس .
- فەقەت كۆز ئاچساڭ ۋۇ بىلپىلا قويساڭ بىس .
- خەتەرلى يول تولا دىرلىماقنى قىلما ھەۋەس .
- بۇ يۈكنى نەخ جاپاغا ساتىپ ئالۇر مىز مىز بىس .
- فراقىڭ ئولسىمۇ ۋا خىلغ ، بىولا پىتۇ زادى كېتەي .

دۇشەمبە  
ئۈرۈمچى 15/3/1949



كۆڭلۈم بۇ چچەك گۈللىرى  
 ئارمانى تولا دىل ھەم  
 كۆرگەندە چېچىلماسمۇ ؟  
 بىر مەررە ئېچىلماسمۇ ؟

ئەل كۈلگەندە مەن ھەم  
 كۆڭلۈمنى تىلەپ شىرىن  
 كۈلمەكنى ھەۋەس قىلدىم  
 بىر نەچچە نەپەس قىلدىم  
 بائىس شۇ بۇلۇپ ئۆزىنى  
 سۆكۈپ بەندى قەپەس قىلدىم  
 ھەريازدا كۇشا دەپ ئاھا!  
 ئۇرغانىرى تەس قىلدىم

كۆڭلۈم بۇ چچەك گۈللىرى  
 ئارمانى تولا دىل ھەم  
 كۆرگەندە چېچىلماسمۇ ؟  
 بىر مەررە ئېچىلماسمۇ ؟

دۇنيادا ئۆتەر مەنمۇ  
 دايم توكۇلۇپ يەرگە  
 بىر شار بۇلا لىماستىن  
 بىر يۇلا تۇلا لىماستىن  
 غەم ھادىغىدىن ئازادە  
 ياردەردىنى سۆتۈرمەكچۈن  
 ئىچىگە سۇلا لىماستىن  
 كۆرگەندە چېچىلماسمۇ ؟  
 بىر مەررە ئېچىلماسمۇ ؟

ھەر چىقسا شامال ئاغزىم  
 كىلەرگە ئۇيۇن خانە  
 چوڭ چوڭ ئاچىلۇر ئۆيىكەم  
 بولمىقتا ئەزىز ئۆيلىكەم  
 رەببىم ئۆزىدىن باشقا  
 بىر كىمگە يىشىم بارمۇ ؟  
 كۆڭلۈم بۇ چچەك گۈللىرى  
 ئارمانى تولا دىل ھەم  
 كۆرگەندە چېچىلماسمۇ ؟  
 بىر مەررە ئېچىلماسمۇ ؟



چچەك كۆرگەندە

بەختىمدە قارا چچەككە      كۆنلەر دە يېشىلمەسمۇ؟  
 يىلدىزلى جاراھەتلەر      ھەسرەتتە تىشىلمەسمۇ؟  
 تەلەيدە قارا خەتنىڭ      بىر سەھپىسى يېلىماسمۇ؟  
 كۆڭلۈم بىو چچەك گۈللەر      كۆرگەندە چېچىلماسمۇ؟  
 ئارمانى تولا دىل ھەم      بىر مەررە ئېچىلماسمۇ؟

گۈل لالە چچەك سۇمبۇل      ئۆز مايسا يىشىل كۆككەم  
 يەر سەھنى گلەم يايغان      رەنگىن توس ئېلىپ ئالەم  
 شوخلاپ ئېچىلىپ قوشلار      سايراب سۇيۇنۇر ھەردەم  
 قش داغنى ئالماققا      كەلگەندە باھار مەلھەم  
 كۆڭلۈم بىو چچەك گۈللەر      كۆرگەندە چېچىلماسمۇ؟  
 ئارمانى تولا دىل ھەم      بىر مەررە ئېچىلماسمۇ؟

يەر باغرى ئىرىپ كۆككەلەر      كەتكەچ يۈزىدىن مۇزقار  
 ئىسىغ يەل ئېسىپ يۇمشاپ      ياپىراق چقارۇر ئەشجار  
 گۈل قاشدا بۇلبۇل قىش      دەستانن ئوقۇب سايرار  
 كۆڭلۈم بىو چچەك گۈللەر      كۆرگەندە چېچىلماسمۇ؟  
 ئارمانى تولا دىل ھەم      بىر مەررە ئېچىلماسمۇ؟

ئالەمكە تولۇر شادلىق      ئىيامى باھار ئولسا  
 بۇ خەستە يۆرەك كۆر مەس      دۇنياغا داۋا تولسا  
 كۈلپەت ، ئەلەم ۋە غەمىدە      دايم بىيىن ئوشتۇلسا  
 ياش غۇنچە ئېچىلماستىن      گۈل پەسىلدە نەخ سولسا



ھەيدىلىپ كەتتى

ئايا گول بۇلبۇلۇڭنى جۇت، بوران سۇرگۈن ئېلىپ كەتتى  
ئىچدە مېڭدە - مېڭ ھەسرەت ھىجرەت قىلىپ كەتتى  
ئىچىدىڭ ، لىك بۇلبۇل كۆرمىدى ھەسرەت ئۆزى ھەسرەت  
دېيىشى بىر مۇئەتتەر بولمايىنچە ، ئۇستالىپ كەتتى -  
ئۆتەر يولدا بولساڭ ، بىر كۆركىلەيدىڭ ئاھ !  
سېغىنەتەرەننۇم تۆكتى ياش ، پەي تار چېلىپ كەتتى  
تۇغۇلغاندىن تابۇدەم شاد بولماي ئۆتتى ئىشقىڭدا  
تاغۇلغاندا سېلىپ ، ھېچ بىلىمىڭ كىم ئۆرتىلىپ كەتتى  
ئىچىڭ بىر ئاغرىماسمۇ ؟ ئويلاكمىنى كۆردى ئالەمدە  
قارا ! قايسى گوناھى چۈن بورانغا يۆرگۈلۈپ كەتتى  
قەۋەت غونچەگىمۇ يا ئازغان ؟ كى ئاھى يەتمىدى ھەرگىز  
كېلىپ ئالدىڭغا چەندان سايىدى ، ئاخىر تېلىپ كەتتى  
بۇ ئىشەرەت كىيىمۇ ؟ ياكى ئەبەد ئۇيقۇسى ، بىلىمىدىم ئاھ !  
كۆز ئاچسا ، بىر باقار دەپ تەلمۈرۈپ ھەم توختاپ كەتتى  
كېتەردە بىر غىنە ئەرزى ساڭا شولكىم : " ئونۇتماڭ " دەپ  
ساڭا مەنزۇر بىر ئىش ئىشلىمەي ، كۆپ ئۇيۇلۇپ كەتتى .

دۇشەنبە .

ئۈرۈمچى ، 8/3/1949

لېك = لېكىن .

كۆركىلەيدىڭ = كۆركەن بولساڭ

مەنزۇر = ئەرزىكۈدەك ، لايىق .



پەتەندىن مەخسۇم شىئىرلىرىدىن پارچىلەر

××  
ئەرزى ئىخلاس

- داھىيا! باسقان ئىزىڭ توپراقىدىن بىر ئۈچقۇنۇڭ كەلدى .
- ئەجەب تولغاچ شامال ئىچرە كۆكەب ئۈتقۇنۇڭ كەلدى .
- نىچە يىل بۇزما ن پاتقاقى ئاجىز زىرى پا قىلغان
- بۈگۈن نۇرۇڭ يېتىپ ئۆستۈڭگە ئۆرلەپ چايقۇنۇڭ كەلدى .
- قاچارمىش دەۋلەتنىڭ دەۋرىنى سۈركەن دەردۇ شىددەتن
- قاراغىن بىيى ئەبا ، پايىڭگە تۈتقۈچ مامۇنۇڭ كەلدى .
- پاياندازىنىڭ ۋۇجودى ، جانى رەفتارىڭگە مۇڭ قاتلا .
- نىسار ئولسۇن قۇبۇل كۆرسەڭ ، ساڭا بىر كانى مۇڭ كەلدى .
- دۇشەنبە .

ئۈرۈمچى ، 8/2/1949

×× بوشىئىرنى پەتەندىن مەخسۇم 1949 نجى يىلى خوتەندىن ئۈرۈمچىگە

بېرىپ مەھەممەت ئىمىن بۇغرا (ئەزىتىم) بىلەن كۆرەشكەندە ئۆز قولى بىلەن -

تەقدىم قىلغان .

• ئەبا (ئىبا) تون . بىيى ئەبا - ئۇستىگە تون كېمكەن ھالدا دىئەن مەنادا .

• مامون - ئىشەنچلىك كىشى

• مۇڭ - مۇڭداش ، سىرداش .

• دۇشەنبە - تاجىكىستاننىڭ مەركىزى ، پەتەندىن مەخسۇمنىڭ تۇغۇلغان جايى .

• بەزى شىئىرلىرىدا مەرھۇم بۇنى تەخەللۇس قىلىپ قوللانغان .



جازا مەيدانىغا يالاپ خەلقنىڭ ئالدىدىن ئۆتكۈزۈپ ئېلىپ ماڭغاندا كىشىلەر ئۇنى - كالىپۇڭنى چىڭ چىشلەپ ئالغان بىر قىياپەتتە كۆردى . پەتەددىن مەخسۇم شېھىت بولۇپ 33 يىل ئۆتكەندىن كېيىن ، شۇ كۈنلەردە كۈندىن كۈن يىللىق قىلغان بىر كىشىدىن خىتاي جاللاتلىرىنىڭ پەتەددىن مەخسۇمنىڭ تىلىدىن سىم ئۆتكۈزۈپ كالىپۇڭغا - تىشىپ باغلاۋاتقانلىقىنى ئاڭلىدىم .

ئېيتىشلارغا قارىغاندا ، خىتاي جاللاتلىرى پەتەددىن مەخسۇمنى خەلق ئالدىغا ئېلىپ چىققاندا شوئارتوۋلا بۇ ئاقراپ كېتىشتىن ئەنسىرەپ تىلنى سىم - بىلەن باغلاۋاتقان ئىكەن . چۈنكى شۇ كۈنى سوراق جەريانىدا پەتەددىن مەخسۇم ھېچ تىنماستىن ئۇنلۇك ئاقراپ " ئاللاھۇ ئەكبەر " ، " ياشاسۇن ئازات شەرقى - تۈركىستان " ، " يوقالسۇن زالىم خىتايلار " دەپ شوئارتوۋلا پىلا تورغان ئىكەن . پەتەددىن مەخسۇمنىڭ 33 يىللىق ھاياتى جاپا ۋە زۇلوم ئىچىدە ئۆتتى . رادىيىسى ستالىنچى جاللات شىڭشى سەي تەرەپىدىن ئۆلتۈرۈلدى ، ئەقىلغا كەلگەندىن بىرى دائىمدا موستەبىت ھۆكۈمرانلارنىڭ تەقىپ قىلىشى ئاستىدا قالدى . ئومۇرى - نىڭ كۆپ قىسمى گۇمىنداڭ ۋە گۇڭسەنداڭ خىتايلارنىڭ زىندانلىرىدا ئۆتتى ! ياشلىق باھارىدا دىن ، مىللەت ۋە ۋەتەن يولىدا شېھىت بولدى . شەرقى تۈركىستان خەلقىنىڭ مۇنەۋۋەر ۋە تەنپەرۋەر ئوغلى ، قەھرىمان ئۆزبېك يىگىتى شېھىت پەتەددىن مەخسۇم مىللەت قەلبىدە مەڭگۈ ياشايدۇ !

م . قوتلىق

- ( I ) بورھاننىڭ 15 جى يىلى 10 نىڭ ئاينىڭ I كۈنى ئۈرۈمچى رادىئوسىدىن نەشر قىلغان نۇتقى . شۇ كۈنكى " شىنجاڭ رىباۋ گزىتىگە قاراڭ .
- ( II ) - " چوڭ تاش " لاداخ يولىدا ھىندۇستان چىگراسى ئىچىدە بىر جاي .
- ( III ) - " خوتەن گزىتى " ئويغۇرچە نوسخىسى نىڭ 56 نىڭ يىلى 10 نىڭ ئاينىڭ 9 كۈنىدىكى سانغا بېسىلغان " بىر ئەكسىل ئىنقىلابچىنىڭ پاش قىلىشى " دىگەن خەۋەر ماقالىسىغا قاراڭ .
- ( IV ) - 1965 نىڭ يىلى خوتەندە ئېچىلغان " ئىنقىلابقا قارشى ئۇنسۇرلارنى بېسىقتۇرۇش كۆرگەزمىسى " دەپ بولارنىڭ ھەممىسى كۆرگەزمە قىلىندى .



قلىغان بىر قانچە شىئىرلىرىنى تەقدىم قىلمەن .  
 1949 نجى يىلى ۹ - ئايدا شەرقى تۈركىستانغا خىتاي كامونىستلىرى -  
 بېسىپ كىرگەندىن كېيىن مەھەممەت ئىمىن بۇغرا ۋە ئەيسا ئالىپتىكىن لارى بىلەن بىرگە  
 ھىندۇستانغا چىقىپ كېتىش ئۈچۈن چىگراغا قەدەر كەلگەن بولسىمۇ ئۆتەلمەي  
 خوتەنگە قايتىپ كەلگەن . 50 نجى يىلى قولغا ئېلىنىپ 55 نجى يىلى ناھىلىك  
 مالدۇختۇرلۇق پونكىتتا نازارەت ئاستىدا ئىشلەشكە چىقىرىلغان . پەتھىدىن  
 مەخسۇم بۇجەرياندا بىر قىسىم مىللەتچى زىيالىيلەر بىلەن بىرلىشىپ بىر پائالىيەت  
 ئېلىپ بېرىش نىيەتكە كېلىدۇ . يەكەنگە قلىغان بىر ساياھىتى مەزگىلدە قارقاش -  
 لىغ ئابدۇلھىمەت داموللام بىلەن تۇنۇشۇدۇ . ئابدۇلھىمەت داموللام پۈتۈن جەنۇبى  
 شەرقى تۈركىستاندا كۆپ يۈز - ئابرويلۇق بىر ئىشان بۇلۇپ ئېتىشلارغا قارىغاندا  
 54 نجى يىللىرى ئۇنىڭ مورتلىرىنىڭ سانى قىرغىمىغا يېتىپ بارغان . داموللام  
 بىلەن پەتھىدىن مەخسۇم مۇرىتلارنى ئاساس قلىغان ھالدا " تەشكىلى نجات "  
 ئىسمى بىلەن بىر مەخپى تەشكىلات قۇرۇدۇ . تەشكىلاتنىڭ رەئىسى ئابدۇلھىمەت  
 داموللام ئورۇنبا سارى پەتھىدىن مەخسۇم بۇلۇپ تۇۋەندە خەلىپىلەر ئارقىلىق پۈتۈن  
 مورىتلار تەشكىللەنگەن . تەشكىلاتنىڭ شۇئارى ، قوراللىق ئىنقلاب قوزغاپ شەرقى -  
 تۈركىستان ئىسلام جۇمھۇرىيىتى قۇرۇشتىن ئىبارەت ئىدى . بۇنىڭ ئۈچۈن شۇراھىيىتى  
 سايلاب چىقىپ كەكەش يېقىنلىرى ئېچىپ پۈتۈن مورىتلار ئىچىدە تەشۋىق ئېلىپ بارغان .  
 بىر مەخپى شىفكراف مەتبەئەسى قۇرۇپ شۇرا ناملىق بىر ئايلىق ژۇرنال چىقارغان .  
 مۇستەقىل شەرقى تۈركىستان ئاساسى قانۇنى ، ياشلارغا موراجىئەت ۋە بىرلەشكەن -  
 دەۋلەتلەر تەشكىلاتىغا ئەرز قاتارلىق ماتىرىياللارنى بېسىپ تارقىتىقان ئەزالارغا  
 ئاي يۇلدۇزلۇق ئاق بايراق تارقىتىقان (V)

ئىنقلاب مەغلۇب بولغاندىن كېيىن پەتھىدىن مەخسۇم  
 ئىككى يىل بۇسۇرۇنۇپ يۈرۈپ ئاخىرى قولغا چۈشۈپ كېتىدۇ . 1958 نجى يىلى  
 5 نجى ئاينىڭ 1 نجى كۈنى ھۆكۈمەت خوتەندە چوڭ بىر مەيداندا " جازا ھۆكۈم قىلىش  
 چوڭ يىغىنى " ئېچىپ پەتھىدىن مەخسۇمغا ئۇلۇم جازاسى ئىلان قىلىپ شۇ -  
 مەيداندىلا مىللىتى بىلەن ئېتىب شىيە قىلدۇ . شۇ كۈن مەيداندا بولغان كىشىلەر  
 ئۇ دەھشەتلىك مەنزىرىنى ھېچ قاچان ئۇنۇتالمايدۇ . ئاپئاق كىم بىلەن بېشى  
 باشتاق ، قولى ئارقىغا قاتايىپ باغلانغان ، پۈتۈن چىتە ، پەتھىدىن -  
 مەخسۇم بېشىنى تىك تۇتۇپ ئەتراپقا تەبەسسۇم بىلەن نەزەر سالماقتا ئىدى .  
 يۈزىدىن ھېچ قورقۇنۇش ئالامىتى كۆرۈنمەيتتى . يىنىدا تۇرغان ئىككى خىتاي ئەسكەر  
 ھەدەپ بويىنى بېسىپ ئالغا ئىككى تۇرسۇمۇ بىر ئازدىن كېيىن يانابېشىنى تىكلەۋالدى



قارشى داۋاملىق ئىسيان كۆتۈرۈپ تۇردى .

1957 نجى يىلى ئايدا خوتەننىڭ خان ئىرىق دىكەن جايدا دىخانلار خەدىچە خان باشچىلىقىدا قوزغالدى . بۇلارنى بېسىقتورغىلى كەلگەن قوراللىق ساچىلاردىن يەتتىسى ۋە قورچاق موللار دىن ناسرھاجنى تاياق توقماقلار بىلەن ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلگەن .

1958 نجى يىلى خوتەننىڭ لوپ ناھىيىسى چاۋاغ رايونىدا قادىرھاجىم يېتەكچىلىكىدە ئىنقلاب كۆتۈرۈلدى . بۇ ئىنقلاب كۆپىنچە تويلاڭى يەنى دىخانلارنىڭ يەرلىرىنى بىرلەشتۈرۈشگە قارشى قوزغىلاڭى دەپمۇ ئاتالدى .

1959 نجى يىلى خوتەننىڭ تەۋەككۈل دىكەن يىرىدە باقى داموللام ۋە سەمەت داموللاملار باشچىلىقىدا دىخانلار قوزغىلۇپ ختاي ئەسكىرى قىسىمنىڭ بوزيەر ئۆزلەشتۈرۈش ( بىگتۇەن ) ئەسكەرلىرىغا ھۇجۇم قىلىپ يىكرە دەك ختاي ئەسكەرىنى ئۆلتۈرگەن . بۇجەڭدە مۇجاھىدلاردىن 200 كىشى شەھىد بولغان .

1962 نجى يىلى 4 نجى ئايدا قاراقاشتا تۇرسۇن ھاپىز باشچىلىقىدىكى " شەرقى تۈركىستان پارتىزانلىرى " ناملىق تەشكىلات ئەزالىرى دەل قوزغىلۇش ئەسناسىدا پاش بۇلۇپ قېلىپ مەغلۇب بولغان . بۇلاردىن باشقا ئاشكارە پائالىيەتكە ئۆلگۈرەلمەي بېسىقتورولغان يۇشۇرۇن تەشكىلاتلارنىڭ سانى يالغۇز خوتەن ۋىلايىتى ئىچىدە بەشكە يىتە بارغان . بۇلارنىڭ ئىچىدە دائىرىسى كەڭ راق بولغىنى شەرقى تۈركىستان ئوچقونلار تەشكىلاتى ئىدى .

### پەتھىدىن مەخسۇمنىڭ قىسقىچە تەرجىمە ھالىسى

پەتھىدىن مەخسۇم ئۆزىنىڭ تۈركىلىرىدىن بۇلۇپ نامانگاندا تۇغۇلغان دادىسى نۇرمەھمەت قارى ، ئەسلى تاجىكىستاننىڭ دوشەنبە شەھىرىدىن بولۇپ 1933 دە سوۋىت ھاكىمىيىتىدىن قېچىپ كېلىپ خوتەنگە يەرلەشكەن غۆزبەكلەردىن ئىدى . پەتھىدىن مەخسۇم كىچىك يېشىدا يىتەم قېلىپ چوڭ ئانىسى ئىشان ئايىم نىڭ يىنىدا چوڭ بولدى . خوتەن دارىلىتام - يىتىملەر مەكتىۋىنى بىتتۈرۈپ 46 يىلى ناھىيلىك مالدۇختۇرلۇق كۇرسىدا ئوقۇپ دىپلوم ئالغان . 48 نجى يىلىغا قەدەر بۇ خىزمەتتە بولغان . 49 نجى يىلى I ئايدا ئۇرۇمچىگە بارغان ۋە قىسقا بىر مۇددەت تامرات بازارەتدە ئىشلىگەن .

پەتھىدىن مەخسۇم تەۋرەنمەس بىر مىللەتچى ئىدى . دائىما ۋەتەن ۋە مىللەتنىڭ غەمدا يېنىپ تۇرغان . بۇنى ئۇنىڭ يالقونلۇق ماقالىلىرى ۋە چوڭقۇر مەنالىق شىئىرلىرىدا ئېنىق كۆرۈۋالالايمىز . مەن بۇ ماقالىدە ئۇنىڭ خاتىرىمىدە ساقلىنىپ



پاش قىلغانلەرگە مۇكاپات ، ئقرار قىلغان لاركە كەك چىلك " دىكەنلاركە ئوخشاش ھىلە - مكرلارنى ئورتىغا قويۇپ بىر قىسىم تۇراقسىز ئۇنسۇرلارنى تاللاپ ئۇلارنى " ئاكتىپلار " دەپ تەرىپىلەپ ھەر خىل يالغان ئەنزە (سانارىيە ) لارنى توقۇپ چىقىپ مىللەتچىلاركە زەربە بەردى . بۇ ئۇسۇلدىن پايدىلىنىپ يۇشۇرنۇپ ياتقان ئىنقلاب رەھبەرلىرىنى قولغا چۇشۇرۇش تاكتىكىسىنى يولغا قويدى . مەسلەن :-

بۇ ئۆگۈنۈش جەريانىدا 59-يىلى ھەجىدىن قايتىپ كەلگەن يۇرۇنقاشلىق رۇزى موللام دىكەننى تەرىپىلەپ ئورتىغا چىقىرىپ " مەتتىن ھەزرەت بىلەن مەن چوكتاش دە (II) ئوچراشقاندا ئۇ ماگا يوليۇرۇق بىرىپ - بىز يېقىندا يۇرتقا قايتىمىز سىز خوتەن - گە بارغاندا توققانلىرىمىز دىن ئابدىكېرىم ھاجىم بىلەن كۇرۇشۇپ ئالاقە باغلاڭ ۋە مەندىن يوليۇرۇق كۆتۈكلا دىگەن " دەپ تامامەن ئويدۇرما بىر يالغان سانارىيە توقۇپ چىقىدۇ (III). شۇنىڭ بىلەن خوتەن ۋە قارقاشتا مەتتىن ھەزرىتىنىڭ يېقىن تۇققانلىرىنى ، مۇخلىسلىرىنى ۋە ھەزرىتىنىڭ رۇزى يىلدىكى ئىنقلابىغا قاتناشقان كىشىلارنى قولغا ئالدى . بۇلارنى ۋەھشىيانە ئازاپلار بىلەن قىنى - قىستاققا - ئېلىپ ئقرار قىلدۇرۇپ كامۇنىستلارنىڭ " خوتەن ئاتچى ئىنقلابىنى مەتتىن - ھەزرىتىم چەت ئەلدە تۇرۇپ قول سېلىپ پىلانلىغان " دىگەن تەخمىنلىرىنى راسقا چىقارماقچى بولدى . لېكىن بۇلارنى ئەمەلگە ئاشۇرالمىغان بۇلۇشمۇ ، ئابدىكېرىم ھاجىمنى سوراق جەريانىدا ئېسىپ ئورۇپ شېھىد قىلدى . يېقىن توققانلىرىدىن توردى مەھەت ئاخون بىلىنمگەن سەۋەب بىلەن تۇرمدا ۋە پىنات قىلدى . ئابدۇنەبى قارى ھاجىم ، ھۇشۇر نىياز ئاخونۇم مەتتوختاخون دامولام ۋە روزى مەھەمەت ئاخونۇم قاتارلىق يۈزلىگەن كىشىلەر سوراق جەريانىدا قىناپ - ئۆلتۈرۈلدى .

بو ئەسنادا بىر قىسىم خائىنلارنىڭ پاش قىلىشى بىلەن پەتىھىدىن مەخسوم قاتارلىق بىر قانچە كىشى ئىككى يىل يۇشۇرنۇپ ياتقان توساللا يىزىسىدىن قولغا چۇشۇپ كەتتى . 58 نچى يىلى 5 - ئاينىڭ I كۈنى شېھىد قىلدى . ھىيت داموللام باشچىلىقىدىكى يانا بىر قىسىم ئىنقلاب رەھبەرلىرى مو 59 نچى يىلى قاراقاشنىڭ ياۋا دىگەن كەنتىدە تۆرت يىل يۇشۇرنۇپ ياتقان جايدىن قولغا چۇشۇپ 9 نچى يىلى 4 ئايدا ئېتىپ شېھىد قىلدى .

خوتەن ئاتچى ئىنقلابىنى رەھشەتلىك رەۋىشتە بېسىقتورغاندىن كېيىن ختاي كامۇنىست ھۆكمرانلىرى خوتەن خەلقى جۇملىدىن شەرقى تۈركىستان خەلقى ئەندى باش كۆتۈرەلمەيدۇ دەپ خام خيال قىلدى . لېكىن ئاتچى ئىنقلابى مەغلۇب بولغاندىن كېيىن خوتەن خەلقى زۇلۇمغا قارشى ۋە دىن دۇشمەنلىرىگە



چىقىشقا باشلىدى . ( بۇلار تۆۋەندە تەپسىلى بايان قىلىندۇ ) خىتاي ھۆكۈمىتى بۇ تەشكىللىك ۋە قوراللىق ھەركەتنىڭ تەشكىللىنىشى ۋە تەرەققى قىلىپ مەيدانغا - چىقىشى قاتارلىق جەريانلار دىن پۈتۈنلەي خەۋەرسىز قالغانلىقىدىن بەكمۇ چۆچۈپ كەتتى . مەركەزى ھۆكۈمەت ، ئۆلكۈلۈك پارتىيە كۆمىتتى ، مەركىزى ئاخبارات ئىدارىسى ۋە ساقچى باشقارمىسى مەخسوس خىزمەت كۆرۈپلىرى ۋە تەكشۈرۈش ئۆمەكلىرىنى خوتەنگە ئەۋەتىپ يىللارچە خىزمەت ئىشلىدى . يېڭى سىياسەت ۋە بەلگۈلمەلەر بېكىتتى . خوتەن رايونىدىن ئون يىلغىچە ئەسكەر ئېلىندى . خوتەندىن ئالى مەكتەپلەرگە قۇبۇل قىلىندىغان ئوقۇغۇچىلار سانى ئەڭ تۆۋەنگە چۈشۈرۈلدى . ئاساسى ئىختىسادى - قۇرۇلۇشلار ۋە خوتەندىكى يىنىك سانائەت قۇرۇلۇشلىرى ئون يىل توختۇلدى . خوتەن - رايونىدىن باشقا ۋىلايەتلەرگە بېرىش - كېلىشلەرتىزكىلەندى . خوتەنلىكلەر رەسمى ئورگانلارنىڭ تۇنۇشتۇرۇشى ( يول خېتى ) ئالماي ھەتتا ناھىيەلەرگە سەپەر قىلالمدى .

ئىنقلاب مەغلۇب بولغاندىن كېيىن ئىنقلابنىڭ غوللوق كىشىلىرى ۋە ئىنقلاب رەھبەرلىرى - تەشكىلات رەھبەرلىرى خەلق ئىچىگە يۇشۇرۇپ ئالغان . ھۆكۈمەت ئىچىدە ، بۇلارنى ئەڭ قىسقا زامان ئىچىدە تېپىپ چىقىپ يوقا تىمغاندا ھەر ئان بىر ئىككىنچى " ئاتچى قوزغىلاڭى " پارتلىشى مومكىن دىگەن ئەندىشە ھەركۈن ئارتماقتا ئىدى . خەلق ئىچىدە " قاراڭغۇ تاغدا ( ھىندوستان چىگرىسىدا ) ئاتچى ئىنقلابىنىڭ قاچقان رەھبەرلىرى مەھەممەت ئىمىن ھەزرىتىنىڭ ئەسكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپتۇ - يېقىندا خوتەننى ئالدىكەن " ، " ئىنقلاب رەھبەرلىرى يۇشۇرۇپ ياتقان جايىنى قورشاپ ئالغان خىتاي ئەسكەرلىرى ئۇلارنى توتقۇلى كىرسە بىردىن كۆزدىن غايىپ بۇلۇپ كېتىدىكەن . . . . . ۋە يا قوشقا ئايلىنىپ ئۈچۈپ كېتىدىكەن " دىگەنگە - ئوخشاش سۆزلەر كەڭ تارقالمىقتا ئىدى . ھۆكۈمەت بۇخىل سۆزلەرنىڭ ئاساسسىز ۋە يوق سۆز ئىكەنلىكىنى بىلىپ تۇرۇپ ، بۇ ۋەزىيەتنى باھانا قىلىپ پۈتۈن شەرقى - تۈركىستان مىقياسىدا ئوموم يۈزلۈك تازىلاش ھەرىكىتى ، يەنى بىر قىرغىن چىلىق ھەرىكىتى باشلاتتى . بۇنىڭ ئۈچۈن خەلق ئىچىدە 51 - يىلدىن 57 - يىلغىچە داۋام قىلغان " ئىستىل تۈزۈتۈش ۋە پاش قىلىش " ئۆگۈنۈش كۇرسلىرى " نامى بىلەن جازالاڭلىرىنى ئېچىپ بۇنىڭغا سىياسى ، دىنى ، زىيالى كىشىلارنى بىسولپىمۇ 33 نىچى يىلى مەھەممەت ئىمىن بۇغرا ( ھەزرىتىم ) رەھبەرلىگىدە كۆتۈرۈلگەن خوتەن ئىسلام ئىنقلابىغا قاتناشقان ھەتتا ئۇنىڭغا ھىسداشلىق قىلغان كىشىلارنى يېقىمسىز بىر قىزىل تىرۈر ھەرىكىتى ئېلىپ باردى . ئۇلار نى روھى ۋە جىسمانى ئازاپلار بىلەن قىين قىستاققا ئېلىپ ، بىر بىرى بىلەن تالاشتۇرۇپ -



تۇتقۇن قلىشقا باشلىدى . خوتەن كارىزىون قىسىملىرى بىلەن شورۋاغ ئەتراپىدا توقۇنۇشقان ئىنقىلاپچىلار مەغلۇب بۇلۇپ چىكىندى . بۇنىڭ جەريانى قىسقىچە - مۇنداق :

خوتەننىڭ ئاتچۇي كەنتىدە نىيازبەك ھاكىم نىڭ ئۆيىدە ئابدۇلھىمىت دامۇللام ۋە پەتھىدىن مەخسۇم لار باشچىلىقىدىكى " تەشكىلى نجات " پارتىيىسى جىددىي يىقىن ئېچىپ ، 1955 يىلى II - ئاينىڭ 15 - كۈنى قۇرغۇلۇشنى قارار قىلدى . پەتھىدىن مەخسۇم باشچىلىقىدا بىرقىسىم مۇجاھىتلار ئالدى بىلەن ئاتچۇيىدىكى " ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش " تۇرمىسىغا تۇيۇقسىز ھۇجۇم قىلىپ تۇرما دىكى ساقچىلارنىڭ قوراللىرىنى قولغا چۈشۈرۈپ ئاندىن سېپىلگە ھۇجۇم قىلىپ خوتەن شەھىرىنى قولغا چۈشۈرۈش پىلان قىلغان . بۇ پىلاننىڭ بىرىنچى قىسمى ئەمەلگە ئاشدۇ . مۇجاھىتلار تۇرما دىكى ساقچىلاردىن 7 سىنى يۇقۇتۇپ پۈتۈن قوراللىرىنى قولغا چۈشۈرگەن . بۇ ئەسنادا مەھبۇسلار ئارىسىدىكى بىر ئورۇش جىنايەتچىسى ئۆمۈر بۇيى قىياماق جازاسىغا مەھكۇم بولغان گومىنداڭ تەنجاڭى ۋاڭ فامىلىلىك بىر خىتاي مۇجاھىتلارگە قوشۇلۇۋېلىپ " مەن ماشىناڭلارنى ھەيدەپ بىرىمەن " دەپ بىرقىسىم مۇجاھىتلارنى ئېلىپ خوتەن شەھەر ئىچىگە قاراپ ماشىنا بىلەن يولغا چىقىدۇ . شورۋاغ ئۈستىگە ( سېپىلگە يېقىن بىر جايدا ) كەلگەندە ماشىنىنى ئوقتەك تىز ھەيدەپ قاتتىق سىگنال چېلىپ سېپىلدىكى خىتاي ئەسكەرلىرىنى ئويغۇتۇپ قويغان . شۇنىڭ بىلەن ئەھۋالنى ئۇقۇپ قالغان خوتەن كارىزىون قىسىملىرى پۈتۈن كۈچى بىلەن ئىنقىلاپچىلارنىڭ ئۈستىگە بېسىپ كېلىدۇ . نەتىجىدە مۇجاھىتلار يېڭىلىپ تارقىلىپ كېتىدۇ . پەتھىدىن مەخسۇم ۋە باشقا ئىنقىلاب رەھبەرلىرى قېچىپ خەلق ئارىسىغا يۇشۇرۇنۇپ ئالىدۇ . شۇ كېچىسى خوتەن ساقچى - ئىدارىسى ، تىلگراف باش ئىدارىسى ۋە يۇرۇنقاش كەپرۇگىنى قۇرۇش ياتقان باشقا مۇجاھىت گۇرۇپپىلىرى مۇ ئەھۋالنى ئۇقۇپ تارقىلىپ كېتىدۇ .

خوتەندە يۈز بەرگەن بۇ ئىنقىلاب ، خىتاي كامۇنىستلىرىنىڭ شەرقى تۈركىستاننى بېسىۋالغاندىن بۇيانقى شەرقى تۈركىستان خەلقىنىڭ بىرىنچى قېتىملىق قوراللىق قوزغۇلۇشى ئىدى . خوتەن خەلقىنىڭ خىتاي ھاكىمىيىتىگە قارشى مۇنداق بىر كەڭ تەسىرلىك قارشىلىق بىلدۈرۈشى كامۇنىستلارنىڭ خىيالىغا كەلمەيتتى . ئىنقىلاب مەغلۇب بولغان بولسىمۇ ، بۇنىڭ تەسىرى پۈتۈن شەرقى تۈركىستاندا ئۇزۇن يىللار غىچە داۋام قىلدى . زۇلۇم ۋە قىزىل تېرور دەستىدىن ئۈمىتسىزلىككە چۈشۈپ قالغان مىللەتنىڭ كۈزى ئېچىلدى . مۇستەبىتلەرگە قارشى ھەرىكەتلەر ئارقىمۇ - ئارقا مەيدانغا







تومان خان چىنلار بىلەن ئۇرۇشۇشى تۈرك ئېتىب ئىچكى جەھەتتە كۈچنى ئاشۇرماققا كىرىشتى . ئورخۇن ۋە سىلىنكار دەريابويلىرىدىكى ئۇيغۇر خانلىقىنى ۋە ئوندىن باشقا بىر قانچە چوڭ - كىچىك تۈرك خانلىقى ۋە بەگلىكلەر ئىچى ئۈزىگە تەۋە قىلىپ خىيى زۇر بىر قوۋەتكە ئىگە بۇلدى . چىن ئىمپىراتورى خۇۋاڭدى ئۆلكەندىن كېيىن ئۇنىڭ ئەۋلادلىرى ئارىسىدا ئىمپىراتۇرلۇق تالپىش غاۋغا چىقتى . ۋە چىننىڭ ھەر بىر يېرىدە ئىسيانلار چىققىنى باشلىدى . بۇ سەۋەب بىلەن سەددى - چىن دە تۇرۇۋاتقان ئىسكىرى كوچ ئاۋازدى . تەڭرى قۇت تۇمان خان بۇ پۇرسەت - دىن پايدىلىنىپ مىلادىدىن بورور مىنى چىنغا ھۇجۇم قىلىپ سەددى چىن دىن ئۆتۈپ سەنسى ئۆلكىسىگە بولغان يەرلارنى ئىشغال قىلدى . تەۋھالەتتە تەڭرى قۇت تۇمان خان ئۆلدى ۋە ھۇنلارنىڭ يۇرۇشى توختىدى .

تۇمان خان ئۆلكەندىن كېيىن ئوغلى سىتە خان تەڭرى قۇت بولدى . بۇ زات - تۈركلەردە " ئوغۇز خان " دىكى ئۇنۋان بىلەن ئاتىلدى . ئوغۇز خان سىتە چىن لار بىلەن ئۇرۇشۇشنى قويۇپ تۇرۇپ بۇنى ئۆزىگە خانلىق ۋە بەگلىكلەرنى بىرلەشتۈرۈپ غايىدە قود رەتلىك بىر تۈرك بىرلەشمە ئىمپىراتورلىقىنى تەشكىل قىلىپ چىقتى . ئالدى بىلەن غەرب دىكى تۈرك خانلىقلىرىنى ئۆز بايرىغى ئاستىغا توپلىدى .

بوغولىستان ۋە ئەتراپىدىكى تۈرك خانلىرى بىلەن ئۆزلىكىدىن بولسۇن ۋە ياكى بىلەن قورقۇپ مۇبۇنسۇن سىتەگە ئاتىد قىلىدىلار . لېكىن مانچۇر ئۆلكىسىدە فېدىرغان تاغلىرى ئارىسىدا ئۆلتۈرۈۋالغان تۈرك خانلىرىدىن سىياپى ، ۋەھۋان ، توپا ، جۇجان (كوجان) لار ئىچ بىر سۈرەتتە ئوغۇزخانغا بوي سۇندى . مۇستەقىل قالدى . مۇڭغۇل تارىخلار دەپۇلارنى تاراتار دەپ يازىدۇ . يانا ئىلى ئۆلكىسىدىكى ۋۇسۇن خانى ، كىنە ۋە كۈكۈد ، دىكى ياۋچى تۈركلىرى نىڭ خانى مۇ ئوغۇز خان سىتەگە ئاتىد قىلدى .

ئوغۇزخان سىتە مىلادىدىن بورور ئىچى بىلەن ئۇشۇر خانى ئۆستىگە يۇرۇش قىلىپ ئۇنى يەڭدى ۋە ئۆلتۈردى . ئورنىغا ۋۇسۇن قەبىلىسىدىن بىر كىشىنى خان تەيىن قىلدى . بوھادىسى ئاڭلىغان باشقا تۈرك خانلىرى قورقۇپ ئاقا - ئارقىدىن ئوغۇزخانغا ئاتىد قىلدى . قەشقەر ، يەكەن ، خوتەن ، ئىچ ، كۇچا ، كىنكەت ، لولان ۋە قۇجۇ خانلىرى باشلىق شەرقىي تۈركىستاندىكى ئوتتۇز ئالتى دەۋلەتنىڭ ھۆكۈمدارلىرى ئوغۇزخانغا بوي سۇنۇپ ئىچكى ئىستىقلال لىرىنى ساقلاپ قالدىلار . بۇندىن كېيىن ئانا شەرىپتىكى بۇتۇن تۈرك خانلىرى مۇ ئوغۇزخانغا بوي سۇنۇپ ھازەردىكىدىن ئېتىل (زۇلىكا) دەرياسىغىچە بولغان جايلار ئۇنىڭدۇيۇك ھاكىمىتى ئاستىغا كىردى .



## بۈيۈك ھۇن ئىمپىراتورلىقى

چىننىڭ شىمالىدىن موڭغۇلىستاننىڭ شىمالىدىكى ئورخۇن دەرياسى ۋە تانولا تاغ - لىرىسىغىچە ئولتۇراقلاشقان تۈركلەرنى چىن مەنبەئەلەردە "ھىيۇڭنۇ (شۇڭنۇ)" دەپ - يازىدۇ. ئاۋرۇپا مەنبەئەلەردە بولسا دەپ "ھون" دەپ ئاتىلىدۇ. ئامما مەزكۇر تۈركلەر ئۆزلىرىنى نەمەدەپ ئاتاغانلىقى تارىختا مەلۇم ئەمەس. شۇنىڭ ئۈچۈن بىز بولارنى ھۇن ئىسمى بىلەن ئاتايمىز.

ھۇنلارنىڭ دەۋلەت تارىخى ملاردىن بۇرۇنقى مىڭ بەش يۈزىل ئىلكرىكى زاماندىن باشلايدۇ. چىن تارىخى مەنبەئەلەردە ھۇنلارغا ئائىت ئۈچۈن مەلۇماتلارنىڭ تولىسى مەنقى ئاساستا بولۇپ ملاردىن بۇرۇنقى ئۈچ يۈزىل يىللاردىن باشلايدۇ. مەزكۇر تارىختىن باشلاپ ھۇنلار ۋە چىنلار سۇقۇشلار باشلىغان چىن ھۆكۈمدارلىرى ھۇنلارنى توسماق ئۈچۈن ھەرىرەلەردە ئىستىھكام ۋە قەلئە بىنا - قىلغان ئىدىلار. ئاخىردا، پۈتۈن چىننى ئۆز ھاكىمىتى ئاستىغا ئالغان ئىمپىراتور "شىي خۇۋاڭدى" مەزكۇر ئىستىھكام ۋە قەلئەلەرنى بىر - بىرىگە ئۇلاپ پىچىلى - دىگىزىدىن گەنسوغچە ئۈچ مىڭ كىلومىتىر ( ئالتى يۈز پوتەي ) دىن ئوزونراق بىر ئىستىھكام ياساپ چىقتى. بۈكۈنكىچە مەۋجۇت بولغان دۇنيانىڭ ئاجايىپ ئاسارى ئەتىقى دەپ تۇنۇلغان سەددى چىن مانا بۇ ئىستىھكامدىن ئىبارەت. سەددى - چىن موغرىسىدىكى باشقا پايدىلىق مەلۇماتلارنى "قەدىمقى زاماندا تۈركلەر - بىلەن چىنلار ئۆتىرىسىدىكى سىياسەتلەر ئۈستىدە بىر مۇتالىئە " دىمكەن بابتا تەپسىلى بايان قىلىندۇ.

خۇۋاڭدى بۇسىلدىن خىلى پايدىلاندى. چۈنكى ھۇنلارنىڭ ھۇجۇملىرىنى چىن ئەسكەرلىرى بۇسىپل ئۈستىدە تۇرۇپ شىددەت بىلەن مۇدافىئە قىلىپ ھۇنلارنى چىكىندۈرۈپ تۇرغان. ۋە خۇۋاڭدى ئۆلكىچە ھۇنلار سەددى چىن ئۆتەلمىدى چۈنكى خۇۋاڭدى زامانىدا يىرىم مىليون چىن ئەسكىرى داۋاملىق سەددى چىن ئۈستىدە تۇرغۇزۇلغان ئىدى. خۇۋاڭدى ملاردىن بۇرۇنقى : نىجى يىلى ئۆلدى

## ھۇن دەۋلىتىنىڭ كەڭىشى

ھون ھۆكۈمدارلارنىڭ ئونۋانى تەكرى قوت (خودا نىڭ بەركىتى) دەپ قويولغان. بورونقى تەكرى قوتلارنىڭ ئەسلى ئىسمىنىڭ نەمە بولغانلىقى ئىنىق ئەمەس. فەقەت شىخوۋاڭدى (يىكجىك) بىلەن ھەم ئەسر بولغان تەكرى قوتنىڭ ئىسمى تومان خان ئىدى



قەدىمقى يونان ئەسەرلەردە "ماساجت" دەپ زىكر قىلىنغان لارىبۇبۇلساكرەك .  
پايتەختى چەقۇشەھرى بۇلۇب ئىلى دەرياسى بويىدا ئىدى .  
II- ھۇن خانلىقى : شەرقتە مانجوجىكراسى ، غەربدە ئېرتىش دەرياسى قومول  
ۋە بەش بىلىق خانلىقلىرىغا چىكراداش ئىدى .  
دەمەك ، بۈكۈنكى شەرقى تۇركىستاننىڭ ئالتاي ۋە قومول ۋىلايەتلىرىنىڭ  
شەرقتىكى ئازغىنە بىر قىسمى ھۇن خانلىقىغا تايى ئىدى .

## ئۈچۈنجى بۆلۈم

### شەرقى تۇركىستان

#### ھۇن دەۋلىتىگە قوشۇلغان چاغدىن

#### ئىسلام دەۋرىگىچە

شەرقى تۇركىستان

شەرقى تۇركىستان تاۋايۇفۇلمۇلك ( فېئوداللىق ) تۈزۈمى ئىچىدە  
ئۆتكەن چاغلاردا موغولىستاندا ئۇزۇن دىن بىرى ياشاماقتا بولغان ھۇن خانلىقى  
كۆچلەپ مەلۇمات بۇرۇنقى 300 نىچى يىللاردىن باشلاپ ئەتراپتىكى تۈرك خانلىق-  
لارنى ئۆز بايرىقى ئاستىغا توپلاش ۋە تەسىر دائىرىسىنى كەڭىتىشكە باشلىدى .  
مەلۇماتلىرى 206- 180 نىچى يىللىرى ئارىسىدا پۈتۈن شەرقى تۇركىستان  
خانلىقلىرى ۋە ئاسىيادىكى تۈرك توپلۇملىرىنىڭ كۆپ قىسمى ھۇن ئىمپېراتورلىقىنىڭ  
ھاكىمىيىتىگە تەۋە بۇلۇپ غايەت چوڭ بىر تۈرك بىرلەشمە دەۋلىتى (كونفېدېراتسىيە) نى  
مەيدانغا كەلگەن ئىدى . قەدىمقى ۋە زامانىۋى دىكى تۈرك تارىخلىرىدا غايەت  
چوڭ ئەھمىيەتكە ئىگە بولغان ۋە دۈشمەنلىرى تەرەپىدىن ھەر تۈرلۈك يالغان  
بۇھتانلارغا مەرۇز قالغان بۇتۈرك ئىمپېراتورلىقىنىڭ تارىخى ۋە قەلىرىنى ئورتىغا-  
قويۇپ مەزكۇر بۇھتانلاردىن بۇ دۆلەتنىڭ پاكلىقىنى بايان قىلىشنى لازىم كۆردۈم .



- ۋە شەرقتە بولوب جەمئى بەش بەكلىكبارئىدى .
- 4- ياركەند خانلىقى : ( بۈكۈنكى يەكەن ۋىلايىتى ) قارمىقىدا تاش قورغان بەكلىكى - ۋە يەكەن تاغلىرىدا يانا بىر ئىككى بەكلىكى بارئىدى .
- 5- قەشقەر خانلىقى : ( بۈكۈنكى قەشقەر ۋىلايىتى ) ئەتراپتىكى تاغلىرىدا ئون چوڭ ۋە ئون كىچىك شەھەرلىرى بارئىدى . بو خانلىقنى باتلاموس جۇغرافىيەسىدە " كاسيا " دەپ يازىدۇ . مەركەز شەھەرى نىڭ ئىسمى ئورداكەنت ئىدى .
- 6- كوچا خانلىقى : ئالتى شەھەر نىڭ ئەڭ موھىم خانلىق دەۋلىتى بولوب قارمىقىدا قوما ( بۈكۈنكى باي ۋە ئەتراپى ) ۋە ئەۋرەك سۇ ( بۈكۈنكى ئاقسۇ ۋە ئەتراپى - چىنلىقلار بو ئاتالغونى بۇزۇپ ۋىنسۇ دەپ ئاتايدۇ ) .
- 7- يۈنجۇ خانلىقى : تۈركىستان نىڭ ئەڭ كۆپ ئىسىم تەكشۈرگەن يىرى . ئەڭ قەدىمقى ئىسمى " يۈنجۇ " ئۇندىن كېيىن " كىنكىت " ، " سىلاق " ، " چالاش " ۋە ئەڭ سۆڭرە قارا شەھەر دەپ ئاتاندى . پايتەختى يۇلدۇز كۆلى ( باغراش كۆلى ) بويىدىكى كىنكىت شەھرى ئىدى . بونىڭغا قاراشلىق بەكلىكلەر : سىكىر خانلىقى - ( قۇرۇغ تاغدا ) ، - ئۆي سۇبەكلىكى ( بۈكۈنكى ئوشساق تال ۋە ئەتراپى ) - سۇگۇر ، - ئولا ( كورلا ) ، - چۈل ئۆي ( كورلا نىڭ غەربى جەنۇب تەرەپىدا ) ، - چەرچەن .
- 8- قۇجۇ خانلىقى : بۈكۈنكى تورپان ۋە ئۈچ ناھىيە سىنىڭ ئورنىدا . تابىسىدا قۇجۇ ( بۈكۈنكى قارا قۇچا ) بۈكۈنكى تورپان نىڭ جەنۇبىدىكى خارابە ۋە لاچىن ( چىنلىقلار بو يەرنى لىياۋچىڭ دەپ ئاتايدۇ - بەزەكلىك بولسا كىرەك ) . بەكلىكلىرى ، I- قۇقۇ ( ھازىرقى توقسون بولسا كىرەك . بەزى چىن تارىخچىلىرى بۈكۈنكى لۇكچىن نى قۇقۇ دەپ ئاتايدۇ ) . - تۇلۇ ( چىنلىقلار چەشى دۇبى دەۋلىتى )
- 9- بەش بىلىق خانلىقى : ھازىرقى ئۈرۈمچى ۋە ئەتراپى . چوڭ بىر خانلىق بولوب جەنۇبتا قۇجۇ خانلىقى ، شىمالدا قۇن دەۋلىتى ۋە غەربدە ئۇسۇن خانلىقى بىلەن توتاش ئىدى . قارمىقىدىكى بەكلىكلەر : چەمى ( قۇتۇبىسى ) ، چوڭ بىلىق ( كۆچىڭ ۋە ئەتراپى ) ، ئۈيۈك كۆلى ( ماناس ۋە ئەتراپى ) ، چۇ ( ئۈرۈمچى فۇكاڭ ئارىسى ) ۋە بىلىۋ ( فۇكاڭ يولىش ۋە جىمسار ئەتراپى ) .
- 10- ئۇسۇن خانلىقى : شەرقتە ئىرتىش دەرياسى ، غەربتە تاشكەنت خانلىقى ، جەنۇبتا تەڭرى تاغلىرى ۋە شىمالدا سىبىر يەغچە سۇزۇلغان بۇ كەڭرى ئۆلكىدە - بۈيۈك بىر خانلىق ئىدى . باتلاموس جۇغرافىيەسىدە " ئابى ۋە ئايپۇكاۋى ئىسكىتلار " دەپ ئاتالغان . چىن تارىخ مەنبەلەردە " ئۇسۇن ۋە ياكى ۋۇسۇن " دەپ ئاتايدۇ .



بۇ ئۇسۇلدىكى بۈيۈك دەۋلەتنىڭ پېشىدا بولغان خاقانلارنىڭ سىياسى ۋە ھەربى جەھەتتە كۆپىنچە ئىقتىدارلىق بۇلۇشى ، دائىم دەۋلەت ئىشى بىلەن مەشغۇل بۇلۇپ شەخسى راھەتكە بېرىلمەيدىغان بۇلۇشى دەۋلەتنىڭ بىرلىكى ۋە كۈچىنىڭ بىر سۈپىتى ئورنىدا بۇلۇشى كېرەك ئىدى . ھەر دەۋلەتنىڭ يېڭى قۇرۇلغان چاغرىدا بۇشەرتلەرگە ئىگە ئىقتىدارلىق ۋە لەياقەتلىك ھۆكۈمدارلار يېتىش چىقىدۇ ۋە ئۇلار - نىڭ غەيرەتى ۋە سىياسەتلىرى نەتىجىسىدە دەۋلەت كۈچلىنىدۇ ۋە كەڭرىدۇ . لېكىن ، "ئەينى خالدون" نىڭ ئېيتقىنىدەك زامان ئۆتكەنسە دەۋلەت قېرىغىلى باشلايدۇ دەۋلەت تەختكە ئىقتىدارسىز ، لايىقەتسىز ۋە بېيەرۋا شاھزادىلار ئولتۇرۇپتۇ . بىر تەرەپتىن شاھزادىلار ئاراسىدا تولا تەخت تالاششۇلار چىقىپ ئىچكى سۇقۇشلار ۋە ئايرىم - ئايرىم قوراللىق كۈرەلەر مەيدانغا چىقىدۇ . مۇنداق بىر ۋەزىيەت دەۋلەت نىڭ مەركىزى كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇپ يىغان ئەڭ موھىم ئامىل دۇر .

مانا بۇخىل ئەھۋاللار قەدىمقى تۈرك خاقانلىقلار دەۋرىدە مۇبەك كۆپ يۈز بەرگەن بۈيۈك خاقانلارنىڭ تەختلىرىگە لايىقەتسىز ۋە راھەت پەرىس شاھزادىلار ئولتۇرغان . ئۇنىڭ ئۈستىگە پات - پات چىقىپتۇرغان تەخت تالاششۇلارغا ۋە بۇ ئىرادان تەجرىبەسىز شاھزادىلار ئەتراپىنى يامان نىيەتلىك كىشىلارنىڭ ئورۇنۇشى قاتار - لىق ئەھۋال لار نەتىجىسىدە خىللىق مەركىزى ئاجىزلاشتى . دەۋلەت قول ئاستىدىكى يەرلىك خانلىق ۋە بەكلىكلەر ئىتائەتتىن چىقىپ مۇستەقىللىق ئىلان قىلىشقا باشلىدى بارا - بارا خاقانلىق مەركىزى بىر كىچىك خانلىق دەرىجىسىدە چۈشۈپ قالدى بۇنىڭ - بىلەن تۈركىستاندا بىر نەچچە چوڭ - كىچىك مۇستەقىل دەۋلەتلەر بارلىققا كەلدى . بۇ دەۋلەتلەر ئاراسىدا سوقۇشلار توختىماي داۋام قىلماقتا ئىدى . بەزىلىرى بەزىسىگە غالب كېلىپ ، مەغلۇبىنىڭ غالبىگە ئىتائەت قىلىشى بىلەن بىر زامانلاردا شەرقى - تۈركىستاندا سەككىز - ئون دەۋلەت بولغانلىقىنى كۆرۈۋالغۇ . بەزى چاغلار دەۋرىدە دەۋلەتلەر پارچىلىنىپ ئوتتۇرىدىن ئارتۇق كىچىك دەۋلەت بارلىققا كەلگەنلىكى - كۆرۈۋالغۇ . "دۇڭنى" ئۆزىنىڭ چىن تارىخى تەتقىقى ئەسەرلىرىدە ، مۇلازىمىدىن بۇرۇنقى ئەسىرلەردە شەرقى تۈركىستان خانلىقلىرىنىڭ تۆۋەندىكىچە ئون خانلىق - دىن ئىبارەت ئىكەنلىكىنى كۆرسەتمەكتە :-

- 1 - قۇمۇل خانلىقى : بۈگۈنكى قۇمۇل ۋىلايىتى . يەتتە شەھىرى بار ئىدى .
- 2 - لاۋلەن خانلىقى : بۈگۈنكى لۇپكۈللىرى ئەتراپى . قارمىقىدا يەتتە شەھەر بار ئىدى .
- 3 - ئۇدۇن خانلىقى : بۈگۈنكى خوتەن ۋىلايىتى . تايپىدا ئون شەھەر ، تاغدا



# شەرقى تۈركىستان تارىخى

## مىھرىمىز بونىغا

بۇ كىتاب ۋە تەن ۋە مىللەت ئۈچۈن  
جېنىنى ۋە مىلىنى ئايىمىغان ۋە تەنپەرۋەرلەرگە بېغىشلاندى

ئىككىنچى بۆلۈم

ئىسكەندەر دەۋرىدىن ھۇن دەۋرىگىچە

شەرقى تۈركىستان

بېشى ئۆتكەن ساندا:

تۈرك ئىرقىغا مەنسۇپ بولغان دەۋلەتلەر، ئەڭ قەدىمقى چاغلاردىن تارتىپ يەرلىك خان ۋە بەگلىك لارنىڭ ئۆزئالدىغا ئىچكى موستەقىللىقنى ئېتىراپ قىلىپ كەلگەن. ئۇلارنىڭ دەۋلەت مەركىزىدىكى خاقانغا بەلگۈلۈك مىقتاردا باج ۋە خراج تۆلەش، لازىم كەلگەندە ئىسكەرىيەت بىرۋەكلىنى ئۆز سارايدا قوبۇل قىلىپ تۇرغۇزۇش قاتارلىق مەجبۇرىيەتلىرى بار ئىدى. ئىچكى ئىشلىرىدا بولسا تۇلۇق ھوقۇققا ئىگە ئىدىلار. ھەتتا قوشنا دەۋلەتلەر بىلەن دۇستلۇق مۇناسىۋىتى ئورنۇتۇش ۋە ياكى سوقۇشۇش ھوقۇقلىرى بار ئىدى. ئىتائەتتە شۇبھىلىك بولغان ۋە ياكى ئىسيان كۆتۈرۈپ مەغلۇب بولغان يەرلىك خانلارنىڭ بالىلىرىنى ۋە ياكى بىر توققانلارنى خاقان سارايدا گورەي شەكلىدە تۇتۇش ئادەت ئىدى.

دىمەك مۇيۈك تۈرك خاقانلىقلىرى بۇخلى يەرلىك خان ۋە بەگلارنى ئومۇمىي بىر يۆكسەك ئىدارە ئاستىدا بىرلەشتۈرگەن كونفيدراتسىئون ( بىرلەشمە ) دەۋلەتتىن ئىبارەت ئىدى.



بىر يىلىمۇتقا يېكەرمەبەش تۇياق قولى ھەق ئالغان . ئۇنىڭ ئۈستىگە سوۋېت شىپونىلىرى بۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ ئىچكى ئىشلىرىگە ئارىلاشقان . ۋە كىرىمىدىن رەھبەرلىرىنىڭ كۆڭلىگە ياقمىغان مىللى رەھبەرلەرنى دەرھال ئۆلتۈرگەن .

شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنىڭ باشلىقى ئەھمەتجان قاسىمى دەسلەپتە ستالىننىڭ كۆڭلىگە ئۇيغۇن كەلگەن بولسىمۇ چىننىڭ ئىچكى سۇقۇشىدا كامونىستلار غالب كەلگىلى باشلىغاندا ، ستالىن ۋە ماۋنىڭ كۆزقاراشلىرى ئۆزگەردى . نەتىجىدە ئۇنى يوقىتىشقا قارار قىلىشتى . ۋە بىر كۈن ئۈستىدىلا " قاسىمى ئاپرۇپلان ھادىسىسىدە ئۆلدى " دىگەن خەۋەرنى تارقىتىپ .

لېكىن ھەقىقەت شۇنداق مۇبۇلدى ؟ . قاراڭلا ، ئۇيغۇر تۈرك تارىخچىسى ئاشىر ۋاھىدى ھەققى ئەھۋالنى مۇنداق دەپ ئاڭلىتىدۇ . : شەرقى تۈركىستان ھۆكۈمەت ئەربابلىرى مۇزاكىرە باھانىسى بىلەن موسكۋاغا چاقىرىلغان ، چىننىڭ قول ئاستىدا بىر ئاۋتونومىيەلىك رايوننى قۇرۇشتىن ئىبارەت ماۋزىدۇڭنىڭ ئورتىغا قويغان تەلەۋىگە بوي سۇنۇش تەلەپ قىلىندى . ئۇلار بۇ تەلەپنى رەت قىلغانلىقى - ئۈچۈن سويۇق سەست پىلانلاپ ئۆلتۈرۈلدى . ئارقىدىنلا كامونىستلارنىڭ قولچۇمىنى سىپىدىدىن ئەزىزىنى يولەپ تۇرغۇزۇپ ئورتىغا چىقاردى . سىپىدىدىن شاپاشلاپ يۇگورۇپ بېجىنىگە بېرىپ ماۋنىڭ ئاۋتونوم رايوننى تەلەۋىنى قوبۇل قىلدى . بۇ يۈك خائىنلىقتىن كېيىن ئۇيغۇرلار ئېغىر ئازاپ - ئوقۇبەتلەر ئىچىگە چۈشتى . بېشىنى كۆتۈرۈشكە ھەرىكەت قىلىشقا مىدىرلىغان زامانلا قوراللىق باستۇرۇشقا - ئۇچرىدى .

بەزى ماتېرىياللارغا قارىغاندا ، بۇ ئىسيانلار دە يۈز مىڭلارچە ئۇيغۇرلار ئۆلتۈرۈلگەن . ۋە بەزىلەرغا قارىغاندا بوسانى مىليونغا يېتىپ بارغان . بىز قازاقىستاندا تۇنۇشقان ئۇيغۇرلار شۇ مانادىكى بىر قوشاقنى دائىم ئىغزىدىن چۈشۈرمەيدىكەن :-

قارا ختاي (چىنلارنى دىمەكچى) ئاق ختاي (روسلارنى دىمەكچى) لارنىڭ مەخسەدى بىر . ئۇيغۇرلارنى ياشاتماسلىق ! .

ئەسكەرتىش : .

مەزكۇر ماقالىدىكى تورت دانە رەسىم ژورنىلىمىزنىڭ بوساندىكى تۈركچە قىسمىغا بېسىلدى .



خەلقلىرىدىن ئۇيغۇرلار دۇر .

“ قازاقىستاننىڭ پايتەختى ئالما - ئاتانى زىيارەت قىلىش جەريانىدا ئۇيغۇر - تۈركلەرنىڭ ئېچىنىشلىق سەركۈزەشتىلىرىنى ، ئۇچرىغان قەتئىيلىكلارنىڭ جەريانلىرىنى داكۇمىنتلىرى بىلەن ، فوتوگراف رەسىملىرى بىلەن ئۆزگۈزۈمىز بىلەن كۆرۈپ كۆز ياش - لىرىمىزنى تۆختۈتۈۋالدىمۇ .

ئۇيغۇر تۈركلەرنىڭ كۆپ قىسمى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى (شەرقى - تۈركىستان) دا ياشايدۇ . بۇ رايوننىڭ ئوتتۇرا قىسمىدىكى تەكلى ماكان چۆلى ئۆرتىسىدىكى لوپ نۇر كۆلى يېقىنىدا بۇلۇپ ، دۇنيانىڭ ئەڭ چوڭ يادرو قوراللىرىنى پارتىلتىپ سىناق قىلىش مەيدانى جايلاشقان . چىنلار يىلى بۇجايىدا بىرىنچى قېتىم ئاتوم بومبىسىنى پارتىلتىپ سىناق ئېلىپ بارغاندىن تارتىپ يادرو پارتىلتىشنىڭ ئىنسانلار ئۈستىدىكى تەسىرىنى ئۆكۈنۈش ئۈچۈن بۇ يەردە مۇلازىمەت ئۇيغۇرلارنى ئېلىپ كېلىپ ھېچ تارتىماستىن بۇلارنىڭ ئۈستىدە - سىناق ئېلىپ بارغان .

چىنلار شەرقى تۈركىستاندا يۈز ئەللىك مىڭ ئەسكەر تۇرغۇزۇۋاتىدۇ . بۇنىڭ سەۋەبى يالغۇز سوۋېتلار بىلەن مۇناسىۋەتتىكى ئۇزۇندىن بېرى داۋام قىلىپ كېلىۋاتقان جىددىلىك ئەمەس بەلكى ، بېجىننىڭ ئېيتقىنىدەك “ئىچكى دۈشمەنلەر يىمىزمۇ بار” يەنى - ئۇيغۇر تۈركلىرىنى دىمەكچى .

ئالما ئاتادا ئۇيغۇرلارنىڭ رەھبەرلىرىدىن مەھەممەت رىزا بېيىكى بىلەن كۆرەشتۈك . بۇ كىشى تۈرك ئارمىيەسىدە كېنرال رۇتبەسىدە ئېرىشكەن تۇنجى ئۇيغۇر . تارىختا ئۇيغۇرلار قىسقا مۇددەت سۈركەن بولسىمۇ بەش قېتىم مۇستەقىللىق قازاندى . ھەقىقىي پۇرسەتنى تۇنجى يىلى قولغا كەلتۈرگەن بولسىمۇ ھەم - موسكۋا ھەم بېجىننىڭ خىيانەتكە دۇچ كەلدى .

1944 - يىلى 11 - ئايدا تۈرك خەلقى چىن ھاكىمىيەتكە قارشى باش كۆتۈرۈپ - چىقىپ شەرقى تۈركىستان جۇمھۇرىيىتىنى قۇرۇپ چىقتى . بۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ بايرىقى ئالتۇن ئاي يولۇزلۇق يىشىل بايراق ئىدى .

بەزى كامۇنىستلار ستالىننى “ پۈتۈن دۇنيا خەلقىنىڭ داھىسى ” دەۋالغان . ستالىن ئۇيغۇرلارنىڭ ئىنقىلاب كۆتۈرۈشىنى چىندە كامۇنىستلارگە قارشى كۆرەش قېلىۋاتقان مىللىيەتچى چىنلارنىڭ كۈچىنى ئاجىزلاشتۇرۇدۇ دەپ قارىغان . شۇنىڭ ئۈچۈن ئىسيانچىلارغا قورال - ياراق ياردەم قىلدى ، مەسلەھەتچىلار يوللىدى . ئامما بۇ ياردەملەر ھەركىز مۇھەققىز ئەمەس ئىدى . بىز مىلتىققا بىر تۇياق قىلىمۇ ،



## ئويغۇرلارنىڭ ئېچىنىشلىق ىرامسى

مۇسكۇئا ىمكى ئىككى رۇس گزىمتە موخىبرى تەتقىق قىلىدى  
تەكشۈرۈش ئېلىپ بارىۋە "مىللىيەت گزىتىسى" ئۈچۈن  
يازى .

"ستالىن ۋە ماۋزىدۇڭنىڭ خائىلىق قىلىشىغا  
ئوچىرىغان باشقا بىر تۈرك خەلقى يانا بار ."

ياكوف بروۋى ، ئاناتولى جۇدەيۇف

سوۋىتلار ئېتىقادىكى ئاز سانلىقلار دائىما ئىغىر ئازاب - ئوقۇبەتلار ئىچىدە -  
ياشاپ كەلدى . ئۇلار ھېچ تىنماستىن خورلاندى ، ئىزىلدى ۋە خىيانەتكە دۇچار بولدى  
سوۋىتلار ئېتىقادىنىڭ مۇنەزەز بولۇشىدىن كېيىن قالغان مىراس بىر قورقۇنۇچىلۇق -  
ئىچكى ماجىرالار ۋە تىنچسىزلىق بۇلۇپ بۇلار بۈگۈنگىچە داۋام قىلىپ كەلمەكتە .  
سوۋىتلاردىكى ئاز سانلىقلارنىڭ داۋاملىق ئىزىلىپ كەلگەنلىكىنى ئېيتتۇق . ئامما  
ئۇلار بىر تەرەپتىن موسكۇۋا نىڭ يانا بىر تەرەپتىن بېجىننىڭ خىيانەتكە ئوچىرىدى  
ھەم ستالىن ھەم ماۋزىدۇڭ بۇلارنى تۇيۇقسىز ئارقىدىن خەنجەرسالدى . مانا بۇ -  
مىللەتنىڭ ئىچىشلىق ىرامسى ! . بۇ مىللەت ئورتا ئاسىيادىكى قەدىمى تۈرك -  
++ - " مىللىيەت " گزىتىسىنىڭ - ئاينىڭ ۱۱ - كۈنىدىكى ماقالىسى .



صوت تركستان الشرقية  
تصدر مرة كل ثلاثة  
شهر رقى توركستان ناوازي  
نوح نايليق  
العدد: ٢٠ ١٤١٢ المجلد: ٨  
سان: 35 نوم: 8: 1992

المؤسس / قورغو چيسى  
عيسى يوسف الپتيكين  
صاحب الامتياز

رئيس الهيئة الادارية لوقف تركستان الشرقية

محمد رضا بكين

نيمتياز نيكيسى

شهر رقى توركستان وه خپي نيداره

هه ينيتي رهنيسى

مه هه ممت ريزا بيكين

رئيسي التحرير / مسنول موديري

عبد القادر رجب آهان

الادارة / نيشخا نيس

Millet Caddesi No. 26/3

Istanbul

Tel. 534 80 67

ثمن / بهاسي

النسخة الواحدة / بير نوسخيسي

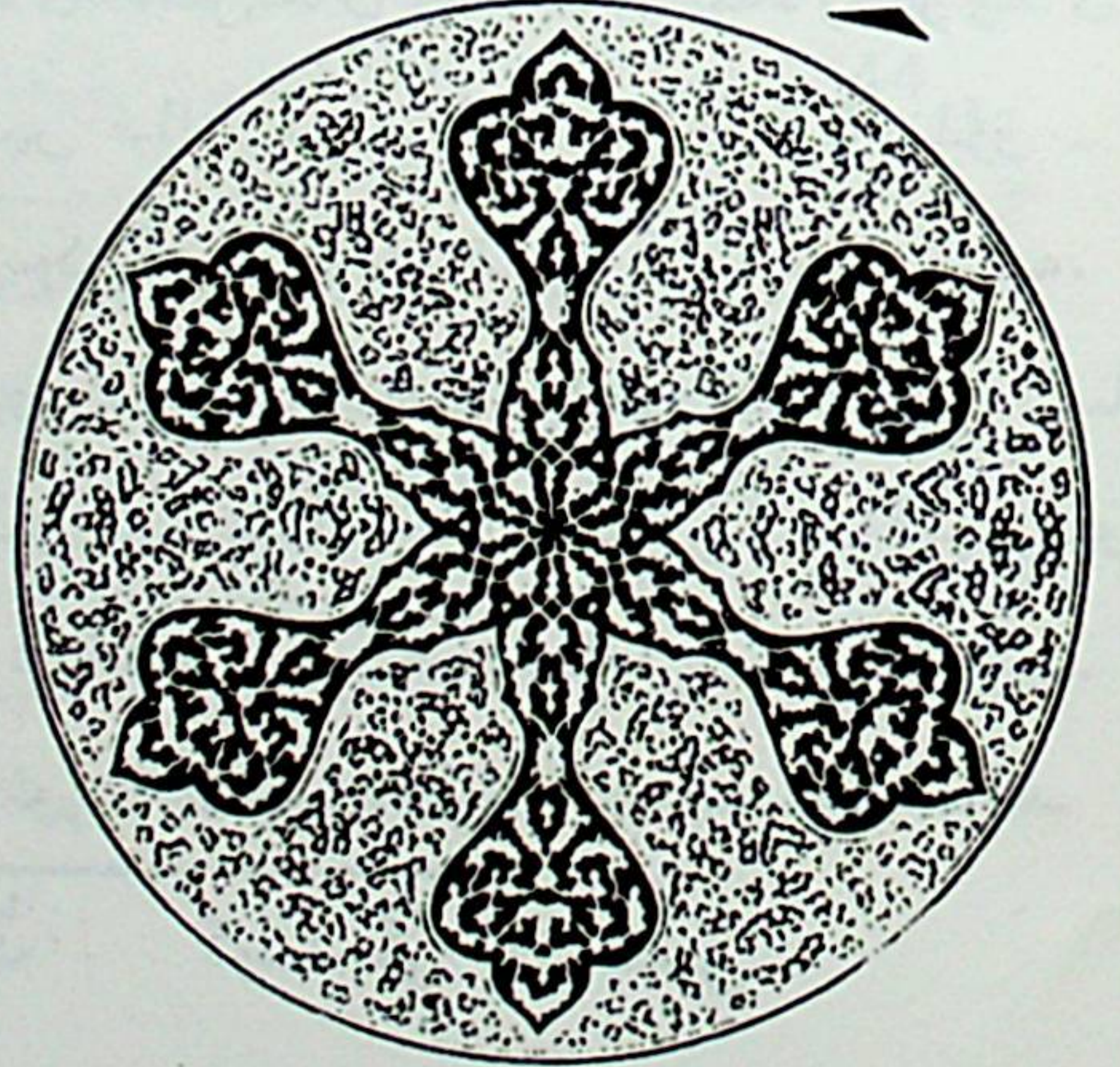
حارجتركيا / چه ت نه لگه 5 دولار

الاشترار السنوي / ييلليق نابونهسي

حارجتركيا / چه ت نه لگه 20 دولار

\*\*\*\*

أوالواقف. يسمح بالاقتباس من هذه المجلة  
الضروري ان تعبرالقات المنشورة عن رأيالمجلة  
ليس من بذكر المصدر.







## "Türk Petrolcülüğünün Yükselişi"

TÜRKPETROL VE MADENİ YAĞLAR T.A.Ş.

TURCAS PETROLÇÜLÜK A.Ş.

MARMARA PETROL VE RAFİNERİ İŞLERİ A.Ş.

ALEVGAZ LİKİT PETROL GAZLARI SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

MARMARA TRANSPORT A.Ş.

TURTEL TURİSTİK TESİSLERİ A.Ş.

KIRLANGIÇ ZEYTİNYAĞ SANAYİ VE TİCARET A.Ş.

TURNA AĞAÇ SANAYİ A.Ş.

TÜDAS PETROL DATA ANALİZ SERVİSLERİ A.Ş.



## ***Türkpetrol***

ve bağlı şirketler grubu  
50 yılı aşkın bir süredir

Türk ekonomisine  
katkıda bulunmanın  
kivancını yaşıyor.

Muallim Naci Cad. No:100 80840 Ortaköy - İSTANBUL

Tel: 159 00 00 (20 hat) Fax: 161 56 90 Telex: 26 064 gaz tr - 26 822 marp tr





# شہ رقی تو در کستان ءاوازی

